

H. G. WELLS

A PÜSPÖK LELKE

REGÉNY NAGYON KEVÉS SZERELEMMEL,
A LELKIISMERETRŐL ÉS VALLÁSRÓL ÉS AZ ÉLETNEK
IGAZI BONYODALMAIRÓL

FORDÍTOTTA TONELLI SÁNDOR

«Az embernek Isten az igazi környezete»

J. H. Oldham: *The Christian Gospel*.

FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA, BUDAPEST

TARTALOM

- I. Az álom.
II. A püspöki hivatás a gyakorlatban.
III. Álmatlanság.
IV. Lady Sunderbund rokonszenve.
V. Az első látomás.
VI. Exegesis.
VII. A második látomás.
VIII. Az új világ.
IX. A harmadik látomás.

I. Az álom.

1. §.

Elkeseredetten folyt a vita. Egy vércseorrú fiatalember mutatóujját előrenyújtva állott az előtérben. Arca hevesen rángatódzott, ajka nagyon gyorsan mozgott, de nem lehetett megérteni, amit beszélt.

Mögötte, nagyszemű, kis, vörös ember a ruháját rángatta és ötleteket sugdosott neki.

Kettejük mögött nekihevült, felizgatott és sötét arcok tömege nyüzsgött...

A gyülekezet közepén aranyos trónján ült a császár. Kézmozdulataival hallgatást parancsolt és alig hallhatóan, olyan nyelven beszélt, amelyet a többség nem használt, de mégis uralkodó volt. A jelenlevők abbahagyták a közbekiabálást és az öreg ember, Arius, kezdett vitázó hangon beszélni. Mindezek a szenvedélyes arcok egy darabig figyelemmel szegeződtek rá. Úgy hallgattak, mintha alkalomra lestek volna, azután hirtelen, mintha előzetesen megbeszélt rendezés szerint történt volna, ujjukat fülükbe dugták és borzadályt mutatva, összeráncolták szemöldöküket. Egyesek hangosan kiáltoztak és úgy tettek, mintha menekülni akarnának. Néhányan csakugyan fel is kapták köntösüket és elfutottak. Nyüzsgöve szaladtak szét minden irányba. Olyanok voltak, mint azok a kicsiny barátok Carpaccio képén, akik Szent Jeromos oroszlánja elől menekülnek. Az egyik vakbuzgó ekkor hirtelen előre ugrott és hatalmasat ütött az öreg ember szájára...

A terem mintha egyre tágult volna. A nekihevült vitázó alakok megszámlálhatatlan tömeggé sokasodtak. Vihartól üzött hópihék módjára kavarogtak. Érvelő csoportokban hullámoztak. Ellentmondások árjában fonódtak össze. Furcsa képeket alkottak, mígnem a mérhetetlen csarnok ködös sötétségéből, a tömeg feje felett sugárzó és növekvő háromszög, jelent meg, melyben egy szem ragyogott. A szem és a háromszög megtöltötte az eget. Csillogó sugarakat lövellt szanaszét, vakító ragyogásban izzott és mennydörgésszerű szavakat látszott hangoztatni, de amelyeket mégsem lehetett hallani. Olyan volt, mintha a mennydörgés megtöltötte volna az eget és mégis, mintha nem lett volna egyéb, mint mikor az ér lüktet az alvó fülében. A feszülten figyelő agy hallani és érteni igyekezett és a megértés határán olyant pattant, mint a túlfeszített hegedűhúr...

Nicaea!

Ez a szó úgy maradt vissza, mint a hamu a fellobbanó láng után.

Az alvó felébredt és mozdulatlanul feküdt. Mintha még lenyűgözte volna a belső erőfeszítés, amely túlélte az álmot, melyből felébredt. Csakugyan így történt-e az eset? A még nehézkesen működő és álmotól beárnyékolt arc nem tudott döntení, hogy így történt-e vagy sem. Csakugyan így viselkedtek-e azok, mikor a nagy misztérium dolgában döntöttek? Ki mondta, hogy ujjukkal bedugták a fülüket és rémülten kiáltozva menekültek. Kiáltoztak? Eusebius volt, vagy Athanasius? Vagy Sozomen... Athanasiusnak valamelyik levele vagy védőirata? De bizonyos volt, hogy a Szentháromság nem jelenhetett meg láthatóan háromszög és szem alakjában. Nem jelenhetett meg e gyülekezet fölött...

Bizonyára csak álom volt az egész. Vajjon Rafael nyomán rajzolódott-e meg ez az álom? Csakugyan Rafael nyomán? Az álmotól kábult agy mellékútra tévedt. A Vatikánban van-e az álmat szuggeráló kép, ahol az egyik festményen az összes egyházatyák együtt vitatkoznak? Ott azonban bizonyára az Atya és Fiú vannak szimbolum gyanánt megfestve... szóval mégis valami szimbolum. De egyáltalán a Szentháromságról folyt-e ez a vitatkozás? Nem inkább a kehelyről és a galambról? Bizonyára kehely volt és galamb! De akkor honnan kerül ide a háromszög és a szem? Honnan kerülnek ide a vitatkozó emberek? Bizonyára van valami ilyen kép is...

Mekkora tömege a vitatkozásnak! Milyen végnélküli vitatkozás! Szakadatlanul tartott egészen tegnap estéig... mikor az a kellemetlen, vércseorrú fiatalember mutatóujját kinyújtva, rátámadt halálosan fáradt ellenfelére és vitatkozott, vitatkozott. Támadott és vitatkozott.

- Legyen szíves megmagyarázni... - mondotta... És a szegény fáradt agy felvette a vitát és nem akart megnyugodni... A Szentháromságról...

A párnára nehezedő agy fáradtságosan felébredt. Reménytelenül felébredt és működött, de reménytelenül nem tudott előre jutni. Olyan volt, mint mikor az úszó fadarabot az örvény megragadja és körbe, körbe forgatja. Örökösen körbe. Öröktől fogva... öröktől fogva született.

- Micsoda jelentőséget tulajdonít ennek a kifejezésnek: «Öröktől fogva született?»

A párnára nehezedő agy reménytelenül, felelet nélkül, menekvés nélkül meredt szembe ezzel a kérdéssel. Az ismétlődő kérdés közben forogni kezdett, gyorsan mozgó háromszög lett belőle, ellenőrzés alól kiszabadult villamos jelző módjára, melynek közepén merően nézett a mozdulatlan és haragvó szem...

2. §.

Mindenki ismeri az álmatlanoknak azt a szokását, hogy a juhokat kezdik számlálni.

Az ember mozdulatlanul fekszik, szabályosan léleklélik s elképzeleli, hogy egymásután juhok ugrálnak át a kerítésen. Az ember nyugodtan és lassan számolni kezd a juhokat, míg a képzeletbeli számok halványodó során át, beleszámolja magát a nagy semmi számjegyébe...

De sajnos, a juhokkal velejár a püspöki pásztorbot is.

Egyszerre egy fekete juh keveredett bele a fehér juhok hosszú sorába és hevesen küzdött a lába köré akaszkodó görbe bottal. Rosszindulatú, zilált hajú és kifeszített mutatóujjú fekete juh volt. Nagyon kellemetlen hangú fiatalember.

Erre a másik juh is nekibátorodott. Kiszökött a számlálás sorozatából, leült a nagy társalgó kandallójának tüze előtt és szintén érvelni kezdett. Egyebekben ott volt a szögletben Lady Sunderbund, egy ékszerekkel teleaggatott szép és hajlékony magas hölgy, figyelmet eláruló szemekkel és összeszorított ajakkal. Vajjon ő mit gondolhatott az egészről? Beszélni ugyanis nagyon keveset beszélt.

Szokatlan dolog, hogy egy ilyen fajtájú, kevert társaság a Szentháromságról vitatkozzék, pusztán azért, mert egy fáradt püspök keveredik közéjük. Téves lett volna feltételezni, hogy a hangulat a szabad gondolkodás, vagy a tudnivágyás felé hajlott volna, mert a fiatalember, aki mereven és félig álmatagon ült az asztalnál, a valóságban heves és elkecseregett ír római katolikus volt. Azután a kérdés, a kérdések kérdése, hirtelenül előkészület és bevezetés nélkül, majdnem megfélemtetően vetődött fel.

- Nem volna-e szíves megmondani, püspök úr, hogy a Spermaticos Logos miért azonos a Szentháromságnak második, nem pedig harmadik személyével?

Megfontolatlan, ostoba dolog volt tőle, hogy a kérdezőhöz fordulva, könnyedséget és modernséget affektálva, így felelt:

- Tényleg, ez a szerencsétlen beállítása az egész dolognak.

Erre a kijelentésre a szenvedélyes fiatalember egyszerre kirobbant:

- Szóval önök anglikánok, idáig jutottak?

A vitában az egész társaság résztvett, Lady Sunderbund, egy színésznő, egy táncosnő, - igaz, hogy ez nem sokat beszélt, - egy regényíró, valami mérnökféle ember és egy vasúti mágnás. Nagyonbár dűshajú, szellemeskedő, kelta típusú és meghatározatlan társadalmi állású emberek voltak, akik azonban mind egyformán nem voltak hozzászokva, hogy annak a tiszteletreméltó általánosságnak és gyöngéd tapintatnak hangulatában maradjanak, amely anglikán mértékek szerint feltétlenül kötelező olyan misztikus, mély s az ilyen vegyes társaságoknál manapság legalább is szokatlan vitákban.

A hangulat olyan volt, mintha állatok gázolták volna le valamely szent hely kerítését. Alig pár pillanat alatt nagyon kényelmetlenre változott a helyzet. A hangok kiabálóra változtak és mindenki hétköznapi tónusban beszélt olyan dolgokról, melyeket rendszerint még kiejteni sem szoktunk. Epigrammszerű szellemeskedéssel is kísérleteztek némelyek. Bent, a regényíró, még azt is kétségbe vonta, hogy a Szentháromságnak egyáltalán volt-e eredetileg harmadik személye. Azt állította, hogy ez csak a manicheusok túlzott dualizmusának ellenhatása gyanánt keletkezett jóval a János evangéliuma utáni időben. Makacsul azt állította, hogy ez az evangélium dualisztikus...

Az eszmecsere kellemetlen jellege a reá való visszaemlékezésben sokkal inkább kidomborodott, mint a vita folyamán. Akkor csak merésznek és különösnek tetszett, de nem lehetetlennek. De most, a hús félhomályban olyan volt, mintha szentségtörés lett volna. A püspöknek a vitában való osztályrésze pedig, amely alapjában nem volt egyéb, mint hogy egy fáradt ember erőtlenül nyugodott bele egy félreismert hangulatba, most felületességnek és a hitbéli gyengeségnek tetszett. Amazok valósággal ugratták őt. Valaki azt mondotta, hogy manapság akarva, nem akarva mindenki arianus. Nem rejtették el meggyőződésüket, hogy a püspök nem hiszi igazán azokat a tételeket, amelyeket hirdet...

Az a bizonyos első szerencsétlen kijelentés pedig állandóan fojtogatta a torkát...

Óh, miért is ragadtatta magát arra a kijelentésre?

3. §.

Az álom elrepült.

A felébredt alvó nehezett sóhajtott, felült a sötétben, az idegen ágyban és hálószerájában. Először tapogatódzva kereste az ágy fejét, azután a villanylámpát, melynek valahol a kis éjjeli szekrényen kellett állani.

A tapogatózó kéz megérintett valamit. Vizeskancsó volt. Azután a kéz folytatta a kutatás munkáját. Most valami fém, sima tapintású tárgyhöz érkezett. Ezen vagy fent, vagy alul kellett lenni a villamos kapcsolónak.

A kéz eljutott a kapcsolóhoz, megfogta és fordított rajta.

A sötétség eloszlott. A felébredt alvó egy tükör visszfényében megpillantotta saját arcát és az ágy sarkát, amelyben feküdt. A lámpa ferde ellenzője volt, amely a bevilágított rész fölé olyformán vetett rézsút árnyékot, hogy nagyon élesen világított meg egy kis háromszöget, míg a szoba többi részét sötétben hagyta. Az ágy szokatlanul nagy volt. Sárga selyem mennyezete volt, fejénél aranyozott fafaragással díszítve. A mennyezet függőnyei közül egy símára beretvált, halvány, zilált, barnahajú és fáradt kékszemű férfi arca tűnt elő. Éjjeli öltözéke vöröses pyjama volt, keze pedig, melynek ujjai a barnás hajba mélyedtek, hosszúkás, keskeny és formás.

Az ágy mellett, a kis éjjeli szekrényen állott a villamos lámpa, a vizes kancsó és pohár, mellettük feküdt egy kulcscsomó, egy teletömött jegyzőkönyv, egy arany biztosítóval ellátott töltőtoll és egy aranyóra, amely negyednégyet mutatott. A tükörben látszó kép alsó végén aranyozott támlájú széket lehetett látni, amelyre egy különleges szabású öltöny volt rendetlenül odadobva. Újjain visszahajtó nélküli papi köntös, azzal a bizonyos oldalt gombolós hozzátoldással, amelyet a köznép a püspökök kötényének nevez. A sujtásos felsőkabát vége lelógott a szék hátán, az öv pedig a földön hevert. A fekete térdnadrág ott feküdt, ahová az ágy végéről lehajították és részben eltakarta a magas fekete harisnyát és ezüstcsattos cipőt.

Az ágyban fekvő ember fáradt tekintete egy pillanatig a püspöki méltóságának e látható jelen nyugodott, azután szemét az ágy mellett levő órára fordította...

Utána reménytelenül felsóhajtott.

4. §.

A vidéki doktorok semmit sem érnek. Az egész egyházkerületben egyetlen valamire való orvos sincs. Ha az ember beteg, Londonba kell mennie.

Belenézett a tükörből visszatükröződő fáradt szemekbe és mint mikor az ember megnyugtató ígéretet tesz önmagának, ismételte:

- Londonba.

Fáradtnak és agyonhajszoltnak érezte magát. Kimerült és beteg volt, nem tudott megfelelni hivatásának. A tapasztalt kétkedés, a vitában való tehetetlenség hirtelen felismerése, az általános neuraszténia egyik jelensége volt. Ilyesfajta érzés már régebben kezdett beszűrődni a gondolkozásába. Most azonban avatatlan módon kifejezésre is juttatta.

Beteges állapotának közvetlen okát loyaltása szolgáltatta. Követte a király példáját. Teljes abstinenciát fogadott, aminek kiegészítése gyanánt önként lemondott a dohányzásról is. Emésztése, melyet Princhester már előzetesen érzékennyé tett, megzavarodott. Kémiaiilag az anyagcsere hiányosságaitól szenvedett, attól a névtelen testi állapottól, amely még mindig megcsúfolja az orvostudományt. Ez az állapot először közérzését befolyásolta kedvezőtlenül, aztán energiáját bénította meg, megrontotta kedélyhangulatát és felborította idegeinek egyensúlyát. Nappal mindig fáradtnak érezte magát, éjjel pedig nem tudott aludni. Idegennek érezte magát saját testében. Valósággal elszakadt a körülötte levő dolgoktól és a valószerűtlenség sajátságos jelenségét érezte mindenben. Mindezzel együtt végül a könnyű lelkiismeret jelentkezett nála, a lélek nehézsége és a lelkiismeret könnyűsége s ez tette lehetővé, hogy úgy beszéljenek róla, mintha a hitelvek egyáltalán nem érdekelnék, mintha semmi sem érdekelné...

Csak legalább dohányozni volna szabad!

Szilárdan meg volt győződve, hogy két-három egyiptomi cigaretta, melyet naponként a szabadban szívna el, csodát művelne vele s helyreállítaná idegeinek nyugalmát. Ez és ha lunch és ebéd idején erősen felhígított whiskyt innék szódával. Ha például most...

Lelkiismerete, becsületérzése elhagyták. Utóbbi időben többször tapasztalta a lelkiismeretnek ezt a hiányát, de mindig csak akkor ébredt tudatára, mikor már túl volt rajtuk.

Tovább elmélkedett, hogy hiszen a cigaretta füstjét belefújhatná a kandallóba. De nem volt cigarettája. Ha le tudna surranni a lépcsőkön...

Minek is mondott le a dohányzásról?

Hangosan sóhajtott. Való énje és a tükörkép kölcsönös kétségbeeséssel tekintettek egymásra.

Emlékezetében egy kis fiúnak, egy piszkos kis fiúnak képe merült fel, amint vigyorog, vigyorog és borzalmasan átlátva a dolgokon, feléje nyújtja az ujját. Az ujját, amely vádol. A legrettenetesebb, legjobban megalázó, szégyenletes eset volt egész püspöki pályafutása alatt. Egy délután történt, a munkásleányok templomi szövetségének előadása előtt, melyet kéthetenként szokott tartani. Valami teljesen észszerűtlen és indokolatlan félelem, valóságos páni rettegés ejtette hatalmába, hogy előadását nem lesz képes megtartani. A félelem lunch után szállta meg. Belemarkolt agyába s ekkor merült fel benne a gondolat: «ha dohányozhatnék...» Dohányzott is. Bölcsőbbnek tetszett, hogy megszegje fogadalmát, semhogy belesüljön beszédébe. Úrrá lett rajta a kísértés, melynek hatalma most szégyennel és borzalommal töltötte el. Dunkot, az inasát, valamilyen ürüggyel eltávolította az ebédlőből, úgy tett, mintha valami könyvre volna szüksége a pohárszék melletti könyvvállványról és magában a *Grönlandi jéghegyek* dallamát dudolgatva, ravaszul a pohárszékhez lopakodott és féloldalt körülnézve, egyet *ellopott* a saját cigarettáiból. A vastagabb fajtából. A lopott cigarettával és a gyufaskatulyával a kert végébe, a borostyánok közé lopózkodott, óvatosan körülnézett, vajjon nem látja-e valaki s aztán rágyújtott. Az első gyönyörteljes szippantás után felemelve tekintetét, észrevette, hogy a szomszéd kertben egy tiszafa villaszerű ágai közül az a rettenetes kisfiú kukucskál elő. Mintha az Úristen küldte volna, hogy tanuja legyen ennek a jelenetnek!

Tekintetük találkozott. A püspök lelkében kétségbeesett tisztasággal idéződött fel szégyenteljes találkozásának minden pillanata és minden megtévelyedése. Sokkal jobban meg volt lepetve, semhogy el tudta volna titkolni a valót a gyermeki szemek könyörtelen vizsgálódása elől. Rögtön úgy tett, mintha a cigarettát a háta mögé akarná dugni s azután a földre ejtette...

A föltámadás alkalmával nem lehet a lelke leplezetlenebb.

A kis fiú nem vette le róla tekintetét. Lassan, de kétségtelenül megértette a tényállást és feléje mutatott az ujjával.

Soha két emberi lény még nem látott be tökéletesebben egymás lelkébe.

Egy piszkos kis fiú! Kis fiú, aki bizonyosan száz meg száz különböző kis csirkefogóságra képes.

Valóságos örökkévalóságnak tetszett, míg a lelkiismeretfurdalástól gyötört püspök tettének színhelyéről elmenekülhetett és annyi méltóságot erőltetve magára, amennyit csak lehet, visszaindulhatott a ház felé.

A munkásleányok templomi szövetségében aztán ez elkészített beszéd helyett, a kísértésről és a bűnbeesésről beszélt. Arról, hogy mindenki vétkezett egyszer életében s hogy ő megérti és rokonszenvezni is tud az eltitkolt szégyen keserűségével. Megindító, de nem éppen helyénvaló beszéd volt, amely a princhesteri sajtóban félremagyarázásra, sőt erős bírálatra adott alkalmat.

A püspököt ettől fogva üldözte a kis fiú arca és kézmozdulata. A piszkos kis ujj valósággal megsebezte szívét.

- Istenem! - sóhajtott. - Milyen szégyen! Hogy is tévelyedhettem meg...?

Görcsös kézmozdulattal oltotta el a lámpát. Összehúzódott ágyában, mintha be akarna gubódzani. Fejét a párnába temette, majd meg türelmetlenül le akarta dobni magáról a takarót és sóhajtott. Végre felült az ágyon és hangosan elmélkedett.

- Fel kell keresnem Brighton-Pomfreyt, - mondotta, - hogy engedje meg, mert ha nem dohányozhatom...

Hosszú szünetet tartott.

Azután ismét megszólalt a sötétben s nyugodtan, mintha elégtétel hangján beszélt volna magával, mondotta:

- Meg kell örülnöm. Vagy dohányoznom kell, vagy meg kell örülnöm.

Hosszú ideig ült így az ágyban és kezével átkulcsolta a térdét.

5. §.

Egyszerre borzalmas dolgok lepték meg. Félelmetesen szentségtörő és elbátortalanító dolgok.

A háromszög és a szem most tisztán láthatóan emelkedett ki az éjszaka fekete háttéréből. Mindkettő mintha haragos lett volna. Körben forogtak és forgásuk egyre gyorsabbodott. Azért történt, mert püspök léte nem hitt teljesen és tökéletesen a Szentháromságban. Ugyanakkor azonban, amikor nem hitt tökéletesen a Szentháromságban, hitelensége miatt megrémült a Szentháromság haragjától... Félt. Remegett... Mindenekfelett pedig fáradt volt. Nagyon fáradt...

Megdörzsölte a szemét.

- Ha egy csésze teát ihatnék! - gondolta.

Azután meglepetve eszmélt rá, hogy az imádkozás eszébe sem jutott. Mit is kellene imádkozni? Kihez kellene imádkozni?

Megpróbálta, hogy gondolatait elterelje a körben forgó háromszögtől, amely olyan volt, mintha izzó kerék módjára rohant volna homlokának, egyúttal pedig mintha a világegyetem tengelye lett volna. Hogy védekezzék ellene, imádkozott. Nagy erőfeszítéssel ejtette ki száján a tanokat:

- Hozz világosságot a sötétségbe, könyörgök hozzád, óh, Uram...

Utána ismét felgyújtotta a lámpást és fel-alá kezdett járni a szobában. A tintaszerű félhomály, amely tavaszi reggeleken a napfölkeltét meg szokta előzni, halvány arccal találta őt, amint tekintete a nagy terraszra és a parkra meredt.

II. A püspöki hivatás a gyakorlatban.

1. §.

A püspök csak az utolsó néhány esztendő óta tapasztalta magán ezeket az ideges és erkölcsi válságokat. Az olyan emberek közé tartozott, akik későn kezdenek kételkedni. Ami kételye szellemi fejlődésének során felmerült, az vagy nagyon gyenge volt, vagy pedig sikerült rá megfelelő választ találni, tehát meggyőződésében nem hagyott észrevehető nyomokat.

Most is úgy érezte, hogy kellemetlen közérzése inkább fizikai, mint szellemi természetű, s hogy idegszerkezetének, vagy agyvelejének védőburka vékonyodott és gyengült meg, semminthogy új irányú gondolatok kezdtek volna ébredezni lelkében. Ezek a lelki kételyek eleinte nem is voltak igazi kételyek, inkább idegenszerű és eleinte ellenőrizhetetlen megrezzenései voltak intelligenciájának. Nevelése nagyon védett körülmények között történt. Egy tekintélyes paplaknak volt jó összeköttetésekkel bíró gyermeke. Egy háromtagú család egyetlen megmaradt utódjaként gondosan nevelték, ő pedig készségesen tanult. Könnyűnek és természetesnek tetszett neki, hogy a dolgok nagy részét adottaknak tekintse. Könnyen és szívesen fogadta el a világot olyannak, mint aminőnek találta, Istent pedig úgy, amint megismerte. Férfikoráig az élet úgy adódott számára, mint gyermekkorában a gondosan megmelegített és elkészített üveg. Nem kellett soha kérni, annyira természetszerű adomány volt.

A história különben a legtöbb püspöknél ezt mutatja, amióta egyáltalán püspökök vannak a világon.

A fejlődés, melynek folyamán a fiúkból püspökök lesznek, állandóan egyforma és csak kevés változást és zökkenést tüntet fel. Az egyházi életrajzok tanulmányozója azt kénytelen tapasztalni, hogy a korai hivatás divata mindenkor általános volt körükben. Csak nagyon kevésnek élettörténete nem árulja el a leendő püspököt már zseni gyermekéveiben. How wakefieldi püspök már tizenegy éves kora előtt zsoltárokat szerzett, Benson érseknek pedig alig idősebb korában már kis kápolnája volt, melyben istentiszteleteket tartott és - kedvesen világi vonás a kisfiú részéről, - túlságosan kíváncsi nővére elől oltárát függönnyel takarta el. A püspöki méltóságra hivatottaknál ritkán fordul elő, hogy multjok annyira átnyúlik a külső világba, mint Lang yorki érseknél történt, aki mint ügyvéd kezdte pályafutását. A korai hivatás mindig általános volt a püspöki tapasztalatok terén. Benson érseknek az istentisztelet terén tett korai kísérletei az embert Becket Tamásra, a «gyermekpüspök»-re és szent Athanáznak gyermekkori miséire emlékeztetik, amelyeket a jó Sándor püspök figyelt meg. Szent Athanázról feljegyezték, hogy kora gyermekkorában már egész sor ártatlan játszótársát tökéletes és érvényes módon megkeresztelte, püspök korában pedig, mikor «megszűnt szemlélni a gyermeki játékokat, megmaradt benne a hittérítő buzgalma.» És amint a múlt püspökeivel történt, bizonyára úgy fog történni a jövő püspökeivel is. R. J. Campbell főtisztelendő úr lelki zárandokútjáról írott könyvében megatva olvashatjuk például, hogy gyermekkorában kiszökött az erdőbe és ott kis oltárt készített magának.

Az ezekhez hasonló lelkek, kezdettől fogva meg lévén állapotva, vagy képtelenek az igazi szkepticizmusra, vagy pedig csak katasztrofális változások után válnak szkeptikusokká, ők csak nehezen tudják megérteni a kétkedő lelkeket, emezek pedig mindig bizonyos hitetlenséggel nézik őket. Hitüknek formái már a gyermekkorukban megvannak és meghatározott

formák nem egykönnyen változnak meg és ha egyszer magukra vették ezt a védőburkot, intelligenciájuk lehet tevékeny és eleven, sőt lehet szokatlanul tevékeny és eleven, de mindig csak a védőburkon belül.

Szellemi minőség dolgában végtelen nagy különbség van azok közt, akik valamely hithez úgy jutottak el s akik a hitben nevelkedtek fel. Az előbbieket a hitet kívül-belül egyaránt ismerik. Ezek nemcsak azt tudják, hogy van, hanem azt is, hogy esetleg nincs. Az utóbbiak oly biztosak hitükben, mint az égnekek, a levegőnek vagy a nehézségi erőnek felérzékelésében. Szellemi struktúrájuknak ez az elsődleges jelensége s nemcsak nem kételkednek a hitben, de kétségbe vonják a kétkedők jóhiszeműségét. Azt hiszik, hogy az ateisták és a gnosztikusok alapján véve hívők s csak valami rejtelmes makacsság készíteti őket a tagadásra. Ez volt Princhester püspökének esete is; ő is, mint egykor édesapja, nem a megismerés vagy az elmélkedés alapján, hanem egyszerű jóhiszeműségből fogadta el a szülői paplak átörökölt igazságait, amelyeket támogatott az egyház, a korona, a birodalom, a méltóság, a tekintély, a gazdasági rend, sőt még a kötelező görögnyelvi oktatás is. Ha egyetemi diák korában néha megcsapta is a modernség szele s tetszelgett magának William Morris szocializmusával s ha egyetmást megtanult is Swinburnéből, mindez ment volt a tudatos zabolátlanságtól. Titánkodás sohasem volt a célja s mindig jobban érdekelte a szertartás művészi oldala.

Lelkészi pályájának St. John's Woodban töltött első évei alatt, majd további pályafutása idején, mint pinneri választott püspök, sohasem tért el hazulról hozott életmértékeibe vetett mélységes hitétől. Jóindulatú volt, leereszkedő és szüntelenül tevékeny. Ismerte Webbséket s egyaránt sikerei voltak a munkásosztályból való hallgatóság, mint az előkelő gyülekezetek körében. Családi élete Lady Ellával és öt kis leányával egyszerű, szép és olyan boldog volt, mint aminő zűrzavaros korunkban kevés család élete. Mindaddig, míg Princhester püspöke nem lett, - hivatalában Hoodot, az első püspököt követte abban az időben, mikor Békeszerző Edvárd király öfelségének uralkodása már vége felé járt, - a bekövetkezendő bonyodalmaknak még sejtése sem vetődött útjába.

2. §.

Mint tisztalelkű és bizakodó ember érkezett Princhesterbe. Az igazság és valóság mértékéül még mindig az otteringhami ódon paplak otthoni mértékét alkalmazta. Még Londonban sem vesztette el illúzióját. Ez az idegenszerű emberi sivatag, amely hitetlen vidékein a hittérítő érzését váltotta ki belőle, nagyjában mégis jóindulatú sivatag volt. Nem árult el ellenszenvet vagy rosszakaratot. A fiatal pap mindig úgy érezte, hogy ha a londoni embert szíve zugáig átkutatja, megtalálja benne a régi paplaknak, erkölcsi szabályainak és sugallatainak tökéletes elismerését.

Princhester azonban egészen más volt.

Princhester azt az érzést keltette, hogy más és sokkal komolyabb esettel került szembe.

Princhester ipari jellegű volt és nem volt szégyenérzete. Vidéki kerület volt, melyet a kohók, aknák és ásító fekete szörnyetegek leptek el. Földje fel volt szaggatva, meg volt fakulva, keresztül-kasul húzgálva korlátokkal. Már az ipari élet betörése előtt is, mikor a kohók még nem lobogtak, fekete ország lehetett. Lakói nyers és őszinteség nélküli emberek, akik a tekintély láttára félrefordítják fejüket és összeráncolják szemöldöküket. Néha látni lehetett, amint a fák megpörkölődtek és sisteregtek a kémiai művek gázától. A drága és kedves otteringhami otthonra emlékeztető paplakok itt-ott megmaradtak ugyan, de olyanformán, mintha a

füstöt és lángot okádó borzalmas vascilinderek félretaszigálták, ide-oda lökdösték és beárnyé-
kolták volna őket. Az ősrégi princhesteri apátság temploma, amely az új egyházkerület
székesegyházául szolgált, első pillanatra úgy hatott, mintha egy apátnő ivott és utána
szeneskocsiban hált volna. Úgy állt ott a főtéren, mintha bocsánatért esengett volna, a parvenü
városház pedig mintha szegény rokona felett gyámkodott volna...

A vidék régi arisztokráciája festőietlen módon tört le. A Walshinghamok nemzetsége, Lady
Ellának Pringle közelében élő rokonsága, szegény, hivalkodó és tudatlan, amellet teljesen
népszerűtlen volt. A vidék gazdag emberei mind a maguk erejéből lettek gazdaggá és a non-
konformizmus felé hajlottak. A munkásokat nem lehetett a «szegény néposztály» kifejezéssel
illetni, mert béreik magasak voltak, csak lakásaik voltak nagyon rosszak s a természetük
gyanakvó. Nagy tömegekben látogatták a labdarúgó mérkőzéseket és nem törődtek vele, ha
esett az eső. Az uralkodó szellem a szarkazmus felé hajlott. Aki Londonból jött ide, annak az
az érzése lehetett, mintha a légkör kékekszürkeségét hamuszürkeszín váltotta volna fel s a
füstből és lágy piszokból undorító és visszataszító szennybe került volna.

Mikor a püspök először hallotta Princhestert említeni, örömmel gondolt a hozzá kapcsolódó
históriai képzetekre. De mikor egyházmegyéjét igazán megismerte, ez a megismerés mélysé-
gesen megrendítette.

Mindössze egyetlenegy figyelmeztető szó oktatta ki arról, hogy mi vár itt reá. A gratulációk
ideje alatt Gantling lorddal találkozott, aki szokása ellenére az Athenaeumban ebédelt. A lord
nem igen szokott vele társalogni, de ez alkalommal a lósportot úzó nagy mágán odalépett
hozzá s azt mondta:

- Úgy fogja magát érezni, mint egy arkangyal a tüzes kemencében. Az öreg Hood kamásliját
sárral szokták befecskendezni.

Majd némi elmélkedés után hozzátette:

- Londonban egy püspök úr, olyan szabad, mint a pacsirta. Senki sem törődik vele... De
Princhester... Egészen más. Princhester nincs hozzászokva a püspökökhöz, ámbár reméljük,
hogy önt még ott is szeretni fogják...

3. §.

A bonyodalmak a püspöki palota elhelyezése körül lármás veszekedéssel kezdődtek. Hood
mindig kitért a kérdés elől. De egy sereg lokálpatriotizmustól és vetélkedési szellemtől eltelt
gazdag, befolyásos és erőszakos magacsínálta ember, abból a fajtából, amely Angliát azzá
tette, ami, felbőszülve Hood kitérő válaszain, elhatározta, hogy utódját rögtöni döntés elé
állítja. Az új püspöknek persze sejtelve sem volt a dolgról. Mivel tudta, hogy a püspöknek
egyházkerületében állandóan utazni kell, a Pringle Junction pályaudvar közelében akart
magának lakást keresni, mert innen könnyen el lehetett érni az egyházkerület csaknem minden
pontját. Ebben egyetértett vele Lady Ella is, aki a Kibe völgyének ritka vidéki csendjét és
rokonainak, a Walsinghamoknak a közelségét nagyon szerette. De ez a szándéka sajnos nem
egyezett meg a kerület hat vezető városa egyikének elhatározásával sem, mert valamennyi azt
szerette volna, hogy az egész ipari Angolország legnagyobb és leglátványosabb püspöki
palotája náluk épüljön föl, az övék legyen, náluk terpeszkedjék és hivalkodjék.

Az új püspök már rövid ideig tartó szabadságra ment és kezdeményező lépéseket is tett, hogy a Pringletől két mértföldnyire fekvő Ganford Houset megszerezze, amikor a megdühödött helyi ambíciók tudomására ébredt.

Eleinte a befolyásos iparbárok csak egymás között vetélkedtek. A püspök azonban elkövette azt az elővigyázatlanságot, hogy Ganford House tervét mindenkit kielégítő közvetítő megoldásként vetette a vitába és azt javasolta, hogy a püspöki palota építését hagyják arra az időre, amikor ő már eltávozott oda, «ahol a földi hangokon túl örök csönd honol». A szükséges óvatossági rendszabályokon kívül tehát megfélemedezett arról a nagy befolyásról, melyet az építészek és építési vállalkozók játszanak a helyi jellegű ügyekben. Javaslatát egy időre feléje és Lady Ella felé összpontosította az egész vidék viharzó szenvedélyeit.

Az emberek ugyanis Lady Ellának sem hagytak nyugtót. A Walsinghamok szegénységük és tartózkodó magatartásuk miatt már régen népszerűtlenek voltak a kerületben. A meggazdagodott iparbárok, akik szeretnek baráti kezet, igaz, hogy acélszorítású baráti kezet nyújtani s akik megfontoltan vendégszeretők ugyan, de a maguk részére is követelik a bebocsáttatást és meghívásokat, kevélységnek tartották tartózkodásukat. Ami pedig a közvéleményt illeti, Princhester egy mozgékony hetilapnak, *A fehér holló*-nak hatása alatt állott, amelynek illusztrációit szinte monopolisztikusan egy «Vigyorgó» álnév alatt dolgozó, ragyogó tehetségű fiatal karikaturista rajzolta.

Lady Ella természetesnek tartotta, hogy eleget tegyen a legelső princhesteri fényképész kérésének, aki le akarta fotografálni. Ahol csak lehetett, segített urának közéleti munkájában és Wealdstoneban saját érdemei révén is népszerűsége tette szert. A fénykép önmagában is eléggé el volt torzulva, Lady Ella állát a valónál nagyobbnak tüntette fel, természetes báját pedig teljesen eltüntette. Mindez csak kiindulási pontul szolgált a «Vigyorgó» gyilkos tehetségének enyhe túlzásaihoz... Az ujságot, melyben a rajz megjelent, a püspök véletlenül fedezte fel Pringle Junction állomás ujságárus boltjában.

A képet gondosan elrejtette felesége elől s csak később tudta meg, hogy felesége is ugyanezt tette, mert *A fehér holló*-nak ezt a számát neki is megküldték. Lady Ella így szemrehányást tett önmagának, hogy íme, ő az a sebezhető pont, amelyen urát meg lehet támadni.

Mikor a püspök a palotaépítés ügyében behódolt Princhesternek, ez az elhatározása csak új bonyodalmaknak lett a kiindulási pontja. Princhester azt akarta, hogy a palota palota legyen. A lambethi és fulhami építészet legszebb remekeit egy modern bank márványos ragyogásával szerette volna kombinálni. A püspök építészeti ízlése azonban gyakorlati jellegű volt. Azt szerette volna, hogy a palotát tompított stílusban, zöld palatetővel és hosszú, vízszintes vonalakkal, célszerűen építsék. Azt kívánta, hogy az épületnek legyen egy kissé félreeső szárnya is, benne egy-két világos kis hálósoba, társalgó, vizsgaterem és hasonló célú helyiség, melyet ajtók és folyosók választanak el az épület többi részétől, nehogy a felavatandó papjelöltek tea és miegyéb kedvéért szanaszét legyenek kénytelenek kóborolni az egész palotában. Ezzel szemben az egyházkerület pompázó kapubejáratot és architektonikus tornyokat kívánt s egyáltalán nem törődött azzal, ha a felavatandó jelöltek akár a püspök hálósobájának szőnyegein alszanak is. A felavatandó papjelöltek az egyházkerület képzeletének körén teljesen kívül estek.

Princhester ezenfelül a püspök egyházi berendezkedésével sem volt megelégedve. Princhester úgy érezte, hogy többet érdemelne azért, mert a nonkonformizmusból a magas egyház felé hajolt el. Olyan püspököt szeretett volna, aki mitrát visel és aranyos kocsiban jár. Princhester görbe pásztorbotot kívánt. A «Vigyorgó»-tól megbabonázva, inkább kormánypálcát és udvarnagyot szeretett volna, semmint Lady Ellát. A felesége ellen irányuló támadások kegyetlen-

sége és igazságtalansága módfelett elszomorította a püspököt és nagy csalódást okozott neki. Nem tudta megghiúsítani őket és védekezni sem tudott ellenük.

A palota már várta lakóját, de a bonyodalmak és keserőségek még mindig szárnyaltak, duzzadtak és dagadoztak, mikor György király koronázása közeledett. Közvetlen a koronázás után, a társadalmi elégedetlenség egyik hulláma, a nagy vasúti sztrájk, a szociális és politikai bizonytalanságnak ez a különös megnyilvánulása öntötte el az országot. Vele egyidőben kezdődött a püspök egészségi állapotának rosszra fordulása.

4. §.

A következő napok egyike szokatlanul fáradságos és jelentőségteljes volt a püspök számára.

Az ipari életben tapasztalható nyugtalanság a szó szoros értelmében szomorúsággal töltötte el a püspököt. Szilárd meggyőződése volt, hogy az egyház hivatása közvetítőként fellépni a munkaadók és alkalmazottak között. Azt szokta mondani, hogy a szocializmusnak - természetesen a helyesen értelmezett szocializmusnak, - az a célja, hogy keresztény elveket vigyen bele a munkaviszonyba. Nem törődve sem a mindkét oldalról tapasztalható bizalmatlansággal, sem azzal a határozott figyelmeztetéssel, hogy «maradjon meg a saját hivatásánál», minden áron a kibékítés módját kereste. Mindenkit felkeresett, akiről azt hitte, hogy valamelyik oldalon befolyása van s azon volt, hogy a társadalmi béke előfeltételeit megtalálja. Kerületi szokásos körútjain, ahol csak tehette, ilyen békítő megbeszéléseket folytatott.

Néhanapján, különösképen pedig az említett napon, úgy érezte, hogy emberi rosszindulaton és veszekedési hajlamon kívül nincs is más hajlam az emberekben. Azon napok egyike volt ez, mikor erős keleti szél fúj és a színtelen, fénnel megtelt, acélkék ég a még megdermedt világot fehéres foltokkal és tintaszerű árnyékokkal árasztja el. E magas légnyomású nyers napok szokták Angolországban fölébreszteni a tavasz boldogságának érzését. A püspök e nap délutánján bérelt egyfogatúban hajtatott a ledöngölt salakos úton a szántóföldek között, melyek a vasárnap megszenteltségellenítői ellen drótsövénnel voltak körülvéve. Vigasztalan elmélkedésbe merült a politikai és társadalmi kilátások fölött, hiszen e napokban nem voltak szokatlanok az ilyen természetű gondolatok. A világot valami különös nyugtalanság fogta el. Nagy Viktória királynő halála óta a nemzeti életben egyre növekvő zavarok voltak észlelhetők s olyanforma érzés szállta meg az embereket, mintha valami tömör nehéz és méltóságteljes iratnyomót hirtelen fölemeltek volna gondolataikról s ezek most egyszerre szanaszét kezdtek volna röpködni. Nem mintha Viktória királynő papírnyomó lett volna, vagy mintha egyáltalán súlya lett volna neki, hanem véletlenül épen akkor zárult le a rettenetes állandóság korszaka, mikor a királynő meghalt. Már öregedő fia úgy követte őt, mint ahogy az uszály követi a ruhát és tisztára söpörve hagyta maga után az új korszakot. A gazdasági és társadalmi életnek majdnem minden részében kavargás volt észlelhető, de ez a kavargás lényegesen különbözött Viktória korának liberalizmusától és radikalizmusától. A nyugtalanság nemcsak kételkedésben és tagadásban, hanem türelmetlenségben és oktalanságban is jelentkezett. Az emberek kevesebbet érveltek, de gyorsabban cselekedtek. Mintha a lázongás öncél lett volna, a fegyelmezetlenség és az erőszakosságra való hajlandóság megnehezítette a békítő és kiegyenlítő tárgyalásokat. A szélsőséges elemek mögött még szélsőségesebbek látszottak állani, akik túl akarták szárnyalni az előttük állókat...

A püspök a délelőtt legnagyobb részét egyik tekintélyes munkaadónál, egy magas, fekete, szikár és ideges embernél töltötte. A vitatkozás láthatólag kimerítette és lehangolta. A munkaadó nem titkolta el azt a meggyőződését, hogy az egyház olyan ügyekbe avatkozik, amelyek kívül esnek feladatkörén. Soha azelőtt a püspököknek nem volt alkalmuk ilyen tisztán látni, hogy egy gazdag és «beérkezett» angol szemében milyen távol állhat az egyház az élet realitásától.

- Ne törődjék ezekkel a dolgokkal, - mondotta, - nem az ön hivatása.

Azután hozzátette:

- Amazok talán hajlandók önt meghallgatni, feltéve, hogy jól beszél, de nem hiszik el, hogy ön érthet ezekhez a dolgokhoz és nem bíznak szándékainak tisztaságában. Semmibe sem veszik beszédét, ha csak véletlenül olyasvalamit nem mond, amit ellenünk felhasználhatnak.

A püspök néhány ellenvetést kockáztatott meg. Úgy vélekedett, hogy talán lehetne beszélni valami együttműködésről, a haszonban való részesedésről, valami állandó viszony teremtéséről, vállalat és munkásai között.

- Szó sincs róla, - felelte a munkaadó tömören. - A dolog lényege az, hogy a munkások rosszindulatúak, úgy érzik, hogy munkaadóikkal szemben alárendelt viszonyban vannak. Bennük a fegyelmezetlenség és a kötelesség megtagadásának szelleme dolgozik. Ez a viszály tulajdonképpen olyan régi, mint maga az ördög.

- De hisz az egyháznak éppen az a feladata, - mondta a püspök derűsen, - hogy az embereket kibékítse rendeltetésükkel.

- Talán azzal, hogy a Hiszekegyet zsolozsmázza nekik, - mondta a munkaadó, addig elrejtett gúnyos mosollyal.

Majd, mielőtt még a püspök válaszolhatott volna, így folytatta:

- Küzdelem előtt állunk. A vallás jobban tenné, ha addig, amíg ez a harc véget ér, visszavonulna az utcáról. Az emberek nem akarnak az ész szavára hallgatni. Eszük ágában sincs. Belehabarodtak a szindikalizmusba. Úgy tesznek, mintha szántszándékkal követnének el bolondságokat és esztelenségeket. Nem érvekről, hanem mérkőzésről van szó. Ők nem *akarnak* békét a munkaadókkal. Bármennyit adunk nekik, többet követelnek. Ha meg is egyezünk a vezetőkkel, a többiek nem tartják be a megállapodásokat... Általános támadás folyik a rendszer ellen. Nem akarják, hogy ez a rendszer megmaradjon... semmi körülmények között. Én vagyok a kapitalista, a kapitalistának pedig el kell tűnnie. Azt akarják, hogy elhordjam magamat a gyáraimból és hogy valami... valami - itt aztán társaságban nem használatos kifejezést mormogott, - átkozott politikus üljön a helyemre. Az aztán tudná, hogy mit kell csinálni. De mielőtt ez megtörténnék, felveszem a küzdelmet. *Az* is így tenne az én helyemben.

A püspök az ablakhoz lépett és kinézett a munkaadó kertjének ragyogó tavaszi rügyeire s a zöldelni kezdő fák alatt elterülő kora tavaszi pázsitra.

- Nem osztozom fölfogásában, - mondotta, - hogy ezek a kérdések kívül esnének az egyház hivatásán.

A munkaadó föl s alá lépkedett s aztán megállt a püspök mellett. Érezte, hogy kissé nyers volt a püspökkel, de nem tudta megtalálni a szavakat, melyekkel enyhébb színezetet adhatott volna a dolognak.

- Ilyen esetekben a szenteltvíz nem sokat ér, - próbálta magyaráztatni. - Bennünk megvan a jó szándék, hogy megjavítsuk a dolgokat, vagy véget vessünk nekik. Örökké semmi sem tarthat. A helyzet nem maradhat úgy, ahogy ma van.

Egyszerre minden bevezetés nélkül rátért valamire, amit addig elhallgatott.

- Annyi bizonyos, hogy az egyház átkozottul sok kellemetlenséget okozhat nekünk. Az önök egyházi urai közül sokaknak telik kedve abban, hogy minduntalan a szocializmusról beszélnek, sőt hogy a szocializmust prédikálják. Ne higgye, hogy valami túlzó kritikus szellem beszél belőlem. Elismerem, hogy a szocializmusnak bizonyos tisztességes formája mellett nagyon sok érvet lehet fölhozni, hogy lehet hivatkozni Ruskinre és más hasonlókra. Hiszen manapság mindnyájan szocialisták vagyunk. Ideálnak elsőrangú a szocializmus, csak hogy félre szokták magyarázni. Embereinknek erkölcsi támasztékot nyújt ellenünk. Azt hiszik, hogy *ők* a szocializmus. Bátorítja őket, hogy megfélemlítsenek a kötelességükről és ostoba követeléseket támasszanak. Osztályharcot és más hasonlót emlegetnek. Önök, egyházi urak, nem nagyon tudják, hogy a szocializmus Ruskinnél kezdődhetik és Marxnál végződhetik. Az osztályharcot a kommunizmustól csak egy lépés választja el.

5. §.

E megbeszélés után a püspök folytatta útját a mogham banksi vikariátus felé. A mogham banksi vikárius a legprogresszívebb papi szocialisták közé tartozott és abban a hírben állott, hogy szoros kapcsolatot tartott fenn a munkáspárt szélsőséges elemeivel. Rokonszenvezett a zászlókkal, eltiltott jelvényekkel, szokatlan órákban tartott istentiszteletekkel és az utcai körmenetekkel. Tüntetett a miseruhákkal, papi ruhában kertészkedett és azt mesélték róla, hogy papi sapkájában alszik. Annyi azonban bizonyos volt, hogy a templomát telerakta virágokkal, gyertyákkal, mellékoltárokkal, gyóntatószékekkel, az elhunytakért való könyörgésmintákkal és más hasonlókkal. Az istentiszteletei alatt két ízben is voltak tüntetések és általában szüntelen aggodalmat okozott a püspöknek, aki mindent elkövetett, csak hogy ne tudja meg pontosan, hogy tulajdonképpen mi is történik Mogham Banksban. Érezte, hogy előbb-utóbb valamit cselekednie kell ugyan, de azt gondolta, hogy annál jobb, minél tovább húzhatja a dolgot. Most Morrice Deans arról értesítette, hogy három-négy munkásvezért meghívott teára és egy kis őszinte megbeszélésre és ezt az alkalmat nem lehetett elszalasztani. A püspök tehát, miután a Pringle állomás éttermében hirtelen elfogyasztotta a nem túlságosan emészthető lunchöt, egyfogatú bérkocsiba szállt, melyen a kórházba szállított ragályos betegek illatát lehetett érezni és az ipar által feldúlt vidéken keresztül útra kelt a megbeszélés színhelyére.

Soha azelőtt a vidék nem tűnt fel előtte olyan feldúltnak, mint ezen a napon.

Lehetséges, hogy a ragyogó, de csípős tavaszi napfény kiemelte az ellentétet az élősövények és barátságos családi otthonok Angolországa s a mechanikai jellegű kor nyers valósága között. Soha azelőtt kiásott gödrök, mesterséges halmok, ledöntött fák, hullámbádog és kátrány tömege, feltörő füstgomolyagok és hajszába vesző sietség nem jelentkezett a püspök világában ilyen kirívó módon. A földeken keresztül undorítóan formátlan vaspóznákon villamosvezeték futott valamely ismeretlen végpont felé. A halom hajlása kissé eltakarta a póznákat, melyek mintha megszökni és szökés közben elrejtőzni igyekeztek volna.

- Vajjon hová vezethetnek ezek a póznák? - kérdezte magában a püspök, kissé kihajolva a bérkocsi ablakából. Azután hozzátette: - Hová vezethet mindez?

Egy helyütt az utat javították. Ezen a szakaszon egy nagy gőzhenger, mechanikailag felaprózott gránitkövek halmai és valami bűzös anyaggal, aszfalttal vagy más hasonlóval tele kazánok sorakoztak, amelyek illatukkal Milton poklára emlékeztettek. Ezeken túl, nagy hirdetőtáblán a princhesteri Musichallnak, annak az alávaló helynek reklámja hivatkozott, mely megrontotta a fiúkat és leányokat. Ugyanaz a tábla egyúttal pneumatikot és konzervhúst is hirdetett...

A délutáni megbeszélés nem adott valami megnyugtató választ a püspök ama kérdésére, hogy - hová vezethet mindez?

Az egész megbeszélésnek mindössze csak annyi eredménye volt, hogy a világtól való elidegenedésnek azt az új és különös érzését erősítette meg benne, amelyet a délelőtti beszélgetés ébresztett.

A három munkáspárti vezér, akiket Morrice Deans meghívott, szemmel láthatólag meg volt elégedve a püspökkel és festőinek találta. A violaszín árnyalat, melyet a püspök belevitt a társaságba, nyilvánvaló elégtétellel töltötte el őket, de azért egész magatartásukból ki lehetett érezni, hogy a nagy viadalba való beavatkozását olybá tekintik, mintha valaki egy hatalmas folyó vize fölött gyöngéden integetne át a túlsó partról.

- A nézeteltérés a modern munkaadó és modern munkás között már gyógyíthatatlan betegséggé nőtt ki magát, - mondta a munkások legfőbb szóvivője, olyan öblös, elnyújtott hangon, hogy a püspök előtt teljesen eltűnt az a tény, hogy ez az ember pártjának egyik legolvasottabb embere. - Disraeli - folytatta, - két nemzetnek nevezte őket, de az már régen volt. Most már a két faj esetével állunk szemben, mert a gép két különböző fajt csinált belőlük. A munkaadó külön él a munkásaitól. Valami vidéki nemes családból, vagy más hasonló környezetből, idegen nőt vesz feleségül és gyermekeit születésüktől kezdve, teljesen eltérő módon nevelteti. Még a beszédjük sem közös. Az egyik keletre néz, a másik nyugatra. Hogy lehessen hát várni, hogy megegyezzenek? Különben pedig nem is akarnak megegyezni, mert a harcot állni kell. *Ők* azt mondják, hogy örökre rabszolgák vagyunk... Olvasta ön Lady Bell «A műhelyben» című könyvét? Lady Bell jóindulatú hölgy, de ferde irányba tereli az egész dolgot... *Mi* azt mondjuk: Soha! Mi magunk akarjuk intézni sorsunkat, nélkületek akarjuk intézni, mert ha még egy keveset tanulunk, nélkületek is boldogulni fogunk. Kikényszerítjük, amit lehet s ha elértük, újból nekigyürkőzünk, hogy még többet kényszerítsünk ki. Mi vagyunk a morlokok. Feljövünk a mélységekből. Nem a *mi* hibánk, ha másformák lettünk, mint ők.

Most a püspök szólalt meg:

- Önök nem értették meg a kereszténység szellemét. A kereszténység szelleme azt mondja, hogy az emberek egy közösséget alkotnak és nem kettőt.

- Erről nem sokat beszél a vallás tanítása, - vetette közbe a másik munkásvezér, aki racionalistának látszott. - Az istentisztelet ezt nem juttatja kifejezésre.

A vikárius vágott bele a vitába:

- Ez azért van, mert önök nem iparkodnak megérteni a szertartások szimbolumait.

- Ha az egyház rejtvényekben akar beszélni... - mondta a racionalista.

- A szimbolumok még nem föltétlenül rejtvények, - válaszolta Morrice Deans s a beszélgetés most erre a kisebb jelentőségű tárgyra terelődött. A püspöknek és a munkások fő szóvivőjének ez alatt alkalmuk volt, hogy jól szemügyre vegyék egymást. A vikárius belekapaszkodott tárgyába, egyes jelentéktelen dolgokat kezdett magyarázni, amiről ellenfele kicsinylő udvariaskodással vett tudomást.

- Nagyon érdekes, - hagyta helyben.

A püspök szerette volna, ha a szertartástannak finomabb kérdéseit nem vonták volna bele a vitába.

Elméjét valami sokkal hatalmasabb dolog foglalkoztatta. Hirtelen fölismerte, hogy ez a világ kicsúszott a régi intézők kezéből. Az ég, a szél, a távirópóznák, szinte leszögezték mindazt, amit ezek az emberek csiszolatlan hangjukon mondtak, hogy az egyház mindezen dolgok körén kívül esik. De ugyanakkor érezte azt is, hogy mindezen visszataszító dolgok és visszavonások számára az egyház egy orvosságot tart kezében, a mindenható Atya egyetemességének és az emberek egyetemes testvériségének tanítását. Valami megmagyarázhatatlan oknál fogva azonban sem a kifejezést, sem a helyes hangot nem találta meg, hogy ezt vigye bele a vitába és ezt állítsa szembe amazoknak makacs elhatározottságával. Szerette volna átgondolni az egész dolgot, de ebben a pillanatban nem volt mondanivalója, pedig vele szemben ott ült a munkáspárti vezér és mosolyogva várta, hogy mit fog neki mondani, ha a vikárius és a racionalista közötti vita véget ér...

6. §.

Ezen a napon a püspök képzeletének hosszú képcsarnokába a többiek mellé egy új kép sorakozott. Nagy falfestmény volt, erősen Puvis de Chavannes modorában. A kép középpontja ő maga volt, Princhester püspöke. A székesegyház nagy kapujának lépcsőin állott a piactér fölött, ahol a villamos vasutak találkoznak. Régi divatú, pompázó ornátusát viselte, miséző köntöse alatt hímzett inge és dalmatikája, zsinóros szandál, violaszínű keztyűs kezében a főpásztori bot, mellén a kereszt, fején mitra és zsinóros szandál a lábán. A főbejárat sűrűn sorakozó oszlopait és íveit bájos részletességű színes képek tarkázták, melyekből nem hiányzott semmi, csak a későbbi idők mindent bekormozó szürkésége.

Jobbján a munkaadók csoportja állott. Pompás öltözékben álltak a XV. század divatja szerint. Balján kevésbé festői mesteremberek sokkal nagyobb tömege. Velük együtt látni lehetett e képen feleségeiket és gyermekeiket is, akiket nagyon meghatottak az írásnak szavai. Mindenki nagyon tisztességtudó módon viselkedett.

A püspök békét vitt az emberek közé. «Nyájának» és «gyermekeinek» nevezte őket.

De milyen más volt a valóság, mint ez a kép.

A valóságban egyik tábor sem hasonlított sem nyájhoz, sem gyermekekhez.

A munkásvezért türelmetlenné tette a szertartásról folyó vita, félretolta teás csészéjét a veszélyes körzetből és az asztal sarkán áthajolva, félíg halk hangon kezdett a püspökhöz beszélni:

- Én úgy tapasztalom, - mondotta, - hogy az egyház nem a mi nyelvünkön beszél. Nem is hiszem, hogy tudna beszélni a mi nyelvünkön. Nem hiszem, hogy megértené, hogy kik vagyunk mi tulajdonképpen. Ezeket a dolgokat ki kell küzdeni és megoldásra kell vinni. Nagy, nehéz, zajos és nem valami kellemes feladat. Lehet, hogy a megoldás vért is kíván. Ön a harc közepén nem kiálthat megálljt és nem csinálhat valami millénium-félét, csak azért, mert önnek úgy tetszik... Persze, egészen más volna, ha az egyháznak volna valami terve, ha valamit tudna javasolni és ha kegyes palliatív eszközökön kívül egyebe is volna. De hát van neki?

A püspöknek az volt az érzése, hogy mintha minden törekvése megghiúsulna. Csak ennyit tudott mondani:

- Az egyház mindenkor felajánlja közvetítését.

7. §.

E gondolatokkal lévén elfoglalva, mozdulataiban kissé lassú és figyelmetlen volt és szokásos szerencséjéhez képest Pringle Junction állomáson pontosan lekészte a 7.27-kor Princhester felé menő vonatot. Ha végig rohant volna az átjárón és félrelökte volna útjából az embereket, még elérhette volna, de püspökhöz nem illik, hogy alsó átjárókon rohanjanak és az embereket taszigálják. Ámbár megzabolázta ajkait, bensőleg szitkozódott a lekésés miatt.

Éhes volt és fáradt. A késés folytán csak jóval kilenc óra után érhet haza, mikor a többiek már bizonyosan megebédeltek, a felesége pedig azt fogja hinni, hogy Morrice Deansnél maradt ebéden. Nyilvánvaló, hogy így nem várják otthon meleg étellel.

Azt hitte, hogy sikerül önuralmat gyakorolnia, de öntudat alatti énje úgy működött, hogy nem szégyenítette volna meg Tertullianust azoknak a városatyáknak földöntúli üdvösségét illetőleg, akiknek makacssága Princhesterbe helyezte palotáját. Fel-alá sétált a perronon, hátán összekulcsolt kezeit tördelte és mesterkéltn erőfeszítéssel iparkodott megőrizni külsőleg nyugodt magatartását. Nagyon kis jelentőségű dolognak tartotta, amikor az estilapok hirdető plakátjain ezt olvasta: «Suffragettek megzavarták Lloyd George wombashi békéltető népgyűlését.» Egy év óta szigorúan tartózkodott a helyi sajtó termékeinek vásárlásától és semmi okát sem látta, hogy ezt a saját érdekében alkalmazott védőrendszabályt most megváltoztassa.

Egész lelkét a haragos tehetetlenség érzése töltötte el.

Vajjon lehet-e őt és általában lehet-e az egyházat hibáztatni, ha tehetetlen a társadalmi ellentétekkel szemben? Vajjon egy nála ügyesebb és nagyobb ékesszólású ember nagyobb eredményeket érhetne-e el, mint ő?

Irigyelte Manning bíboros nagy bölcsességét. Ő bizonyára egyenesen tudott volna nekivágni a dolgoknak. Bizalmat tudott volna ébreszteni az egyház és saját maga iránt.

Igen, de vajjon nagyobb eredményeket is el tudott volna érni?

A püspök lassan lépegetett a perron végéig s onnan nézte az állomás mögött összefutó és a halmok között eltűnő síneket, a mellékvágányok és teherkocsik, blokkházak, örkunyhók, szén-hegyek, villamos jelzőoszlopok, raktárépületek, fordítókorongok és műhelyépületek tömkelegét, melyet kékes halmok lejtője zárt be. Egy vonat zörögve és dübörögve szaladt be a nagy alagútba és nyomban utána elcsendesedett, zárólámpái felvillantak, majd rögtön eltűntek, utána még fehér gőzgomolyagok tódultak kifelé a fekete torokból, aztán lassan emelkedtek fel a levegőben, mígnem a lenyugvó nap fényében teljesen eltűntek. Most először volt ezen a napon lágy színezete a napnak, amely megaranyozta a fekete energiának e képét. Akármilyen is a nappal, az estére hajló késő délutánok mindig szépek, hacsak egy parányi napsugár rezeg is a levegőben. Láttára a püspök lelkében a pusztá fekete zűrzavar helyét a mechanikai nagyság képe foglalta el. Hatalmas, iromba és erős volt ez a kép, amely nem a bárány, hanem a sárkány lelke volt. Vajjon megadatik-e neki, hogy úrrá legyen e sárkány fölött, hogy otthonába vezesse és megáldja?

A perron legvégén állt, lábát szétterpesztette, kezét a hátán összekulcsolta és túltekintett a látható dolgokon.

Nem kellene-e neki valami merész és megkapó dolgot cselekednie? Nem kellene-e meghívni a munkásokat és munkaadókat a székesegyházba, ott döbbenetes beszédeket intézni hozzájuk, lüktetően eleven dolgokról?

Mindenesetre rövid beszédeket... Olyan beszédeket, amelyek új és meggyőző elevenséggel juttatják kifejezésre az egyház álláspontját.

E gondolatnál szokatlanul zsúfoltnak, elevennek és nyüzsgőnek látta a nagy templom hajóját. Az orgona hangjai még úsztak az egymásba fonódó ívek alatt, mikor a pap a sekrestyéből felment a szószékre. A gyülekezetet feszült várakozás töltötte el. Ő pedig valami ismeretlen oknál fogva lelki szemével sokáig nézett a pap után, aki most fölfelé haladt a szószék lépcsőjén. Kívül sötét volt és viharos. A színes üvegablakok teljesen fakóknak tetszettek s akkor a figyelmes csend közepette egyszerre megcsendült a szószékről a pap tenorja. Az első hang úgy röppen végig a templomon, mint fénysugár a sötétben és a pap most úgy beszél ezekhez az emberekhez, ahogy soha azelőtt még nem beszéltek hozzájuk...

Igen, ilyesvalaki talán megállást tudna parancsolni ezeknek a durva összeütközéseknek. Ilyesvalaki bizonyára véget tudna vetni az emberek önzésének. Ilyesvalaki bizonyára rá tudná venni őket, hogy tekintetüket Krisztus, a királyok királya és a szolgák szolgája felé fordítsák.

Ez a kifejezés nagyon tetszett neki: «Krisztus, a királyok királya és a szolgák szolgája»...

Aztán más jutott az eszébe. Beszédének ez volna a tétele: «Egyazon testnek tagjai».

A beszéd most véget ért. A nagy gyülekezet, amely lélekzetét visszafojtva hallgatta, felsóhajtott és mozgolódni kezdett. A békéltetés munkája megtörtént. És utána: «Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében...»

Kívül a nap hirtelen megvilágosodott. A fenyegető vihar elvonult. A festett ablakokon át mennyei nyilak módjára színes fénynek tömege árasztotta el a hallgatóságot.

A tőkéről és munkáról tartandó nagy templomi beszédnek gondolata annyira megkapta a püspök képzeletét, hogy majdnem lemaradt a 8.27-es vonatról is. Csak akkor vette észre a vonatot, mikor már bent volt az állomáson. Sebesen kellett végighaladnia a perronon. Nem szaladt ugyan, de érezte, hogy csattos félcipői sebesebb ütemben villognak, mint ahogy püspökhöz illenék.

8. §.

Abban a pillanatban, mikor feleségével találkozott, érezte, hogy valami fontos és kellemetlen dolognak kellett történnie.

Az asszony nagyon csendesen és komoly hangulatban várta őt a belső hallban. A lámpafény ráesett halavány arcára, fekete hajára és hosszú fehér selyemruhájára s ettől még a szokottnál is finomabbnak és nem e világhoz tartozónak tűnt fel, míg a püspök még kormosabbnak és szennyesebbnek érezte magát.

- Mindenekelőtt mosdani szeretnék, - mondta, noha egy pillanattal előbb még csak az étkezés-re gondolt. - Tea óta semmit sem ettem és akkor is inkább beszélgettünk, mint uzsonnáztunk.

Lady Ella elmélkedett.

- Valami kevés hideg vacsorám van számodra. Majd tálcán felvitetem a dolgozószobádba. Nem az ebédlőbe. Ott van Eleanor. Négyszemközt szeretnék beszélni veled. Előbb azonban menj fel a szobádba és mosd meg szegény, fáradt arcodat.

- Talán csak nincs valami komoly baj? - kérdezte a püspök, megütközve a felesége hangján.

- Majd elmondom, - tért ki az asszony a kérdés elől.

Egy darabig kölcsönösen vizsgálgatták egymást, aztán a püspök felment a lépcsőkön.

Mióta Princhesterbe költöztek, Lady Ella nagyon megváltozott. Urának úgy tetszett, mintha méltóságban növekedett volna. Halkabb lett, magatartásában tartózkodóbb; az a kevéske fennhéjázás, amely benne volt, szinte «uralkodó osztály» modorának bizonyos árnyalata, teljesen megszűnt. Egy időben megvolt benne a hajlandóság arra, hogy a tekintély kikövetelésének magaslatára emelkedjék és olyan irányba látszott fejlődni, mintha azoknak a tolakodó természetű és mindenbe beavatkozó öreg hölgyeknek egyikévé akart volna válni, akik a brit közügyekben olyan nagy szerepet játszanak. Ebben az időben állandóan ellenkező véleménye volt mindenről, folytonosan rendreutasított másokat s nem egyszer megbántotta és megalázta az embereket. Princhester azonban leszoktatta ezekről a hajlamokról. Princhester magabambélyedésre kényszerítette s ezáltal új és finomabb elemmel gyarapította szépségét. Princhester utolsó nyomát is kiirtotta belőle annak a hajlamnak, hogy feltűnést keltő módon mozogjon, hangjának pedig lágyabb árnyalatot kölcsönzött.

Most, hogy a dolgozószobában az ura mellett megállott, új módját árulta el a körültekintő figyelemnek. Szemügyre vette a tálcát, melyen felhozták a püspök vacsoráját.

- Ne igyál abból a burgundiból, - mondotta. - Látom, hogy holtra vagy fáradva. Már tegnapelőtt bontottuk ki és különben is nehezen emészthető. A hideg hús sem valami különös. Inkább hozass fel egy kis üveg pezsgőt abból, amit utolsó betegségemkor rendeltél. Még van belőle egy féltucat üveg.

A püspök úgy érezte, hogy «hosszú idő után» ez a kedvező alkalom, amikor kívánsága megvalósul. Dunk, az inasa, nemsokára átnyújtotta neki az értékes és üdítő poharat...

- Nos, hát mi történt, édesem? - kérdezte a püspök, miután kissé üdébnek érezte magát.

Lady Ella a márványkandallóhoz lépett. A kandalló egy princhesteri mesterembernek nagyon ügyes alkotása volt, Gill-stílusban. Szemlélődő aszkéták helyettesítették rajta a kariatidokat.

- Nagyon aggódom Eleanor miatt, - mondotta az asszony. - Az ebédlőben van s vacsorázik. Negyedkilenckor jött haza, mikor mi már félig megebédeltünk.

- Hol volt? - kérdezte a püspök.

- A ruhája két helyütt el volt szakadva. A csuklója megrándult és meg van sérülve.

- Drágám!

- Az arca egészen zilált. Sírt, mikor hazaérkezett.

- De hát mi történt vele? Csak nem gondolod...?

Férj és feleség megdöbbenve nézett egymásra. Egyikük sem mondta ki a rettegett szót, mely mindkettőjük ajkán volt.

- Nagy ég! - mondta a püspök és arc kifejezése kétségbeesettre változott.

- Sejtelmem sem volt, hogy tud ezekről a dolgokról. Azt hiszem, hogy Walsinghamék kisebbik leánya, Phoebe az oka. Egy leány gondolatait és barátnőit sohasem lehet ellenőrizni. Bizonyára Phoebe vette rá, hogy vele menjen.

- De hát tudta, hogy miről van szó?

- Ez teszi az esetet épen súlyosabbá.

Az asszony fontolgatni látszott, hogy elröptetheti-e a nyilat.

- Nagyon sok mindenről tud. Érvel és vitatkozik... Én már nem tudok dűlőre jutni vele.

- A szavazati jog kérdésében?

- Minden tekintetben. Olyan dolgokról beszél amelyekről nem is sejtettem, hogy hallott róluk. Sohasem hittem volna, hogy megértse ezeket a dolgokat...

A püspök letette kését és villáját.

- Az ember sok mindent olvashat. Sok dologról beszélhet is a nélkül, hogy tökéletesen megértene őket, - jegyezte meg.

Lady Ella ebbe a megnyugtató gondolatba igyekezett belekapcsolódni.

- Nem úgy van, ahogy gondolod, - mondotta végül. - Eleanor felnőtt személy módjára beszél. Ez a szökés csak véletlen. Alapjában véve másról van szó. Úgy látszik, azt hiszi, hogy az itthoni nevelés nem kielégítő. Az egyetemre szeretne menni. Mintha mi rejtegetnénk előle bizonyos dolgokat.

- Miféle dolgokat? - kérdezte a püspök.

- Azt mondja, hogy mi falakkal vesszük őt körül.

Lady Ella nem fejezte be, amit mondatával sejteni engedett.

9. §.

A püspök sokáig hallgatott.

Lady Ella a kandalló szőnyegén állva kezdte bejelentését, de azután a nagy karosszék támlájára ült, olyan közel húzódva urához, amint csak lehetett és bizalmaskodóbb hangon folytatta, hogy az eset teljes meglepetésként érte, mert mindig azt hitte, hogy Eleanorban teljesen megbízhatik. A lány töprengő természetű ugyan, de sohasem gondolhatta volna, hogy azok a dolgok foglalkoztassák. Folyton a könyvtárat bújta és szívesen olvasta a hetilapokat és havi folyóiratokat, de az elégedetlenségnek még a nyomát sem mutatta soha.

- Nem értem, - mondotta a püspök. - Miért volna elégedetlen? Talán valami más után vágyódik?...

- Úgy van, - mondotta Lady Ella. - Azt képzelem, hogy itthon el van zárva a világtól. Olyan kifejezéseket használ, mint «bebörtönzött», «mesterkéltné élet» és ...hogyan mondjam csak?... «kolostorszerű». Azt is mondta...

Lady Ella egy pillanatig szünetet tartott, mintha Eleanor szavait pontosan akarta volna visszaidézni:

- «Odakint *való* dolgok történnek. Odakint az ember realitásokkal áll szemben»... A mellett úgy tesz, mintha nem hinne igazán.

Lady Ella megint szünetet tartott.

A püspök karját székének támlájára fektette és lehajtotta a fejét.

- Az ifjúság erjedése, - mondotta végül. - Az ifjúság erjedése... Kinek a révén juthatott ezekhez a gondolatokhoz?

Lady Ella nem tudta megmondani. Abban a véleményben volt, hogy a st. aubynsi iskola tökéletesen biztos ugyan, de hát manapság semmi sem biztos. Bizonyos, hogy a leányok, akik ott összeismerkedtek, olyan dolgokról is beszélgettek, aminőkről egy nemzedékkel előbb a leányok még nem beszéltek. Valószínűleg hozzátartozóik is bátorították őket, hogy bármiről véleményt nyilvánítsanak. Úgy látszik, hogy Phoebe Walsingham és Kitty Crosshampton, akiből Kingdomné lett, voltak a vezetői ezeknek a túlkorai szellemi kirándulásoknak. Phoebe még vallásos kételyeket is megkockáztatott.

- A kis Phoebe! - mondta a püspök.

- Kitty még regényt is írt, - folytatta Lady Ella.

- Már regényt írt?

- Szökésekkel és más hasonló dolgokkal. Le is írógépelte. Azt hiszem, hogy Crosshamptonné okosabban tette volna, ha nem engedi meg, hogy a leánya ebben az irányban fejlessze a család képzelőtehetségét.

- Mindezt Eleanor mondotta el neked?

- Úgy van. Annak bizonyítására, hogy gondolkoznak és hogy meg szeretnék ismerni a dolgokat.

A püspök elmélkedett.

- Szóval egyetemre akar menni?

- Úgy van.

- Nem hiszem, hogy az egyetemi kollégium sokkal rosszabb volna az iskolánál... Már tizen-nyolc éves... Különben majd beszélek vele...

10. §.

Gyermekeink valamennyien örökké változók, örökké új idegenek szemünkben. Mindennap eltűnnek és a tegnapi gyermek jelmezében folyton új személy jelenik meg, míg egy váratlan fejlődés nyilvánvalóvá teszi csalódásunkat.

A püspöknek is meg kellett ismerni a fiatalságnak ez örökös újszerűségét. Egy fárasztó nap befejeztével, egy félóra alatt ismerte meg.

Lement az ebédlőbe. Igyekezett minél kevésbé mesterkélt modort mutatni és cigarettával kezében lépett be. Iszonyodott attól, hogy családja körében nagyképűen viselkedjék s a püspököt mindig kívül hagyta otthoni lakosztályain. Eleanor már befejezte vacsoráját, a karosszékekben ült a tűz előtt és egyik kezével fájó csuklóját tapogatta.

- Nos, mi történt? - kérdezte a püspök, miközben lassan a kandalló felé lépkedett.

Azzal a furcsa képzzel jött az ebédlőbe, hogy még mindig piszkosan, megtépve és könnyek között találja leányát, úgy, ahogy az anyja leírta neki. Eleanor azonban már legjobb esti ruháját vette fel, haját rendbehozta és a tűz fényében sokkal inkább hölgynek, igaz, hogy nagyon fiatal hölgynek tetszett, mint bármikor azelőtt. Fekete volt, mint az anyja, de nem olyan fűz hajlékonyságú. Inkább apjának erőteljes alakját örökölte, vállát pedig a tennisz és hockey fejlesztette. A tűzfény bájosan juttatta kifejezésre testének vonalait, melyekben már az érlelődő ifjúság jelentkezett. Mikor atyjának válaszolt, hangjában olyan határozottság rezgett, mintha már ura volna saját magának.

- Anyám már bizonyosan elmondta neked, hogy szégyenletesen viselkedtem.

- Nem, - mondta a püspök, szavait mérlegelve. - Nem, de mindenesetre elővigyázatlan voltál, Nórácskám.

- Nagyon fel voltam izgatva... Kezdték kitaszigálni a többi asszonyokat... Nagyon goromba módon. Felizgatott, ami történt.

- De nem azzal a szándékkal mentél oda, hogy botrányt csinálj? - kérdezte a püspök.

- Nem, - felelte Eleanor. - De elmentem.

A püspök szerette leányának azt a hajlandóságát, hogy megmondja az igazat.

- Velük együtt mentél? - kérdezte.

- Az még nem jelenti azt, hogy azzal a szándékkal is mentem, - felelte a leány.

- És így történt a dolog?

- Igen, - felelt Eleanor a tűz felé fordulva.

Szünet következett. Ha törvénszéken lettek volna, a leány ügyvédje bizonyosan így szolt volna: «Lord elnök úr, ez az én esetem.» A püspök készülődött, hogy bevezesse a tárgyalásnak új fázisát.

- Azt hiszem, Nórácskám, nem kellett volna oda elmenned.

- Anyám is azt mondja.

- Az én állásomban levő embereket családjuk után is meg szokták ítélni. Te, ha meggondolatlanul cselekszel, nemcsak magaddal szemben követsz el valamit, de ettől eltekintve, az nem is leányoknak való hely. Te már nem vagy gyermek. Mi szabadságot engedtünk neked, több szabadságot, mint amennyi a legtöbb leánynak van, mert azt hittük, hogy okosan tudsz vele élni. Te tudtad... tudhattad, hogy ott esetleg kavarodás és botrány lesz.

A leány a tűzbe nézett s nagyon megfontoltan és nyomatékosan beszélt:

- Nem értem, hogy miért ne volna szabad olyan dolgokról tudomást szereznem, amelyek történnek?

A püspök egy pillanatig leánya arcát tanulmányozta. Az volt az érzése, mintha valami alapvető jelentőségű dolgot fedezett volna fel a szülő és gyermek közötti viszonyban. Gondolkodásának modernsége feleletének mérsékelt voltában jutott kifejezésre.

- Gondolkoztál-e azon, hogy anyád és én, akik öregebbek vagyunk nálad és többet is tudunk, mint te, jobban meg tudjuk ítélni, hogy mikor jött el az ideje, amikor ezt vagy azt megismerheted?

A leány összeráncolta homlokát és úgy tett, mintha az izzó parázsból akarná kiolvasni a feleletet. Már épen meg akart szólalni, mikor hirtelen más gondolata támadt és új irányba igyekezett terelni a beszédet.

- Én úgy érzem, hogy mindenkinek ki kell venni a részét a gondolkozásból... Gondolkoznia kell a maga fejével... magának, - mondta kissé félszegen.

- Azt hiszed, hogy megbízhatok magadban?

- Nem erről van szó. Az ember maga tudja legjobban, hogy mikor éhes.

- És te úgy érezted, hogy éhes voltál?

- Magam akartam megtudni, hogy mi jelentősége van a szavazati jogért és más egyebekért folyó mozgalomnak.

- Azt hiszed, hogy mi útját akarjuk állni fejlődésednek?

- Tudod, hogy nem ezt hiszem, de te el vagy foglaltva.

- Nem vagy-e kissé türelmetlen, Eleanor? Elvégre is még alig vagy tizennyolc éves... Mi mindenféle szabadságot megadtunk neked.

A leány hallgatása azt mutatta, hogy nem vonja kétségbe, amit atyja mond.

- De mégis, - mondotta hosszabb szünet után, - más leányok, nálam fiatalabb leányok, *benne* vannak ezekben a dolgokban. Beszélnek ezekről és minden egyébről. Teljesen szabadon... Ti nagyon jók voltatok hozzám, - mondotta egyszerre, minden átmenet nélkül. - Ez az eset nem volt egyéb pusztán véletlennél.

Atya és leánya egy darabig hallgattak, mintha megfelelőbb tárgyat kerestek volna.

- Tulajdonképpen mit is akarsz, Eleanor? - kérdezte a püspök.

A leány atyjára nézett.

- Általánosságban? - kérdezte.

- Anyád úgy véli, hogy elégedetlen vagy.

- Elégedetlen... borzalmas kifejezés.

- Mondjuk, a hiányát érzed valaminek.

Eleanor egy pillanatig nem felelt. Úgy érezte, hogy elérkezett a perc, mikor előállhat kívánságával.

- Newnhamba, vagy Sommervillebe szeretnék menni, dolgozni szeretnék. Úgy érzem, hogy rettenetesen tudatlan vagyok. Annyi minden van, amiről nekem sejtelmem sincs. Ha fiú volnék, az egyetemre mehetnék...

- Igen, - mondta a püspök és gondolataiba merült.

Ő maga is elég messzire ment el a nőmozgalom kérdésében. Ő maga is a teljes egyenlőséget hangoztatta s most úgy érezte, hogy e kijelentésének emléke gátolja elhatározásában.

- Idehaza is olvashatsz, - mondta, hogy mellékvágányra terelje az ügyet.

- Ha fiú volnék, nem ezt mondanád.

A püspök válasza nagyon bizonytalanul hangzott.

- De ebben a házban... bizonyos légkör uralkodik.

Ráhagyta, hogy a leány a feleletet maga egészítse ki azzal a különbséggel, amely a nő és a felelősségre termett, keményebb férfi között uralkodik.

A leány habozása előre jelezte a felelet súlyos voltát.

- Az igaz, - mondotta. - Érezem.

Tétován folytatta:

- Mintha álomvilágban élnénk ...nem a valóságban. Odakint, - vállának egy mozdulatával a leeresztett ablakredőnyt jelezte, amely eltakarta az éjszakát, - az ember mindenféle gondolatokkal és - légkörökkel találkozik. Itt minden oly szép. A legkedvesebb otthonban volt részem. De az az érzésem, mintha ez így nem mehetne tovább. Mintha ezek a sztrájkok, kételyek és kérdések...

Ennél a szónál megállt, de a kijelentés már elhangzott.

A püspök nyugodtan válaszolt:

- Krisztus egyháza, gyermekem, sziklán épült.

A leány nem felelt. Félrefordította fejét, úgy, hogy atyja nem láthatta arcát és mereven bámult a tűzbe.

Hallgatása volt a harmadik és legnagyobb nyílvevő, mely a püspököt ezen a napon érte...

Nagyon hosszú idő múlt el, amíg egyikük megszólalt. Végre a püspök törte meg a csendet:

- Majd beszélünk ezekről a dolgokról, Nórácskám, ha nem leszek ilyen fáradt és több lesz az időm... Te olvastál könyveket... Mikor Caxton felállította a nyomdáját, azt hitte, hogy egy új hatalmat állít az egyház és a tanítvány, a szülő és a gyermek közé... Most fáradt vagyok. Majd legközelebb beszélünk.

A leány felállt és megfogta atyja kezét.

- Sajnálom, drága apuskám, hogy megszorítottalak. Sajnálom, hogy elmentem arra a gyűlésre... Olyan fáradtnak látszol.

- Nyugodtan kell mindent megbeszelnünk, - mondta a püspök, megszorítva leánya kezét, miközben összeránduló arcáról észrevette, hogy a fájósat fogta meg. - Szegény kis kezed...

- Nehéz megmondani, de mégis mindent meg akarok mondani neked, atyuskám. Nem titkolok el semmit előled...

Megsókolta atyját. A püspöknek az volt az érzése, hogy mikor csókolja, a leány rajta sajnálkozik...

E pillanatban azt gondolta, hogy e percnél alkalmasabbat sem lehetne képzelni a «kérdések» megbeszélésére, de a fáradtság és bizonytalanság érzése ismét legyőzték őt.

11. §.

A lapok megírták Eleanor szerepét a suffragette-botrányban. *A fehér holló* egyetmást elmondott róla.

Ezúttal azonban nem támadott. Sokkal rosszabbat cselekedett. Dicséretekkel halmozta el... szemérmetlen módon.

A tudósítás egyszer egyszerűen Nórának, egyszer pedig «duhaj Scrope kisasszony»-nak nevezte.

Az egyik alcím reá vonatkozott:

«Duhaj hölgy a rendőrök ellen.»

III. Álmatlanság.

1. §.

Az Eleanorral való megbeszélést követő éjszaka volt az első a püspök álmatlan éjszakáinak sorozatában. Életének új szakasza ettől az éjszakától kezdődött.

Az orvosok azt szokták mondani, hogy az álmatlanság közvetlen oka mindig a testnek mérgezett, vagy kimerült állapota. Kétségtelen volt, hogy a megelőző nap fáradalmi és rendszertelen étkezései a püspöknél is eddig szokatlan kémiai zavart idéztek elő, amihez még hozzájárult idegeinek idegen hatások által megzavart és a megszokott körülmények által nem enyhített állapota. A kémiai rendellenességeket a szellemi működés zavarai is szokták követni. A püspök állapotában is a lelki momentumok játszották a lényeges szerepet. Életében első ízben voltak valóságos kételyei saját maga, életének berendezése és összes meggyőződése felől. Ez a kétely nem volt egy vagy más tételre vonatkozó meghatározott gyanakvás, hanem általános kétely. A dolgoktól való elválásnak és a valószerűtlenségnek érzése volt, mely egyidejűleg rendkívüli bizonytalanságot okozott és rendkívül nyomasztóan nehezedett rá. Olyan volt, mintha a rettenetesen szilárd és át nem látható világban ő maga ingatag és áttetsző volna, olyan volt, mintha nem húsból és vérből hanem valami papírszövetből lett volna.

E bizonytalanság a püspöknek fizikai érzéseire is kiterjedt. Szinte úgy érezte, mintha a bőre nem a tulajdon bőre lett volna.

Miközben pedig így testileg, szellemileg elerőtlenedve feküdt, az aggodalmaknak újból meg újból visszatérő végtelen sora ostromolta.

Töprekedéseinek középpontjában Eleanor állott.

A megszokott és családi dolgok új megértésének Eleanor volt a központja. Nemcsak az az érzése támadt, mintha a dolgok egyetemével azonosított létének egész világa vált volna áttetszővé és láttatott volna maga mögött megdöbbenő, meg nem fékezhető valóságokat, hanem úgy tetszett neki, mintha tulajdon leánya is kinyitotta volna a menedékszobát szolgáló üvegháznak a viharos és lázadó világba nyíló ajtaját és most ott állott volna fiatalon, tudatlanul, bizakodva, kalandvágyóan, hogy kilépjen rajta.

- Vajjon, lehetséges-e, hogy Eleanor nem *hisz*?

Rendkívül élénken jelent meg előtte, úgy, ahogy az ebédlőben látta, karcsún felegyenesedve, félig gyermeknek, félig nőnek, törekenyen, de félelmet nem ismerően. Az ajtó pedig, amelyet oly megfontolatlanul feltárt, viharos háttérre nyílt, hasonlatos azokhoz, amelyeket a XVIII. században szoktak festeni a Diana-képek mögé. Vajjon csakugyan azt hitte-e Eleanor, hogy mindaz, amire ő tanította, hogy az az élet, amelyen ő vezette végig - mi is volt a kifejezése? - csak álmvilág volna, nem pedig valóság.

Felsóhajtott, megfordult és ismételte a szavakat:

- Mintha álmvilágban élnék, nem a valóságban.

A szél besüvített az ajtón, melyet Eleanor kinyitott és mindent felforgatott a szobában. A leány pedig továbbra is nyitvatartotta az ajtót...

A püspök csodálkozott önmagán. Felfortyanó méltatlankodás fogta el. Hát nem tanította ő a gyermekét? Hát nem nevelte őt a hit légkörében? Hát megengedhető volt-e, hogy most ilyen módon forduljon szembe vele? Hisz amit a leány cselekedett, az valójában nem más, mint arcátlanság, a tisztelet hiánya...

Különös, hogy ezt eddig észre sem vette.

Nem az lett volna-e a kötelessége, hogy a «kérdések» első említésénél mennydörögjön. Most már tisztán látta, hogy mit kellett volna cselekednie. Hangos szóval kellett volna kiáltania:

- Térdre, Nóra. Kérj bocsánatot Istentől!

A hit ugyanis érzelmi természetű...

Sebesen, de nagyon mélyrehatóan kezdett gondolkozni azon, hogy mit is kellett volna mondani Eleanornak. Az álmodozás ékesszólása ejtette hatalmába s csakhamar azt vette észre, hogy szónoklatot tart Morrice Deans vendégeinek. Természetesen, azokra is mennydörögni kellett volna s egyszerre azt is tudta, hogy a makacskodó munkaadónak mit kellett volna mondani. Szintén mennydörögni kellett volna. Mennydörgés a magasabb klérus privilégiuma... Jupiter nevében.

De hát miért is nem mennydörgött?

Az éjszaka sötétségében gesztikulált és marokra szorította a kezét.

Úgy van. Az ilyen helyzetekbe bele kell markolni, még pedig keményen. Nem szabad késlekedni vele. Lám, a középkorban volt markoló erő a violaszín keztyükben.

2. §.

A nap elmulasztott alkalmainak e késői megragadásáról a püspök az egyháznak olyan pesszimisztikus megítélésére tért át, aminőre azelőtt soha sem volt példa életében.

Azt érezte, mintha egy szellemi léggömbből a vigasztalan valóság világába zuhant volna. Eddig ismeretlen és pusztító jellegű kérdéseket vetett föl magának. Olyan kérdéseket, melyek a gondolkozás futóhomok-alapjait érintették. Miért mutat az egyház ilyen erőtlenséget? Miért nincs hatalma a modern ipar lüktető életének közepette a munkások és munkaadók fölött? Miért nincs hatalma a kérdéseket felvető ifjúság fölött? Mintha az egyház is, a korona is csak megtúrt valami volna, a múltnak önmagát túlélte különös emléke...

Ámde ezt még feltételezni sem szabad... Küzködött önmagával, hogy megtalálja a megfelelő álláspontot. Mindhiába. Nem találta meg és állandóan elégedetlen maradt önmagával...

Az egyház elvégre nem kerülhet át leviták módjára az út túlsó oldalára, hogy így meneküljön a társadalmi összeütközések küzdelmei és nyomorúságai elől. Nincs joga ahhoz, hogy amikor gyermekei az élet kenyerét kérik, gótikus kódarabokat adjon nekik.

Egyházkerületére és leányára vonatkozó kötelességeiről véget nem érő terveket kezdett kovácsolni. Hogy miként vihetne új szellemet papságába? Azt szerette volna, ha nagyobb mágneses erő lakozott volna benne és ha megjelenése sötétebb és hatalmasabb lett volna. Szerette volna, ha nem a Whippham felületes fiát vette volna maga mellé káplánnak. Szerette volna, ha dékán is állott volna mellette, a helyett, hogy saját magának legyen a dékánja, egy kevésbé rokonszenves spirituális rektorral. Szózatot, felhívást tépelődött, amely visszhangra talál. Sorozatos, súlyos beszédeket szeretett volna intézni a munkaadókhoz és munkásokhoz a

«*Fors Clavigera*» szellemében... Csak ne volna olyan nehéz, akár a munkaadókat, akár a munkásokat becsábítani a székesegyházba...

Ám jó... De ha a nép nem akar jönni a püspökhöz, a püspöknek kell felkeresni a népet. Tehát ki kellene lépni a székesegyházból... a térre, ahol a villanyosok találkoznak.

E gondolatokkal összeszövődve, újból, meg újból felmerült előtte Eleanor problémája.

Hogy milyen könyveket szabad neki olvasni? Hogy milyen könyveket *kell* vele elolvasztatnia? Hogy nincsenek-e könyvek és barátok, amelyektől és akiktől parancsolóan el kell tiltani? Parancsolóan! És mi legyen az eltiltás határa?

Gondolataiban felhívást kezdett megszövegezni az úgynevezett modern irodalom ellen.

Lelke már kissé megnyugodott és már-már álom szállt szemére, amikor a reggellel hol ez, hol amaz a kis élőlény kezdett ébredezni és arra serkentette a püspököt, hogy üdvözlje a közeledő nappali világosságot.

Valami zsvvaj kezdődött, hangoknak nyüzsgő tengere, melyből az egyéniségek hol kiemelkedtek, hol ismét eltűntek. Egy ideig a távolból tisztán hallatszott egy kakuk hangja, amely úgy szólt, mint a pásztor-szimfóniák kakukja s amely mintha a földön gomolygó párákból kivezető utat jelezte volna.

A püspök próbált nem ügyelni e hangra, de e hang makacsul követelt bebocsáttatást fülébe. Most erőszakkal akarta nem hallani s mikor nem sikerült, fülére húzta a takarót, majd kissé később felült ágyában.

Egy nagyon jelentéktelen körülmény ismét arra utalt, hogy milyen új és különös módon szakadt el nevelésének világától. A kedvetlenség hangulata, melyet magával, egyházával és hitével szemben érzett, az egész élő világra áterjedt.

Tudta, hogy ezek a hangok a «kis szárnyas énekesek» hangjai, amelyek «vidám kórusban» üdvözlrik a reggelt. Tudta, hogy egy éber püspöknek az volna a kötelessége, hogy boldog teremteseket megáldja s hogy Ken reggeli himnuszának elmondásával csatlakozzék hozzájuk. Inkább szokásból rákényszerítette hát magát a himnuszra s haragvó arccal, iskolamesteri hangon mormogta:

«Ébred a lélek, fölkél a nap
A dolgozó kéz uj munkára kap...»

Tovább nem jutott. Megállt. Hallgatva ült és arra gondolt, hogy milyen kiállhatatlan teremtmények ezek az éneklő madarak. Figyelmét különösen a fekete rigó vonta magára. Sohasem hallott még ilyen hiábavaló hangismétléseket... Küzködni próbált a bíráló sötét hangulata ellen. «A szeretet imája a legszebb ima...»

Nem, ő még sem szerette a madarakat. Hiábavalóság lett volna ezt állítani. És ha akármit mondanák is más madarakról, a kakuk kiállhatatlan személy a madarak között...

Most egy másik madár kezdte különösképen gyötörni. Ez a madár vagy húsz másodperces, szabályos időközökben hallatta rövid, átható és rikácsoló hangját. Ha a madarak világában ismeretes a számárköhögés, akkor ennek bizonyára számárköhögése volt s a püspök annyira haragudott rá, hogy betegsége dacára sem kegyelmezett volna neki, ha kezeügyébe került volna. A szünetek közben haragosan várta, hogy a hang mikor szólal meg ismét.

Kisvártatva újból a fekete rigó jelentkezett. Éles, hencegő hangja volt. Mintha ugyanannak a szólamnak fáradhatatlan ismétlésével hivatkozni akart volna. A püspök agyában valamely ismeretlen oknál fogva, Isten tudja, mi okon, egy darabig az «oleografikus hang» kifejezése kavargott s a hang azt a különleges és észszerűtlen benyomást tette rá, hogy ez a madár kíméletlen ipari munkával nagy vagyonra tett szert. Igazi princhesteri fekete rigó, - gondolta magában haragosan a püspök.

Ez a saját egyházkerületére egy cseppet sem hízalgő megjegyzés ellentmondás nélkül töltötte el a püspök lelkét s még más, nem kevésbbé rosszindulatú vonatkozások is következtek.

Egy olaszországi útjuk alkalmával a püspök és Lady Ella Firenzében egy éneklő madarakat védő egyesületbe iratkoztak be. A püspök most némi csodálkozással emlékezett vissza erre a dologra s úgy tetszett neki, hogy a gyümölcstermelőknek és az olaszoknak meg kellene engedni, hogy azt csinálhassanak az éneklő madarakkal, ami nekik tetszik. Semmi kétség, hogy tulajdonképen azoknak van igazuk...

Kezével végigsimította homlokát. Elvégre a világ nincsen kizárólag az éneklő madarak számára teremtvé. Kell, hogy mindennek meg legyen a maga helye és ideje. Az éneklő madarak tulajdonképen fényűzés, elnézés, kihágás...

Vajjon ettek-e az éneklő madarak a paradicsom gyümölcseiből? Talán közös akarat mozgatja őket és talán még vezérük is van ebben a zsvajgásban...

A püspök elhatározta, hogy egy darabig fel-alá járkál szobájában s azután újból lefekszik...

A napfelkelte úgy találta a püspököt, hogy fejét és vállát kitolva az ablakon, a fekete rigót kereste. Mindenáron látni akarta. Meg volt győződve, hogy nem közönséges fekete rigóval van dolga.

Azután ismét a jelenkori egyház céltalanságának érzése fogta el, de ezúttal a legfurcsább formában. Félig kívül lógva az ablakon, hirtelen assisi Szent Ferenc jutott eszébe és az, hogy a szent szavára a röpködő fecskék halkabban kezdtek csicseregni.

Furcsa, hogy manapság minden másként van.

3. §.

Négy éjszaka telt el hasonló módon. A közbeeső nappali bágyadtság délutáni pihenőket követelt s a püspök ráeszmélt, hogy az álmatlanság ejtette hatalmába.

Nem ment ugyan rögtön orvoshoz, de baját elmondta mindenkinek, akivel találkozott. Mindenki tanácsokkal próbált segíteni rajta. Eleanorral rögtön az ebédlőben lefolyt társalgást követő napon beszélni akart, de ez a testi és lelki fáradság visszatartotta tőle.

Az ötödik éjszaka a pünkösdt megelőző hétnek első napja volt. A püspök vörös talárt viselt ezen a napon, melynek kimagasló eseménye a papjelöltek fogadása volt. A jelöltek jó hatást tettek rá, hiszen magunk szellemünk át, ha azt akarjuk, hogy általunk mások átszellemüljenek. A püspök jobb hangulatban tért aludni, mint az utolsó napok bármelyikén. Éjszaka felébredt ugyan, de másként, mint a megelőző napokon. Ken verssorait idézte magában:

«Ha álmatlan nehéz éjszakán,
Lelket gyötör az örök talány,
Te távolíts tőlünk lidérceket,
Oltalmat nyujtson védő kezed.»

Közvetlen azután, hogy e verssorokat elmondta, mintha valami sugallat lett volna, drága és meghitt szavak áramlottak át agyán:

«Ő adjon néked édes álmokat...»

E szavak csodálatos módon besugározták lelkét és megnyugtatták. A kétkedés felhői mintha eloszlottak és eltűntek volna s őt épen és nyugodtan hagyták volna a tiszta ég alatt. Kétségtelennek érezte, hogy e szavak ígéret voltak s ezért hamarosan elaludt és aludt, míg csak fel nem keltették.

A következő nap azonban annál zajosabb volt. Whippam összekeverte a napi időbeosztást és túlszűfalta délutánját. A szállítási alkalmazottak nagy sztrájkja ezen a napon kezdődött és a villamos társaság kocsisíneiből, ahol valakit lehurrogtak, kellemetlen zaj hatolt be a püspöki palotába. Ebédjét valósággal úgy kellett bekapnia különböző hivatalos dolgai közepette és sietség uralkodott a papjelölteknek tartott előadásán is. Pedig pünkösdi hetében nem szerette a sietséget. Nyugodt méltóság, a lassan kiejtett komoly szavak, a térdelő alakok és valami hűsen sötét lelki csírázás ideáljai közé tartoztak. De hol van ott hűsen sötét lelki csírázás, ahol egy Whippamhoz hasonló száárnak van a keze a dolgokban?

A reggel friss bátorságával szánta rá magát, hogy Eleanorral beszélni fog, miután ezt a beszélgetést amúgy is nagyon sokáig halogatta. Csakhogy a megbeszélés sokkal kevésbé kielégítőnek bizonyult, mint ahogy szerette volna.

A papjelöltekkel tett tapasztalatai megfeleltek a rendes tapasztalatoknak. Mielőtt a jelöltek megérkeztek, olyasmit érzett, ami közel állott az elkedvetlenedéshez az invázió miatt, majd nagyon meg volt lepve a neofiták hitén és fiatalságán, mindezt követte pedig az alkalomnak megfelelő beszéd. Az első napokban valamennyien csak egyszerűen neofiták voltak, a nélkül, hogy egyéniségük áttörte volna az alázatosság egyformaságát. De azután a kis egyéni vonások kezdtek kidomborodni belőlük s ezek a vonások nem igen voltak kellemesek. Egyik-másik állandóan hajszoalta a püspök kegyeit, nagy étvágyat mutatott arra, hogy hozzá külön szavakat intézzenek, vagy hogy különleges elismerésben részesítsék. A püspök már arcukról fölismerte e vágy kifejezését. A teremből és a folyosókról már ismerte a felkínálkozás e folyton megújuló mozdulatait.

Ez alkalommal főleg egy szeplős és rosszul táplált fiatalember tolakodott előtérbe, aki nagyon gondosan elkészített memorandumfélét nyújtott át a püspöknek. Bizonyos kételyei voltak az első egyházatyák és az evangéliumok első hiteles másolatainak időpontját illetően, melyeknek jelentőségét nem lehetett alábecsülni.

A püspök belenézett az írásokba. Tartalomjegyzékük és rövid összefoglalásuk hiányzott, egy pár lap meg volt számozva, aztán átnyújtotta őket Whippamnak. Mikor utólag átnézte s úgy a stílus, mint a gondolkozás kezdetlegességéről meggyőződött, az a fényes gondolata támadt, hogy a fiatalembert Bliss kanonokhoz utasítja, «akinek - mint mondta, - különleges ismeretei ezen a téren messze meghaladják az enyéimet».

Miközben ezt mondta, kiolvasta a fiatal ember tekintetéből, hogy legfeljebb egy-két napra szabadult meg tőle. Mégis az írások futólagos átnézésének az volt a közvetlen eredménye, hogy az orthodox hitnek minden dátumhoz, tételhez és érvekhez kötött fontossága iránt lecsökkentette a püspök hitét s valami bizonytalanul szimbolikus és liberális értelmezést juttatott előtérbe. Ebben a hangulatban kezdett beszélgetni Eleanorral.

Nem sok alkalmat adott a leánynak arra, hogy ellenvetéseit előadhassa. Elébe ment a félúton, rokonszenvet és megértést mutatott iránta. «Irodalmi hajlandóságot» fedezett fel a leányában, tehát «irodalmi hajlandóságú» volt a kulcs is a többi megállapításokhoz. Kissé maga is meg

volt lepődve saját liberalizmusán, hiszen néhány év telt azóta, hogy behatóbban nem mérlegelte saját nézeteit és így nem volt elkészülve arra a felfedezésre, hogy mennyire osztozik leánya szkepticizmusában. De a valóságban osztozott benne. Annyira osztozott, hogy voltak pillanatok, amikor szinte azt hitte, hogy a leánya az, aki régi módi és konzervatív.

Néha úgy rémlett ugyan, hogy kissé kitér a dolgok elől, de a leány mintha észre sem vette volna, mikor pedig végre belejött a dologba, nyilvánvaló lett a leány nagy megkönnyebbülése és öröme. A püspök azelőtt sohasem vette észre, hogy milyen tiszta és szép szeme van leányának. A legszebb és legbecsületesebb szemek voltak, melyeket valaha látott. Miközben beszélt, Eleanor állandóan reá függesztette ezeket a szemeket és arca mindjobban felderült. Tekintete csodásan ragyogott, mikor arra eszmélt, hogy tulajdonképpen nem is állanak olyan távol egymástól, hogy nem különböznek egymástól s hogy egyszerűen csak félreértették egymást...

A püspök maga sem tudta, hogy tulajdonképpen miként jutott idáig, de miközben liberalizmusát úgy mellékesen hangoztatta, azzal lepte meg önmagát, hogy még mielőtt Eleanor megismételte volna kérését, már hozzá is járult leányának Newnhamra vonatkozó kívánságához. Ez az engedékenység nagy segítségére volt a továbbiakban.

- Minden külső tudományt tanuságtételre hívhatsz. Az egyház szívesen látja őket... Most pedig magam *óhajtom*, hogy menj...

Ez a beszélgetés azonban ismét legmélyéig felkavarta lelkét. Ő maga volt meglepve legjobban, hogy az egyetemre való beiratkozást megengedte. Megdöbbent s érezte, hogy új magatartását meg kell magyaráznia Lady Ellának...

Szinte fatalisztikusan vette, mikor ezt az éjszakát is ébren töltötte s úgy feküdt ágyában, mintha mozdulatlanul bár, de mégis öntudatosan feküdne valami mély és hideg víz fenekén.

Újra meg újra ismételte ugyan, hogy «Ő adjon néked édes álmokat», - de a szavakból minden meggyőződés elpárolgott.

4. §.

Sem álmatlansága, sem saját magában és hitében való bizonytalansága nem fejlődött egyszerű és rendes módon. A makacs szenvedés és a megkönnyebbülés időszakai váltogatták egymást. Majdnem egy éven keresztül csak általános nyugalma esetleges megszakításainak tekintette ezeket a zavarokat és nem értette meg, hogy életének új szakasza és gondolkodásának irányváltozása kezdődött. Álmatlanságáról mindenkinek panaszkodott, de kételyeiről senkinek sem beszélt s legfeljebb azzal árulta el őket, hogy a ködös általánosság, a szimbolizmus, a költőiesség és türelmesség iránt egyre nagyobb hajlandóságot mutatott. Eleanor látszólag meg volt elégedve a magyarázattal, melyet atyjától kapott s nem sürgetett további magyarázatokat. Magaviselete legfeljebb annyiban változott meg, hogy nem volt olyan közlékeny, mint azelőtt. Szeptemberben azután elment Newnhamra. Kételyei nem érintették Clementinát és többi nővéreit, a püspök pedig nem tett további kísérleteket, hogy tovább kutassa családjának a formális nyugalom felszíne alatt lappangó lelki életét.

Saját lelki küzdelmei csaknem kizárólag az éjszakára szorítkoztak. Az álmatlanság időszakai alatt furcsa kettős életet élt. Napközben nagyjából ugyanaz az én volt, aki volt azelőtt. Tevékeny, önmagában biztos és egyházas s legfeljebb, ha külső megjelenésében váltotta föl némi fáradtság, izgulékonyság és álmoság a régebbi gyorsaságot és derűt. Biztosan hitt Isten-

ben, az egyházban, a királyi családban és önmagában, így volt napközben. Az ébren töltött éjszakákon azonban egy teljesen eltérő új ember bontakozott ki, akiben a hideg rettenthetetlenség és a szégyent nem ismerő gyávaság váltogatták egymást. Bírálgó, hitetlen, kedvetlen és aggodalmaskodó lett s önmagát kínozza folytonos aggódásával. Valaki, vagy valami állandóan a párnája mellett ült és kérdezgette:

- Mit cselekszel? Merre haladsz? Helyesen jársz-e el a gyermekeiddel? Minden rendjén van-e az egyház dolgában? Minden rendjén van-e az országgal? Cselekszel-e egyáltalán valamit? Alapjában véve más vagy-e színésznél, aki egy elavult darabban furcsa kosztümöt visel?
A nép hátat fordít neked.

Ilyenkor nyugtalanul forgolódott fekvőhelyén. Zsoltárokat és imádságokat suttogott magában és azoktól várta a megoldást.

- «Ő adjon néked édes álmokat», - ismételte magában sokszor, de hiába. Nem volt semmi hatása.

A munkászavargások az 1912. év előhaladtával némileg enyhültek s a helyi sajtó keserű hangja a püspöki palota iránt szintén jelentős mértékben alábbhagyott. Még a népszerűség bizonytalan sugara is körülövezte egy darabig, amikor régi pártfogóját, a szeretetreméltó öreg Hoch und Unter Christiána hercegnőt fekete főkötőjével, süketségével és egyéb járulékaival együtt sikerült elhoznia a gyermekkórház új szárnyának megnyitására. A princhesteri konzervatív újság ebből az alkalomból tudtára adta az egyházkerületnek, hogy a püspök folyékonyan beszél németül s ennek következtében persona grata a királyi nagynéni körében s hogy továbbá Christiána hercegnő nem az egyetlen királyi személyiség, aki a püspök mögött áll és aki Princhestert meg fogja látogatni. Ez ugyan nem volt igaz, de helyi szempontból hatásos volt és némileg igazolta azt a fennhéjázást, amellyel Lady Ellát igazságtalanul gyanúsították. Másfelől azonban ezek a híresztelések újabb bonyodalmakat rejtettek magukban.

A püspök Brighton-Pomfrey doktort kereste föl, hogy egészségi állapotát megbeszélje vele. Brighton-Pomfrey ez alkalommal újból revidálta általános utasításait, bizonyos étrendet írt elő, azt ajánlotta, hogy a világos portói kivételével a vörös bortól tartózkodják s hogy az egyiptomi cigarettákkal bánjon nagyon mértékletesen.

Az 1913. év azonban nagyon viharos év volt. A munkászavargások újra éledtek, a suffragett mozgalom hevességében és támadó voltában nagyon megnövekedett, a kerületben pedig egymásután három egyházi botrány is követte egymást. Az első az volt, hogy a kensiták elkeseredett hajszát indítottak Morrice Deans ellen, aki kifejezésük szerint a szentségeket «babyloni öltözékben» szolgáltatta ki, a gyermekek gyóntatása körül túlmént a megengedett határokon, általában pedig felháborította Mogham Bankst, a második az, hogy Wombashban egy népszerű prédikátor könyvet adott ki «A fény az oltár alatt» kétségbeejtő címmel. A könyv félig arianusnak, félig pantheistának tüntette fel szerzőjét, aki a Szentháromság dogmáját oly kevés tisztelettel kezelte, mint amennyit az ember egy betolakodott macskával szemben szokott csak tanusítani. A harmadik eset végül abban állott, hogy a pringlei új munkásnegyed bádogból épült missziós templomának ismeretlen, de agyondolgozott papjáról valami többnejűség-félét sütöttek ki. A pap erre egy röpiratnak botrányos formáját választotta védekezésül. A röpirat az «Igaz és hazug házasság» címet viselte s a nagyközönséget felesleges dolgok ismeretébe avatta be. Idézte Ábrahám és Hoseás eseteit, Lutherről olyan részleteket elevenített fel, melyekről jobb volna megfedkezni és olyan, egy cseppet sem kánoni tekintélyekre hivatkozott, mint Milton, Plató és John Humphrey Noyes.

A fegyelmezetlenségnek ez a szokatlan összetorlódása nagyon kedvezőtlen hatást tett a püspökre. Hogy úgy fejezzük ki magunkat, egyszerre három fronton is hosszantartó eljárásokba bonyolódott, amelyek nagyszámú és lelkingugalma szempontjából túlságosan élénk személyes tárgyalásokat igényeltek.

A három fárasztó vitában a poligámiával vádolt pringlei pap volt a legvirgoncabb, Morrice Deans a legalaposabb és legfárasztóbb, a wombashi pantheista pedig a legszemtelenebb módon destruktív. A pringlei pap nyilvánvalóan nem volt jelen, mikor a lelki fügefaleveleket osztogatták, tudatlan, kihívó tekintetű, nyershangú, szeplős és racionalista lelkületű ember volt, szélesen hadonászó kezekkel, aki valósággal mellékajton csúszott be az egyházba, mert tulajdonképpen fáradhatatlan munkás volt és fékezhetetlen heveséssel és a legteljesebb részletességgel fejtette ki a püspök előtt intim életének vonatkozásait. A püspök nem volt kíváncsi ezekre a részletekre, hallani sem akart róluk és mindent megtett, hogy kikerülje azokat a vitatárgyakat, melyekkel a derék ember tiszteletreméltó, de makacs módon szorongatta.

- Bátorkodom emlékezetébe idézni lordságodnak, hogy még Szent Pál is megengedi, hogy jobb házaseletet élni, mint megégni, - mondotta a pringlei bűnöző. - Az én esetem azonban az volt, hogy házas voltam és mégis égtem... Figyelembe véve Charlotte kiválóságait, fel kell tételeznem, hogy lordságod is elismeri, hogy ebben a helyzetben a megpróbáltatás sokkal erősebb volt annál az abszolút coelibátusnál, amely Szent Pál szeme előtt lebegett.

A püspök lehetőleg nem hallgatta meg ezeket az érveket és egyáltalán nem felelt rájuk. Utólag azonban a vétkező eljött, zokogott és azt hangoztatta, hogy azért tették tönkre, törték meg a szívét és bántak vele méltatlanul, mert nem gentleman. Alapjában véve ez igaz volt, de egyúttal elkerülhetetlen. A vége az lett, hogy megfosztották hivatalától, inkább a hangja és védekezése, semmint a vétke miatt, a közvélemény pedig teljesen egyetértett az ítélettel. Az elítélt egy ideig még jobbra érdemes erőfeszítést fejtett ki, hogy valami úgynevezett munkásegyházat szervezzen meg Pringleben, míg végre bizonyos pénzügyi természetű nézeteltérések után, kettősnél távolabb családjával eltávozott, hogy a clydei progresszív mozgalmakból vegye ki részét.

A Morrice Deans ellen megindított vizsgálat egészen más természetű volt. Igen sok tanulmányt követelt, ami nagyon kimerítette a püspököt. Az egyházi ruhák tekintetében igen tekintélyes ismeretei voltak ugyan, de tulajdonképpen a külsőségeknek csak poétikus részével törődött és keményen neki kellett feküdnie, ha a kérdés jogi részébe is bele akart hatolni. Káplánja, Whippham, teljesen hasznavehetetlennek bizonyult ebben a dologban. A püspök gyorsan, simán és amennyire csak lehet, Morrice Deans javára szeretne volna befejezni az ügyet. Az volt a véleménye, hogy Morrice Deans megfelelő ember plébániájában és ezenkívül attól félt, hogy Mogham Banksban, ahol a nép már teljesen megszokta a díszes ornátusban való istentiszteleteket, egy puritán pap tökéletesen aláásná az egyház befolyását. A dolgot így talán simán el lehetett volna intézni, de Morrice Deans kezelhetetlennek, üldözői pedig fáradhatatlanoknak bizonyultak, így aztán a püspök nem egyszer késő éjszakáig törte a fejét kompromisszumokon és kétértelműségeken, amelyekkel egyfelől a kensititákat arról győzhette meg, hogy Morrice Deans nem viselt ornátust, mikor viselt, Morrice Deanst pedig abba a hitbe ringatná, hogy ornátusban volt, mikor nem volt. Ebben az állapotban Whippham volt az, aki először ajánlott a püspöknek zöld teát kávé helyett, amely emésztési zavarokat szokott okozni. Whippham azt mondta, hogy a zöld tea nagyon jó izgatószer éjjeli fennmaradásainál.

Semmi kétség, hogy a zöld tea valamennyi méreg között a legártalmasabb színű, de a Morrice Deans esetével kapcsolatos többletmunka, az éjszakai fennmaradások, a készülődések és irkafirkák, többlet felemésztettek a püspök energiájából, mint amennyit pótolni tudott. E mellett «A fény az oltár alatt» esetet is dűlőre kellett vinni.

A püspök gyűlölte ezt a Chasterst, aki «A fény az oltár alatt» című könyvet írta. Gyűlölte, de épen annyira félt is tőle, Chasters, nemcsak makacs, hanem durva magatartást is tanúsított. Prédikációiból és írásaiból tüntető és gúnyolódó szellem áradt ki s minden, amit mondott és cselekedett, kihívó szellemmel volt telítve. Nem annyira utánozta, mint inkább túlozta Matthew Arnold stílusát. Bármilyen történt vele nyilvánosan, nagyon széles nyilvánosság előtt történt, mert könyve Londonban is nevet szerzett neki.

A püspök megítélése szerint Chasters természeténél fogva jellemtelen ember volt. Úgy látszott, mintha a harminckilenc cikket csak azért írta volna alá s csak azért vetette volna alá magát a próbáknak és tette le a felszentelést megelőző fogadalmakat, hogy aztán mindezeket annál sikeresebben támadhassa hátba. Az a szerepe, hogy egyházi ruhában játszotta a racionalista előadót, nem csupán a különködés színezetével bírt, hanem jövedelmet, sőt tekintélyt is biztosított neki. E mellett azonban társadalmi és egyházi kötelességeit kemény és ultra protestáns módon látta el. Prédikációi rettenetesek voltak. «Rendszerint egy tételt választ magának - mondotta a püspök egyik informátora, - azután tételét pontról-pontra veszi, először, másodszor, harmadszor, negyedszer, mintha valaki egymásután tépdésné a virág szirmait, míg nem a megmaradt pusztá szára a szemetes kosárba hajítja.»

A püspök majdnem egy egész évig ki tudott térni «A fény az oltár alatt» esete elől s csak akkor cselekedett, mikor arról értesült, hogy egy másik könyv van készülóban «A kereszténység igazi lényege» címmel. Az első könyvnek egy megjelölt, nagyon felháborító módon megjelölt példányával késő éjszakáig ült dolgozószobájában. A megjelölt példányt egy öreg ezredes küldte el neki, aki a wombashi egyházközség tagja volt s az orthodox laikusok legrosszabb indulatú fajtájához tartozott. A püspök megállapította, hogy szokatlanul tehetséges hitvitázóval van dolga, aki tekintélyes mennyiségű ismeretet hordott össze, a végből, hogy megmagyarázza az oltári szentség lelki jelentőségének minden részletét. Chasterstől az utalások révén Leggehez és Frazerhez tolódott el a püspök és első ízben kezdte megérezni a modern bírálat mérvét és hatalmát az egyház tanításával és rendjével szemben. A cáfolatok útját a zöld teának kellett volna bevilágítani, de ehelyett az egész vizsgálatot a melancholikus belenyugvás fénye világította be. A püspök sem éjjel, sem nappal nem tudta megtalálni a Chasters elleni ellentámadás megfelelő módját, mert Chasters szellemileg nagy képességű s ezenfelül könyörtelenül támadó hajlandóságú ember volt. A dolgot viszont halogatni nem lehetett már, mert a cselekvés szüksége nyilvánvaló lett. A püspök szabad idejét állandóan lekötötte az egyháztörténelem irodalma s állandóan foglalkoztatták a hitelvek módosulásából származott ellentétek, melyek parancsoló módon tolultak gondolkozásának homlokterébe. Szeretett volna valakivel beszélgetni a zavaró kérdések hálójáról, amelybe belebonyolódott. Különösen Bliss kanonok véleményét szerette volna hallani, de saját tételei már nagyon ingadozókká váltak s attól félt, hogy érvelés közben elárulja magát. A múltban bizonyos lelki szerénység jellemezte egyéniségét. Voltak dolgok, melyekről sohasem beszélt s még a gondolattól is megrettent, hogy róluk beszéljen, míg most, hála a zöld teának, teológiai természetű álmokkal és szokatlanul élénk látomásokkal tarkáztak álmatlanságának szinte fájdalmas időszakai. Látta, hogy Frazernek áldozatokat bemutató királyai, furcsa és idegenszerű szertartások közepette, festői és rettenetes mészárlásokat rendeznek. Hosszú körmeneteket és szertartásokat látott, melyekben feltűnő szimbolumokat hordoztak magasan az emberek feje fölött, míg ő félve zsugorodott össze a hatalmas és ijesztő ég előtt. A zöld teának ez álmai és látomásai nem annyira az alvásnak voltak jelenségei, mint inkább az álmatlanság egyre súlyosbodó eleven megnyilatkozásai. Állapotának súlyosbodásához nagy mértékben hozzájárult az is, hogy túlmenve Brighton-Pomfrey utasításain, megfontolatlanul és tervszerűtlenül több olyan bódító- és altatószerrel kísérletezett, melyeket bajának hallatára barátai és ismerősei ajánlgattak. Életében első ízben kezdett titkolózni a felesége előtt. Jól tudta, hogy nem tanácsos bevenni

ezeket a szereket, tudta, hogy testileg-lelkileg egyaránt ártalmasok, de gyötrő sóvárgás epesztette utánuk. Idegeinek növekvő ziláltsága lassan és észrevétlenül jellemét is aláásta.

Maga is meglepődött azon a ravaszságon és képmutatáson, amelyet ezeknek az orvosságoknak a szedésénél ki tudott fejteni. Kimódolta, hogy miképpen kerüljön egy teafőző-készülék a hálósobájába és hogy azt a finom kínai teát, amelyet Lady Ella szerzett be számára, titokban miképpen helyettesítse a zöld teával, mely után legyőzhetetlen mohóság vett rajta erőt.

5. §.

E vallási és testi izgalmak és kínlódások az 1914. év tavaszán és nyarának elején jelentkeztek legerősebben. E hónapok nagy szellemi és erkölcsi zűrzavar ideje voltak. E napok levegőjében valami nagy dolog előérzete reszketett s valami olyan nyomasztó hangulat áradt szét, mint aminőt érzékeny idegzetű emberek tapasztalnak a vihar előtt. Az erkölcsi légkör barátságtalan és izgatott volt. Az egész világ hangulata izgulékonynak és rosszindulatúnak tetszett. A suffragettek szokatlanul ellenséges magatartást tanúsítottak, a munkásmozgalmat a szabotázs és lázadó hangulat jellemezte, a reakciós toryk és a lármás vén arisztokrata nőknek egy csoportja pedig azon buzgólkodott, hogy megakadályozza Írország sebeinek gyógyulását. Zajos küzdelmek és vad fegyelmezetlenség rázták meg a társadalom és politika épületének minden részét. Ekkor váratlanul felrobbant a szarajevói bomba, amely mindezt a zivajjt elhallgattatta. Európának ingadozó egyensúlyi rendszere a sülyedő hajó módjára felborult.

A történelemnek legrohanóbb és legfeszültebb hete után, Európa belezuhant a háborúba.

6. §.

A háború első hatása, mint a legtöbb képzelő erővel bíró lélekre, a püspökre is az volt, hogy megszilárdította és felemelte. A hétköznapi dolgok és keserőségek, mintha hirtelen eltűntek volna. Az emberek elfordították tekintetüket a gyógyíthatatlannak tetsző vitáktól és végtelennek tetsző küzködéstől s ráeszméltek a nagy és tragikus jelenségre, amely mindenkiben felébresztette az áldozatkészség közös érzését. Nagyon sok olyan férfi és asszony szemében, akik biztonságban születtek és nevelkedtek, az 1914. év augusztus és szeptember hónapja életüknek mindent felülmúló hősi időszaka lett. E napokban a szolgálat és áldozatkészség eszméi számára a lelkek ezrei születtek újra.

Komor és pokoli, de kétségkívül nagy dolog volt a háború. Megszámálhatatlanul sok lélek először érezte meg a történelem hősi jellegét és először ismerte meg saját viszonyát az emberi nemzedék sorsához. A bizonytalan tető, mely alatt komédiaszerű életet éltünk, lezuhant és átszakította a talajt lábunk alatt. Fejünk felett megláttuk a csillagokat, lábunk alatt pedig a feneketlen mélységet. Felismertük, hogy az élet bizonytalan és kalandoszerű s hogy része az idő és tér nagy véletlenének...

Egy időre ugyan a háború füstje és gőze ismét elfedte a nagy távlatokat, de új felismerésük emlékezetét már nem tudta teljesen eltörölni.

Az első két hónap folyamán a püspök minden érdeklődése annyira elterelődött közvetlen környezetétől és mindennapi foglalkozásától s annyira felszívódott a nagy eseményekben, hogy legszemélyesebb története alig tért el valamiben a viszonylag foglalkozás nélküli

emberek legtöbbszörének történetétől. E drámai napokban a németek nagy rohanással törtek előre Párizs felé s úgy látszott, hogy Franciaország le van terítve és Franciaországgal együtt a liberális civilizációnak egész szerkezete is elbukik. E megdöbbentő képzetek alól a püspök a marnei csata után szabadult fel, mikor már különféle és összefüggéstelen hadi jótékonysági munkák kötötték le figyelmét. Egyébként azon igyekezett, hogy a háború mindez új jelenségeit és sürgető képzeit bizonyos vonatkozásba hozza önmagával.

Egyet mindenesetre nagyon élénken tapasztalt, azt, hogy a háború szolgálatába valóságos és megfogható módon nem tudott belekapcsolódni. A vöröskeresztes munka lázas tevékenységgel, sok jövés-menéssel járt, nagy készülődések történtek a sebesültek fogadására és a menekült családok elhelyezésére s készülődés történt - bár feleslegesen, - a végzetes munkanélküliség elhárítására is. A háború problémája és a német lélek rejtélye egy időre háttérbe szorított minden intellektuális érdeklődést. A püspök csakúgy, mint mások, szintén elmerült Nietzsche, Bernhardt, Houston Stewart Chamberlain és a hozzájuk hasonló tanulmányozásába; több prédikációt tartott a német materializmusról és a német jellem megdöbbentő leromlásáról s akármelyik világi emberhez hasonlóan minden kezébe kerülő újságot elolvasott. Ő is aláírta az orosz orthodox egyházhoz intézett felhívást, amely «Testvérek» megszólítással kezdődött és revízió alá vette felfogását a *Filioque* vitájában. A két nagy állam-egyház, az orosz és angol egyesítésének gondolata mindig vonzotta őt. Eddig azonban a lehetőségeken kívül esőnek, agyrémszerűnek, utópisztikusnak tetszett ez a gondolat, míg most, ebben a különös időben megváltoztak a kilátások és nagyon is a gyakorlati lehetőségek körébe tolódtak át. A polgármester, a városi tanács és a hazai tartalékhadseregnek egy egyenruhás különítménye egy nagy könyörgő istentiszteleten jelentek meg, a helyi befolyásos emberek pedig, olyan emberek, akik azelőtt sohasem mutattak türelmet egymás iránt, most két ízben is értekezletre jöttek össze a püspöki palotában és soha nem tapasztalt átfogó és megértő nézeteknek adtak kifejezést. Mindezek a dolgok eleinte nagyon frissek és érdekfeszítők voltak. Utóbb azonban ezek is belekerültek a rendes kerékvágásba és megszokottakká váltak. Mihelyt azonban a megszokottság érzése uralkodóvá lett a püspök lelkében, ismét jelentkezni kezdett a valóságtól való elszakadásnak és hiábavalóságnak érzése. Egy nap arra eszmélt rá, hogy a háború áradata és vihara akkor is teljesen úgy haladna a maga útján, ha se székesegyház, se pedig püspök nem volna Princhesterben. Azt képzelte, hogy ha az érsekekből patriarchák, a patriarchákból pedig érsekek lennének, ez alig jelentene többet a világ folyamatban levő eseményei szempontjából, mintha két ember kezét fogna egymással, mikor a házuk ég. Néha napján bizony mindnyájunknak vannak szerencsétlen gondolataink. A szerencsétlen gondolat pedig, amely úgy sebezte meg a püspököt, mint ahogy az előretolt lövészárookban a golyó éri az embert, tulajdonképpen csak egy kép volt, a hordóját görgető Diogenes keze, amely akkor támadt benne, mikor Szent Crispinus napján, az angol történelem kétesen dicsőséges napján, a régi kolostori épületen át, alkalmi istentiszteletre és beszédre sietett.

Nagyon mérges hatású gondolat volt.

A gondolatot alkalmasint egy hetilap cikke ébresztette föl benne, melyet lunch után futott át. Azoknak a hitetlen lelkekben megszületett cikkeknek egyike volt, amelyek manapság oly gyakran jutnak kifejezésre időszaki irodalmunkban. Az író vakmerő módon a keresztény egyházakat a teljes hatástalanság vádjával illette. Ez a háború - mondotta, - mindenekfelett az eszmék háborúja, az anyagi megszervezés küzdelme a szabadsággal, az erőszak küzdelme a törvénnyel; lényegét sokkal kimerítőbben megvitatták, mint bármely más háborút. Szinte a levegő is sűrű lett a magyarázatoktól és védekezésektől. De az elemi erejű jelenségek közepette hol hallatta szavát az egyház? A legválasztékosabb hangnemben szónokló hazafias püspököket és papokat elégszer lehetett ugyan hallani, de hol voltak ezek a püspökök és papok, mikor a béke szavát kellett volna hallatni? Hol maradt az egyház áldása? Hol maradt

az egyház vétója? Ahhoz teljesen feleslegesek a kánoni könyvek, hogy valaki segítő munkával serénykedjék a katonai egészségügyi szolgálat, vagy a különben igen üdvös hatású vöröskereszt körül. Különben pedig... ugyan ki is várta tulajdonképen az egyház szavát?

Ezt írta a cikkíró és ez vezetett Diogeneshez.

A püspök feleletet keresett lelkében a vádakra és eközben újból meg újból vissza-visszatért Diogenes képéhez.

Furcsa hasonlattal élve, ez a kép olyan volt, mintha egy szakállas nyílvesző fűrődött volna bele a püspök agyába, mikor Szent Crispinus napján felment a szószékre és onnét a gyér és szórványos gyülekezetre tekintett, amelynek legnagyobb részét korosabb, gyermektelen és foglalkozás nélküli emberek tették.

És ezen az éjszakán ismét az álmatlanság ejtette hatalmába.

Kétségtelen, hogy az egyháznak befolyást kellett volna gyakorolni erre a nagy viharra, a háborúnak a legnagyobb viharára, amely valaha felkavarta az emberiséget. Az egyháznak félelem nélkül oda kellett volna állani a harcolók közé, mint a falfestmények alakjai állanak Krisztusnak magasra emelt keresztyével s a keresztyénség újjáébredt tudatának kellett volna megengedni a fegyverben álló nemzetek tekintetét. Az egyháznak ellenállhatatlan hangon, ezüstös harsonák hangján így kellett volna szólni: Emberek, tegyétek le a fegyvereket és hallgassatok rám!

Ehelyett azonban az egyház távortartotta magát a harctól. Felgyűrte talárját és helyi jellegű hordócskáit görgette nagy buzgalommal...

7. §.

Mindezekre pedig a dohányzás és alkohol hirtelen abbahagyása folytán a püspök kedélyállapotának súlyosbodása következett. Az alkohol élvezete szinte szükségszerű enyhítője a békeidőbeli politika valóságatlanságainak. De a háborúban komoly veszedelem s így érthető szándék volt birodalma érdekeinek előmozdításában, mikor a király elhatározta, hogy példát nyújt államférfiainak, amit azonban szerencsétlenségre nem valami széles körben követtek, hogy a háború tartamára lemond az alkohorról. Prinschester püspöke legott elhatározta, hogy tüstént és tökéletesen lemond úgy az italról, mint a dohányzásról. Ebben az időben idegeit manila szivarokkal és sok ópiumot tartalmazó különös nagy és nehéz egyiptomi cigarettákkal igyekezett megnyugtatni. Szétdúlt idegzete erre a hirtelen változásra ijesztő módon reagált és egész ingatag lényéből valósággal epesztő vágyat váltott ki egy cigaretta, csak egyetlenegy cigaretta után.

A manila szivarokról, mintha könnyebb lett volna lemondani, de a cigaretta valósággal szimboluma lett elveszett nyugalmanak és jó közérzésének.

Valósággal letört ennek a súlya alatt.

Az olvasó már ismeri a lopott cigarettának és a kis fiúnak történetét s tudja, hogy a püspök, akit e szégyenteljes emlék gyötört, miként zokogott hangosan az éjszakában.

8. §.

A püspök görgette hordóját és lehet-e buzgóbb és kitartóbb hordógörgetőt képzelni ezen a világon, mint aminő ez a püspök volt? Görgette rossz egészségi állapota és álmatlansága dacára, mialatt a világháború borzalmas háttere gyötörte. Görgette, mialatt felismerte a nagy, de ki nem elégített nemzeti szükségleteket és szenvedélyesen keresett valami tevékeny szerepet a maga és egyháza számára...

A lobogó kétélyek éjszakáinak és a tompa belenyugvás nappalainak szerencsétlen váltakozását az ellentétek erősödése még súlyosabbá tette. A reménykedés ama rövid időszakát, mely a marnei csatát követte, azt a reményt, hogy a háború gyorsan, drámailag és igazságos módon csakhamar véget ér és minden a régiben marad, vagy még kellemesebb lesz, mint volt azelőtt, a kétségbeeséssel határos időszak követte. Antwerpen eleste s a flandriai bizonytalan helyzet rettenetesen ránehezedett a püspök lelkére. Egy ideig a Zeppelinek lidércei üldözték, melyek tüzesőt bocsájtanak alá Londonra. Szinte apokaliptikus látomásai támadtak. A Zeppelinek újév táján jelentek meg, az yperni csata után, amelyben a szövetségesek defenzívája majdnem összeomlott. A kora tavasz eseményei, a brit hadvezetés neuve-chapellei véres eredménytelensége, a tengeri katasztrófa a Dardanelláknál, a *Falaba* elsüllyedése és az oroszok mazuri veresége a nemzeti veszedelmek rettentő nagyságának és tulajdon tehetetlenségének érzetét még jobban fölfokozták a püspökben. Szégyelte magát, hogy az ő egyháza visszatartja a papokat a besorozástól, míg a francia papok egyenruhát viselnek a lövészárokból. A londoni püspök kirándulása, hogy a fronton, szabad ég alatt tartson istentiszteleteket, csak még nyomatékosabbá tette a hordógörgetést. Ott görgette a hordót, ahol legjobban útban volt vele.

Miben rejlett a hiba? Mire volt tulajdonképpen szükség?

A *Westminster Gazette*, a *Spectator* és a közvéleménynek más megbízható képviselői, szintén ezt a kérdést hánytorgatták. Fejtegetéseikből ki lehetett érezni a hit nagy szükségét a mindefféle felelősségteljes állásokban levő egyéneknek, valamint azt az általános meggyőződést, hogy az egyház zavarban van a hit megnyilatkozásával szemben. «*Mi az egyházak hibája?*» ez volt például a címe a *Westminster Gazette* egyik cikksorozatának.

Így történt, hogy a püspök egy ízben Sir Harry Johnston egy maróan éles közleményét olvasta, amely összezsugorodó hitének velejéig hatolt. Sir Harry egyike azoknak az embereknek, akik épen olyan jól tudnak írni, mint amilyen jól tudnak gyors tenorhangon beszélni. Johnston azt írta, hogy ahelyett, hogy tisztán és Kisázsianak, Görögországnak és Rómának felgyülemlett mithológiája nélkül adnák elő Krisztus igazi evangéliumát... «valószínűtlen hitregékkel túlterhelve tárják elénk, mint például a betlehemi gyermekmészárlás, amely sohasem történt meg...» Továbbá, hogy a híveket olyan hitelvek ismétlésével untatják, melyek megszűntek hihetők lenni... «Egymásnak ellentmondó tételek...» «Bizánci időkben és a középkorban szerkesztett imádságok és litániák...» «minden korszerűségnek hiánya.» «Furcsa egyoldalúság, amely Jeruzsálem lerombolása óta tapasztalható a kereszténység magyarázatában...» «Ha, - így fejeződött be a cikk, - a püspökök továbbra is a vallás külső cifraságaira és olyan szabályok megtartására helyezik a fősúlyt, amelyeket ezerhatszáz vagy kétezeröttszáz év előtt élt emberek állítottak fel, akkor a mind műveltebb és gyakorlatibb felfogású munkás nép sem hétköznapi, sem vasárnap *nem* megy el a templomba.»

A püspök kezében tartotta az újságot és a benyomásokra nagyon hajlamos lélekkel azt kérdezte önmagától, hogy ez az éles vád mennyiben lehet igaz és feltéve, hogy általában igaz, mi a kötelessége most az egyháznak és püspökeinek, akikről Cypriánus azt mondja: «*ecclesia est in episcopo*». A hitnek a tételei bennünk szólalnak meg, mennyiben ne szólaltassuk meg őket?

Ez ideig még semmiféle lépést sem tett Chasters ellen. Feltéve, hogy ő maga is Chasters mellé állana és az egész egyházmegyét, a princhesteri egyházat a legszélsőbb modernizmus felé engedné sodródni, összeütközést, sőt ha kell, küzdelmet kockáztatna meg az érsekkel... Ám ettől az eshetőségtől, amely különben is csak egy pillanatig foglalkoztatta, legott visszariadt. Hiszen hívei, a bigottok tömege, tüstént harcba szállana vele. Ő nem mehet bele olyan vitákba, amelyek az egyház tanításai felett folynak s különben is mi az, amit a vallás külső cifraságának és mi az, amit «lényegének» neveznek? És mi «Krisztus igazi evangéliuma», amelyet az író olyan könnyed hangon mert emlegetni?

Letette az újságot s felemelte a bibliát. Találomra felütötte. Az a furcsa vágy szállta meg, hogy vajha most olvasná először életében. Így túlságosan megszokott volt neki, aminthogy az utóbbi időben teológiájában és vallásos hitében minden túlságosan megszokott volt nála. Fáradt lelkében minden gépszerűvé, halottá és jelentőség nélkülivé vált...

Whippham jelent meg az ajtóban, hogy valami újabb hordógörgetésre emlékeztesse és a püspök tépelődései egyelőre megszakadtak.

IV. Lady Sunderbund rokonszenve.

1. §.

Azon az éjszakán, amelyen a püspök a lopott cigarettára gondolva, hangosan felzokogott, egy Garstein Fellows nevű gazdag gyárosnak volt a vendége. Garstein Fellowsék az acéliparban tűntek ki, de erős érdekeltségük volt a pénzvilágban is. A fiatal Garstein Fellows keze bele-nyúlt bizonyos kémiai üzletekbe is. A vállalat, Hartstein és Blumenhart nevű kisebb cégtársainak és más hozzájuk hasonló érdekeltnek köszönhette igazi elevenségét, akik nagymérvű, gentlemanhoz nem illő tudásra és energiára tettek szert Németországban és Német-Svájcban, míg Fellowsék régi és jó princhesteri anyagból voltak gyúrva. A Fellows-cég már 1819. óta állott fenn Princhesterben. Fellowsék nem tartoztak azon emberek közé, akiket a püspök szeretett, nem szívesen szállt meg házukban, viszont azonban politikájához tartozott, hogy a helyi plutokrácia köréből minél többeket meglátogasson, minél többet érintkezzék velük, hogy így rászoktassa őket az egyház jelenlétére. Elődének, a szent életű, de világi dolgokkal nem törődő Hoodnak különböző hanyagságai közé tartozott, hogy amikor csak lehetett, visszatartotta az éjszakára való meghívásokat. A reggel volt az ő munkaideje. Hogy könyvei és zsolttárai között lehessen, lemondott sok adományról, amelyekhez pedig legkönnyebben az ebéd utáni hangulatban lehet hozzájutni és nem törődött a társadalmi egység létrehozásának lehetőségével. Scrope dr. kezdettől fogva változtatni igyekezett ezen a rendszeren. Minthogy Lady Ellánál ez irányban nem tapasztalt valami túlságos buzgalmat, annál nagyobb erőfeszítést fejtett ki a maga részéről. Az volt az érzése, hogy az ilyenfajta emberekhez való viszonyából hiányzik az, ami a jó és ügyes francia és ír papoknál tapasztalható leginkább, akik szívesen és készségesen látogatják meg embereiket és barátságosan veregetik meg vállukat. Minél kevésbé szerette ezeket a gazdag embereket, annál inkább érezte az effajta eljárás sikeres utánzásának szükségességét. Nevüket, fiaik és leányaik rövid jellemzését kis jegyzőkönyvébe szokta beírni és ezt szokta tanulmányozni, mielőtt látogatóba ment hozzájuk, hogy a megfelelő hangot eltalálja velük szemben. Ez alkalommal egy távirattal ő maga jelentette be meg magát Garstein Fellowsékhoz.

«Hivatalos ügyekben holnap Wombashban tartózkodom, számíthatok ebédre és éjjeli szállásra?»

Garstein Fellowsné minden ízében londoni asszony volt, a bankár Grunenbaumok családjából. Magas és karcsú asszony, határozott hajlandósággal a társadalmi szereplésre. Éppen egy társaságot látott vendégül házában és emiatt kissé habozott, mielőtt a püspök kérésére a választ megszövegezte.

Garstein Fellowsné arra törekedett, hogy a brit világban szemmel látható társadalmi sikerei legyenek, de érezte, hogy ez a brit világ nagyon komplikált valami. Alapjában véve nem is egy világ, hanem még ennél is több s ha valaki sikerekre akar szert tenni benne, az összes rendszerekkel békés viszonyt kell fenntartania és valamennyit ki kell elégítenie. Legalább Garstein Fellowsné így látta a dolgokat és azért az volt a rendszere, hogy ismeretségeit társadalmi körzetek szerint csoportosította és mindegyiket a maga megszokott módján kezelte. Mivel pedig manapság a brit élet állandó változásnak és átalakulásnak van alávetve, nem édegetlen megismerni azt az osztályozást, amelyet Garstein Fellowsné felállított. Legbecse-
sebb és legkívánatosabb ismeretségnek tartotta s első helyre tette az «udvari ódonságokat»,

amelyekről tudta, hogy a legóvatosabb kezelést kívánják. A Buckingham palotából szétáradó méltóság és nyugodt jóízű tudniillik kivételesen nagy benyomást tett nyughatatlan és felületes lelkére. Ezért Garstein Fellowsné serényen és költséget nem kímélve, kapaszkodott azokba, akik többre becsülik a szép fogatokat az automobiloknál, akiknek feltűnés nélküli barátaik vannak a legmagasabb körökben, akik feltűnés nélkül semmivel sem foglalkoznak a jótékonytságot kivéve s akik inkább drágán, mint feltűnően öltözködnek, valamit értenek a vízfestéshez, de egyébként semmi közük a «művészethez». Ő maga ugyan nem tartott fogatot, parádés lovakat és öreg családi kocsist, mert azt hitte, hogy tolakodónak és nagyzolónak tartanák. Ezért inkább közönséges és igénytelen 80 lóerős Daimleréhez ragaszkodott. Különös alkalmakkor, amikor a társadalmi megbecsülés centrumának közelébe férközhetett, egy sapkaszerű, kis fekete kalapot viselt, melyet egy kicsiny, de nagyon jó és csak a legelőkelőbb körök által ismert kis üzletben vásárolt. Ezt a sapkaszerű kalapot minden egyes alkalommal néhány percre tartó, nagyon gondos művelettel szokta a fejére illeszteni.

Garstein Fellowsné véleménye szerint a püspökök a társadalmi rangsornak ehhez a legmagasabb és legelőkelőbb csoportjához tartoztak, bár tisztában volt vele, hogy vannak olyan püspökök is, különösen az olyan aránylag felvilágosodottabbak, mint Princhester püspöke, akik a rendszer második csoportjába éppen olyan jól bekapcsolhatók, mint az elsőbe. Ez a második csoport, a «komoly liberális csoport» volt, amely az előbbinél kevésbé fárasztó és kevésbé unalmas. Ez az, amely eszmecserét szokott folytatni könyvekről és más hasonló dolgokról, amely látogatja a premiéreket, ha Granville Barker lép fel, amely ismeri és értékeli azokat az embereket, akik a komoly és szürke munka mezején működnek Ceciltől Sidney Webbig.

A harmadik csoportot az előkelő, de nem hirhedt intellektuellek alkották. Ez a csoport is elfogadható társaság a püspökök számára, akikből kevesebb példány is elég, mert a fajtájuk örökkévaló. Végezetül a negyedik csoport következett, ez a ragyogó, de egyúttal kissé árnyékos világ, melynek egyik szárnya erősen áthajlott az éjszakába és a különködésben nem ismert határt. Ez a világ, noha megvoltak saját mértékei, mégis úgy viselkedett, mintha a megbotránkoztatás lett volna a célja. Ebben szoktak megfordulni a táncosnők, színésznők és a már bűnbocsánatot nyert elvált asszonyok, de nem a püspökök. Ez a negyedik osztály volt Garstein Fellowsné utolsó világa, mert a kizárólag sportoló körökkel nem tudott mit kezdeni, a pusztán divathölgyekről és a lomha vidéki családokról pedig azt tartotta, hogy azok egyáltalában nem valók semmire. Mikor a püspök sürgönyét megkapta, társasága éppen «csillogó kétesek» csoportjából került ki s ez volt az oka, hogy a püspök sürgönyére adandó választ némi tépelődés előzte meg.

Miközben a válaszon gondolkozott, végig futott a vendégeinek névsorán s azt fontolgatta, hogy ki lehet az, aki ellen a püspök kifogást emelhetne? Itt volt mindenekelőtt Lady Sunderbund, ez a csodálatraméltó amerikai özvegy, mesébe illő gazdagságával és lelkesedő természetével. Tulajdonképpen már csak a próbát kellett kiállania, hogy egy fokkal magasabbra kerüljön s a magasabb osztályba való besoroztatását csak ruháinak mély kivágása késleltette. Ez a nő teljesen ártalmatlan volna, ha nem érintené a teozófia és a kelta reneszánsz kérdését és ha nem árulna el túlzott intellektuális hajlamokat és ha... igen, ha ebédnél nem jelennék meg valami fantasztikusan hiányos ruhában, amire különben óvatosan figyelmeztetni is lehetne. Nem, Lady Sunderbund mindenestre ártalmatlan.

Ott volt még Ridgeway Kelso, valamint sötét és szenvedélyes katolikus barátja, Paidraig O’Gorman. Garstein Fellowsné bennük sem talált semmi kifogásolhatót s így még csak Gatling lordot és Lizzie Barnsettert kellett fontolóra venni. Érett megfontolás után ezek sem látszottak kifogásolhatóknak. Nem. Egyáltalán nem, ha *volt* is valami, ami...

Mindent összevéve, csak ez a kettő adott okot némi aggodalomra. Garstein Fellowsné ugyanis nem tudta, hogy Hoppart professzor, aki a közgazdaságtan tanítását olyan kedélyes módon tudta összekapcsolni a könnyű zene kultiválásával, egyúttal buzgón amatőrösködött a teológia terén és azt sem tudta, hogy Bentnek, az érzелgős regényírónak hasonló passziói vannak. Azt sem sejtette, hogy legidősebb fia, a fekete, romantikus megjelenésű etoni diák, már szintén belejutott a fejlődés teológiai időszakába. Egy ideig latolgatta ugyan, hogy Sharsper kisasszony, az író, az úgynevezett szociális kérdésekről nagyon liberális szövegeket szokott hangoztatni, de aztán megnyugodott, hogy ha kellőképpen ügyel, elejét veheti még az esetleg félhangon tett megjegyzéseknek is. Ami Mariposát, a táncosnőt illeti, az csak spanyolul és egy kissé franciául tudott, de megjelenése teljesen kifogástalan volt és nem volt valószínű, hogy bármiképpen okot szolgáltatson egy anglikán püspök megbotrányozására. Egyszerűen nem fog ma este táncolni. Különbö is, ha egy férfi vesz észre valami kifogásolhatóat, az nem esik olyan súlyosan a latba, mintha nő venné észre.

A fődolog elvégre is az, hogy a társaság ne bosszantsa a püspököt, a püspöknek pedig olyan-nak kell lenni, hogy a társaság meg legyen vele elégedve. A szokásos violaszínek és az ezüst csattoknak nem szabad elmaradni.

Garstein Fellowsné megírta a választ a sürgönyre:

«Kis társaság van nálunk, ha nem zavarja, küldje szolgát podgyással.»

2. §.

Mikor Garstein Fellowsné ezt a meghívást elküldötte, nem számított a püspök zilált idegzetének beteges érzékenységével és azokkal a teológiai ösztönökkel melyek Hoppart és Bent külső világi lények alatt rejtőztek.

A kavarodás ebéd után a szalonban kezdődött.

Minthogy a püspök nem dohányzott, iránta való figyelemből a férfiak nem maradtak vissza az ebédlőben, ellenben Mariposa és Lady Sunderbund cigarettára gyújtottak és kissé kihívó módon füstöltek. Az est hűvös volt s a kandallóban ropogó és lobogó fahasábok külön nyomatékot adtak a rendes fűtésnek. Garstein Fellowsné, aki nem számított arra, hogy a férfiak rögtön feljönnek az ebédlőből, egy kis asszonyi beszélgetésre félkörben csoportosította a székeket és így még mielőtt közbeléphetett volna, az egész társaságot együtt találta, Gatling lord és Barnsetter kisasszony kivételével, akik kissé feltűnő módon egy ablak felé húzódtak. A társaság olyan hangulatban volt, amelyből kissé nagyon is le lehetett olvasni, hogy - jól akarják viselni magukat.

Az általános társalgást Bent nyitotta meg.

- Mit olvas most? - kérdezte Garstein Fellowsnétól. - Tudja, hogy érdeklődöm olvasmányai iránt?

Garstein Fellowsné a kandalló mellett állt. Ajkára harapott és lányos kifejezéssel nézte a szoba frizét.

- Megint nagyon sokat olvasok, - mondotta. - Azt hiszem, hogy nem kellene, de mégis megteszem.

- Egy ideig csak újságokat olvastam, - mondta Hoppart. - Naponta tizenkettőtől húszig is felvittem.

- Fárasztó lehet, - jegyezte meg a püspök.

- Az első dolog, amit megint olvasni kezdtem, - mondta Garstein Fellowsné a püspök felé fordulva, - a biblia volt. Ne higye azonban, hogy csak az ön kedvéért mondom.

- Én is eljutottam a bibliához, - mondta Bent meglepett hangon.

- Ezt már másutt is hallottam, - mondta Ridgeway Kelso kissé heveskedő hangon. - Mindazok, akik rendes körülmények közt nem szokták olvasni a bibliát...

- Kérem, Kelso úr, - tiltakozott a háziasszony, kissé összeráncolt homlokkal.

- Bocsánat, én Bentre gondoltam. Akárhogy is azonban, a megkomolyodás hullámában vagyunk s az emberek a vallás és a vallásos dolgok felé fordulnak. Nem tudom, mi az ön tapasztalata, püspök úr...

- Óh, nálam még nem jelentkezett a bűnbánók menete.

- Majd jelentkeznek, - mondta Hoppart.

Oldalt fordult a püspök felé.

- Azt hiszem, hogy mi is jelentkezünk, ha... ha a régi bonyodalmas nehézségek nem volnának. Nem tudom, nem veszi-e rossz néven, amit mondok, de...

A püspök tekintete nyíltságot mutatott.

- Nagyon szívesen hallgatom, - mondotta. - Ha a háziasszonyunk megengedi... kötelességem, hogy tudomást szerezzek mindenről.

- *Mindnyájan* szeretnék hallani, - szólalt meg Lady Sunderbund, a kandalló másik oldalán lévő alacsony székről. Hangja, mintha reszketett volna, arca pedig hirtelen érdeklődést árult el. - Miért ne beszélne az emberek komoly dolgokról is?

- Vegyük például az én esetemet, - mondta Hoppart. - Az utolsó hetek folyamán nemcsak a bibliát olvastam, hanem az egyházatyákat is. Erősen olvastam Athanasiust, Eusebiust és - bevallom - Gibbont is. Úgy éreztem, hogy a régi kétkedések mind visszatérnek. Miért vagyunk hozzászögezve a hit bizonyos tételeihez? Miért kell például azt követelni tőlünk, hogy higyük a Szentháromságban?

- Úgy van, - vágott közbe hirtelen az etoni diák, de aztán hirtelen elvörösödött saját megjegyzésére.

- Most ismét olyan időket élünk, mikor az emberek vágyódnak Isten után, - mondta Hoppart.

- ...És egy helyett hármat nyújtanak nekik! - egészítette ki meglehetősen közönséges módon Bent.

- Bevallom, nekem az az érzésem, hogy ezek az alexandriai csinálmányok eltorlaszolják az utamat, - fejezte be Hoppart.

- Hát *szükség* volt rájuk? - kérdezte Lady Sunderbund, nagyon lágy hangon.

A püspök hátradőlt karosszékeiben és belenézett a tűzbe.

- Nem hiszem, - mondotta, - hogy az emberek, akik Istent keresik, nagyon tépelődnének Isten természete fölött. Mindazonáltal, - mondotta lassú hangon, miközben kezével karosszékeének támláját ütögette, - az egyház azt állítja, hogy bizonyos életbevágóan fontos igazságok reá bizattak és hogy bizonyos morális tévedéseket legjobban e szimbólumok megőrzésével lehet elkerülni.

- Ön tehát elismeri, hogy ezek szimbolumok?

- Az egyház mindig annak nevezte őket.

Hoppart egy kis mozdulattal és arcjátékával azt a gondolatot látszott kifejezni, hogy a püspök kitér a kérdés elől.

- A szónak igazi értelmében, - sietett a püspök megmagyarázni, - a hit tételei szimbolikusak. Kétségtelen, hogy ismerős szavak átvitt értelemben való használatával kifejezhetetlen dolgokat igyekeznek kifejezni. Azt hiszem, hogy manapság, ha az Atyáról és Fiúról beszélünk, csak valami nagyon távoli és túlzott értelemben lehet a biológiai atyára és fiúra gondolni.

Lady Sunderbund hevesen bólintott.

- Úgy van... úgy van, - mondta és arca még feszültebb figyelmet árult el.

- A legkifejezőbb szavaink és leggondosabb formába öntött hitelveink, a legjobb esetben is csak az árnyékát nyújthatják valami láthatatlannak, amit tapasztalatilag nem tudunk meg rögzíteni.

A püspök fáradt tekintetét úgy emelte Hopparra, mintha tudni akarta volna, hogy még minek a magyarázatát óhajtja. Lady Sunderbund helyeslése jól esett neki, de úgy tett, mintha nem látta és nem hallotta volna.

A szót Bent vette át s úgy beszélt, mintha csak mellékesen jegyezné meg s csak véletlenül mondaná:

- Engemet az zavar, - mondotta, - hogy az első keresztények a stoikusok Spermaticos Logosát miért azonosították a Szentháromság második, nem pedig harmadik személyével.

A püspök ügyetlenül válaszolt a kihívásra:

- Tényleg ez szerencsétlen beállítása a dolognak.

Erre a kijelentésre aztán az ír katolikus támadásba ment át...

3. §.

Hogy e vita után a püspök miként töltötte álmatlanul az éjszakát, már elmondottuk történetünk bevezetésében. Magyarázó kitérésünk után, most ismét e nyugtalan éjszakához térünk vissza. A püspök a szemek és háromszögek lidércnyomásából végtelen önvádra és gondolatok zűrzavarára ébredt. Először ébredt tudatára annak a nagy útnak, melyet régi hitétől és felfogásától tett meg, amióta Princhester püspöke lett. Nagy út volt ez és hosszú a kétkedés lejtője, melyen lecsúszott és lezuhant.

A tintaszerű félhomály, amely tavaszi reggeleken a napfölkeltét meg szokta előzni, halvány arccal találta, amint a terraszra és a parkra bámult.

4. §.

A lelki gyötrődések és álmatlanság éjszakái után, reggelenként gyakran előfordult, hogy a püspök nem annyira kimerülve, mint inkább a megcsökkent lelki és testi tevékenység érzésével ébredt fel. Különösen olyankor történt ez vele, ha az éjszaka valami elhatározást szült benne, így volt most is. Tisztán látta, hogy mit kell cselekednie. Három távirattal mindent

elintézhet. Inasát visszaküldi Princhesterbe, így ő egyedül utazhat Londonba és megszerezheti Brighton-Pomfreytől az engedélyt a dohányzásra, ami az egyetlen lehetőség, hogy végleges szellemi letörését elkerülje. Magához veszi a podgyászát, az éjszakát Londonban tölti, dohányzik, jól alszik és másnap reggel visszatér Princhesterbe. Inasa, Dunk, már reggel félhétkor megfürödve találta gazdáját, amint a reggeli csésze teára várakozott és közben Bradshaw menetrendjét tanulmányozta. Már öltözködni kezdett, noha a londoni vonat csak 10 óra 45 perckor indult.

Garstein Fellowsné természeténél fogva és elvből is, a késői felkelők közé tartozott. A reggeliző szoba, noha az asztal már meg volt terítve s ragyogott az ezüstdől és friss virágoktól, a kandallóban pedig már sisteregtek és ropogtak a márciusi napfényt bátorító fahasábok, még keveset árult el az étkezésből. Az ajtóban, amely a reggeliző szobába és Garstein Fellowsnének daffodilláihoz és sáfrányaihoz vezetett, már várakozva állott Lady Sunderbund. Nagyon szívélyesen üdvözölte a püspököt és a legtermészetesebb módon kalauzolta őt a kertbe, amelyben alig nyíltak még a virágok.

A püspök nem tudta megmagyarázni, hogy miért, de már az első pillanattól kezdve feltűnőnek tartotta Lady Sunderbund jelenlétét. Csak most nyílt alkalma, hogy jobban szemügyre vegye őt. Magastermetű volt, akárcsak Lady Ella, de nem olyan csendes és nyugodt, hanem valami szinte villamos elevenség áradt szét egész lényén, tekintete, mosolya és arcszíne pedig olyan volt, mintha ragyogása felülmulta volna a közönséges dolgok mindennapi színét. Ezen a reggelen szürkébe volt öltözve, de ruhájának színe azt a hatást keltette, mintha a szürke anyag, melybe fekete szálak szövődtek, aranyba játszott volna. Fejét nem annyira méltósággal, mint inkább büszkeséggel, magasan hordozta, sötét hajában valami fagyos mozgás volt s mintha fellángolt volna fejről. Hajában ezüst díszítéseket viselt. Az «r» betűt beszéd közben következetesen kihagyta. Nyilván külföldön sajátította el ezt a szokást. Nem csinált titkot belőle, hogy *várta* a püspököt.

- Nagyon széhettem volna még többet beszélni önnel, - kezdte. - Tegnap este kissé félénk voltam, meht a többiek mind olyan láhmásak és hevesek voltak. Nagyon öhvendek, hogy ön is kissé kohábban jött le. *Váhtam* ehhe az alkalomha.

Rögtön el is mondotta, hogy mi az, ami bántja. A vallás dolga már évek óta nyugtalanítja. Az élet... csupa szórakozás és játék, olyan fárasztó, ha hiányzik belőle a vallás. Ő pedig nem tudta megtalálni az igazi hitet.

A püspök komolyan bólintott fejével.

- Éhti? - sürgette az asszony.

- Nagyon jól értem... Meg akarja találni és meg akarja őrizni a hitet.

- Tudtam, hogy megéhti! - kiáltotta az asszony.

Nekibuzdulva és sebesen folytatta magyarázatait. Az orthodoxia mindig visszaszító volt az ő szemében... mindig... Valahányszor eltávolodott a kereszténységtől s a teozófia és a «keresztény tudomány» felé közeledett, mindig leküzdhetetlen nehézségekre bukkant s úgy érezte, hogy onnan egyre tovább és tovább sodródik. Tegnap este azonban, a püspök beszéde alatt úgy érezte, hogy ő megmutatja neki a helyes utat. Oly csodálatos volt hallani, hogy a hit tulajdonképpen szimbolum.

- Valóban, - mondotta a püspök, - «szimbolum», ez a helyes kifejezés. A hit kifejezést évszázadokon keresztül nem is használták.

- Igen. Így van és igazi jelentése teljesen eltérő volt attól, amit valaha jelentett...

A püspök úgy érezte, hogy ez a mondat is csak szimbolikus természetű. Bátorítóan, de komolyan és megfontoltan bólintott.

Íme, előtte áll egy asszony, akinek az esete ugyanaz, mint ezer meg ezer hozzá hasonló művelt egyéné, akiket elepeszt a vágy, hogy e régimódi szimbolumok között megtalálják az igaz hithez vezető utat. A hithez, amelyről tudják, hogy e szimbolumok mögött rejtőzik.

Az asszony azt kérdezte, olvasta-e «A fény az oltár alatt?» című könyvet.

- A szerzője vikárius Wombashban, az én egyházkerületemben, - mondta a püspök kelletlenül.

- Nagyszehű könyv, - mondta Lady Sunderbund. - Spihituális szempontból hideg, de mint intellektuális munka csodálatos. Mi több spihitualizmust szehetnénk. Az volna a leghőbb vágyunk. Ha valaki...

Az asszony habozni kezdett, összeszorította az ajkát és valósággal átsugározta gondolatát.

- Ha például *ön*... - mondta és szünetet tartott.

- Majd hangosan gondolkodom, - mondta a püspök.

- Igen, - mondta az asszony, hevesen bólintva és várakozásában szinte a lélekzetét is visszafojtotta.

A Chasters-esetnek bizonyára nagyon meglepő befejezése lett volna, ha a püspök is átmegy a heretikusok táborába. Nagyon megfontoltan beszélt tehát s ezt mondta:

- Ha már ön felvetette a kérdést, asszonyom, nem titkolhatom el, bár magam sem tudom, miként történhetett, hogy néhány év óta mind elégedetlenebb vagyok egyes alapvető tételeinkkel. Ennek az elégedetlenségnek azonban nem voltak határozott körvonalai... mindezideig. Azt hiszem, hogy eddigelé még senkinek sem lettem róla említést. Nem, még egy szót sem beszéltem róla senkinek, ön az első, akinek bevallom, hogy érzéseim néha távol állanak az orthodoxiától.

Az asszony tekintete e szavakra csodálatosan felragyogott.

- Folytassa, kéhem, - suttogta.

A püspököt nem kellett biztatni. Miután már feltörte tartózkodásának burkát, boldog volt, hogy valaki hallgatja. Úgy beszélt, mintha bizalmas barátok lennének és úgy tetszett nekik, hogy csakugyan azok is. Csodás felszabadulás volt a hosszú és kínos egyedüllét érzése alól.

Vannak emberek, akik mindaddig nincsenek teljesen tisztában valamivel, amíg ki nem mondják, így történt a püspökkel is, aki csak a Lady Sunderbunddal folytatott kedves eszmecsere során tudta elsőízben megítélni, hogy milyen mértékben távolodott el azoktól a meggyőződésektől, melyeket az otteringhami paplakban neveltek belé. Különösnek tartotta, hogy a kételyek csak ily későn érték utól, s okát abban kereste, hogy hite csak élete utolsó éveiben volt kitéve igazán komoly megpróbáltatásoknak. Mindeddig védve volt és nem volt semmi, ami tépelődésre készítette volna.

- És most ez a boházalmas hábohu, - vetette közbe Lady Sunderbund.

...Princhester töprenkedésekre készítő és megpróbáltatásokkal járó változást idézett elő életében és «A fény az oltár alatt» esete is mélyen szántott lelkében. Kétkedései mindig két irányban mozogtak. Egyik oldalon az erkölcsi elégedetlenség volt, melyet az a fölismerés váltott ki belőle, hogy az egyház nem elégíti ki a gyakorlati életet, a másik oldalon az az intellektuális megfontolás, amely ezt az egyház ki nem elégítő jellegét főleg a kellő meggyőző erő nélkül megformulázott hitelveknek tulajdonította.

- De azért, ha mindent megfontolok, - mondotta a püspök, - még sem haladhatunk együtt Chastersszel. Ő megtámadja az egyházat és úgy cselekszik, mintha az egyház volna a hibás. Én pedig úgy érzem magamat, mint mikor a felnőtt fiú rájön, hogy az anyja nem tudja oly világosan kifejezni magát és nem oly tetterős, aminőnek valaha látszott. Az egyház alapjában véve igaz, azt biztosan érzem. Alapvető igazságában sohasem kételkedtem.

- Igen, - mondta Lady Sunderbund nagyon hirtelen, - igen.

- És mégis itt van az egyház ki nem elégítő volta... Ne csodálkozzék, asszonyom, ha nem tudom, hogy mitévő legyek. Érezzük, hogy az egyik oldalon ott van a tanúságtevőknek, a nagy embereknek, szentéletű embereknek, éleselméjű embereknek, a történelmi nagyságú alakoknak tömege, akik előtt csak a legnagyobb alázattal lehet meghajolnunk. Az egyik oldalon a nagy szerkezet és a nagy szervezet, - mi lett volna a világból az egyház nélkül? - A másik oldalon pedig itt vannak a kezünkben kicsúszott és ellenséges érzületű tömegek és az ugyan-csak ellenséges érzületű ipari vezető személyiségek. Nem tudjuk, hogy miként férkőzzünk hozzájuk. Pedig ha nem tudjuk megtalálni a hozzájuk férkőzés módját, azt annak kell tulajdonítanunk, hogy gondolataink nem modern gondolatok és hogy mikor a hitnek kifejezést akarunk adni, csak alexandriai szőrszálhasogatások s olyan mondások és gondolatok vannak a nyelvünkön, amelyek Kisázsiaiban és Egyiptomban, tizenöt évszázad előtti keleti emberek között elevenek és jelentősek, megfelelőek lehettek, de amelyek ma...

A következtetést, ahova jutnia kellett volna, a püspök csak kézmozdulattal fejezte ki.

Lady Sunderbund ismételte a kézmozdulatot.

- Valószínűleg nem vagyok az egyetlen testvéreim között, - mondotta a püspök, - de mitévő legyek?

Ismét a kezével fejezte ki a nehézség érzését.

- Az ember esetleg túllő a célon, - mondotta. - A tisztelet és a fegyelem érzése megköveteli, hogy az ember mindaddig helyén maradjon, amíg nincs teljesen tisztában azzal, hogy mit kell cselekednie... Oly sokaknak oly sokkal vagyunk adósai. Meg kell fontolnunk, hogy milyen hatást idézhetünk elő, óh!... olyan embereknél, akiket sohasem láttunk.

Olyan dolgokat érintett beszédében, amelyek eladdig alig jutottak el a tudatos gondolkodás küszöbéig. Odáig jutott, hogy a nem hívő egyházi ember egész helyzetét kezdte vitatni s eközben valami nagyon szép szempontra bukkant.

- Ha volna valami más, valami alternatíva, talán egy másik vallás, egy másik egyház, ahová át lehetne lépni, másként állana a dolog, de átlépni az egyházból a semmibe, ez nem jelenti a tévelygésből az igazságba való átlépést. Ellenkezőleg. Az ilyen eljárás nem volna egyéb, mintha az igazságot, lehet, hogy a rosszul kifejezett, külsőleg elburkolt és elavult jelmezben megjelenő igazságot elhagynánk a világ legféketőbb hazugságának kedvéért.

Lady Sunderbund lelkesedve fogadta ezt a megállapítást.

- Szíghóúan hagaszzkodnunk kell a valláshoz, - mondta s miközben komolyan nézett a püspökre, hüvelykujját kinyújtotta s úgy szorította ökölbe a kezét, mintha valamit meg akart volna markolni.

Csakugyan így volt, valamibe bele kellett kapaszkodni. A püspök is azt kereste. De mialatt kívülről a tagadás midianitái portyáztak e kapaszkodó lelkekre, a táboron belül a türelmetlen orthodoxia támadta meg és igyekezett kiüldözni őket. A püspököt egy ideig az a sajátságos türelmetlenség foglalkoztatta, amelyet az orthodoxia néha ki tud fejteni. A hitetlenség lehet türelmes és lehet nagylelkű, de a kérlelhetetlenség az orthodoxyával jár együtt.

- Ki volt az az erős ír hanghordozású fiatalember, aki tegnap oly hirtelen nekem támadt? - kérdezte a püspök.

- Az a fekete fiatalember?

- Igen, az a hangos fiatalember.

- Pathick O’Gohman. Kelta száhmazású és ez mindent megmagyaráz. Azt mondják, hogy óhákat tölt naponta ih nyelvtanulmányaival s valósággal elemésztí magát vele. Mindnyájan széhetnének íhűl megtanulni, de nem boldogulnak és annál jobban gyűlölik Angliát.

- Nagyon orthodoxnak látszik. Az ilyesmit én már az orthodoxia nevetséges fajtájának tekintem.

- Nevetséges...

Egy mély hangú gong körülbelül négyzetmérföldnyi területen jelezte a reggelit és Lady Sunderbund gépiesen a ház felé fordult, de a beszélgetést azért folytatták.

Az asszony új tárgyat érintett meg.

- Mit gondol, lesz valaha *új*, igazabb és jobb vallásunk?

A gondolat nagyon forradalmi volt a püspök számára.

Még küzdött e gondolat ellen, mikor a bokrok között a házat és Garstein Fellowsnét pillantották meg, aki a terrasról zsebkendőjét lobogtatva, kiáltott feléjük:

- Reggeli!

- Óhákig széhetnék önnel elbeszélgetni, - mondta Lady Sunderbund.

- Én is nagyon örülök ennek az eszmeeszerének, - mondta a püspök. - Nagyon örülök.

Lady Sunderbund felkapta bő szoknyáját és a még harmatos pázsiton át, fűgén a ház felé indult. A püspök, kezét hátán összekulcsolva, komolyan és lassan követte s arcáról szokatlanul békés kifejezés tükröződött. Azon elmélkedett, hogy milyen ritka és becses dolog az intelligens nők barátsága. Különösen, ha még kedvesek és szépek is. Furcsa, de igaz, hogy egész életében ez volt az első női barátja. Ha ugyan, amint remélte, barátja lesz neki.

Lady Sunderbund olyan túlradó tavaszi ragyogással jelent meg a reggeliző szobában, akárcsak Botticelli Primaveraja. Reggeli csókkal üdvözölte Garstein Fellowsnét. Szinte leáradt róla a boldogság.

- Nagyszehű embeh... - mondta a sietéstől elfulladva. - Nagyszehű embeh...

- Ridgeway Kelso?

- Nem, a püspök. Dhága embeh. Mennyihe széhetem... Ezek a kolbászkák ízlettek nekem olyan nagyon? Vehetek belőle háhmat? Máh néhány óhája felkeltem.

A «drága» püspök megjelent a napsugaraktól megvilágított ajtóban.

5. §.

A londoni vonatban olyan megelegettség fogta el a püspököt, aminőt hetek óta nem tapasztalt. Két elhatározó és szabadító lépés volt mögötte. Az egyik az, hogy esetét egy másik emberi lénynek, még pedig egy nagyon bájos és rokonszenves emberi lénynek is elmondhatta s így nem volt tovább zsákmánya a titkos és elrejtett gondolatoknak, melyek külső életének

látszólagosságait állandóan ostromolták. A másik az, hogy néhány óra múlva viszontlátja Brighton-Pomfreyt és a cigarettát. Úgy tervezte, hogy az étkezőkocsiban eszik valamit, két órákor megérkezik Londonba, autóra ül, egyenesen a bölcs öreg doktorhoz hajt, őt jóindulatú és megértő hangulatban találja a kávénál és már három óra előtt nyilvánosan és becsületes kielégültséggel szívhatja el cigarettáját.

Brighton-Pomfrey kapujáig semmi akadály sem keresztezte ezt a tervet. Az idő nagyon szép volt s leeresztette az autó fedelét s amint így végig robogott az utcákon, hazafias meglepéssel látta felvillanni az üres falakon a verbuváló plakátokat és nyüzsögni az utcákon a khakiba öltözött emberek tömegét. Az ajtónál azonban csalódás érte. Brighton-Pomfrey egészségügyi megbizatással a harctérre utazott. Több hétig ott marad... Esetleg Dale dr. vizsgálhatná meg a püspököt.

A püspök habozott. Dale dr. teljesen ismeretlen volt előtte.

Találkozni öreg barátjával Brighton-Pomfreyyal és egyszerűen és tapintatosan megmondani neki, hogy tulajdonképen mit akar, nagyon egyszerű dolog lett volna. Egészen más azonban, ha egy idegen orvossal kerül szembe, akinek csak lassan és nehezen lehet elmagyarázni egész betegségének történetét, fogadalmát és letörését és aki előtt szinte lehetetlen kitenni magát mindenféle faggatásnak és leleplezésnek. Vissza akart fordulni.

Ha visszafordult volna, bizonyára egészen más irányba terelődött volna a további élete. Nagyon kicsiny és jelentéktelen dolog volt, ami elhatározását visszabillentette. Az a gondolat, hogy bármilyen kellemetlen és alkalmatlan lesz is a vizsgálat, a végén mégis ott lebeg az engedélyezett és jogos cigaretta lehetősége.

V. Az első látomás.

1. §.

Dale dr. túltett még azon is, amit a püspök elképzelt róla.

Szikár, sovány, sötét fiatalember volt, hosszú, fekete hajjal és szabálytalan, megnyúlt arccal. Álla balfelé el volt görbülve. Szürke szemével, amely nyilvánvaló bizalmatlanságot árult el, merően vizsgálta a püspök arcát. Ha fényképész vagy arcképfestő lett volna, sem lehetett volna áthatóbb tekintete. Hangja nyers volt, pedig a püspök a hangokkal szemben különösen érzékeny volt.

Vizsgálatában nagyon messze visszament a püspök betegségének kezdetéig és súlyt helyezett a püspök szívének, nyelvének, szemének és térdének megvizsgálására, ami még jobban felkavarta a püspök lelkét.

- Brighton-Pomfrey neuraszténiát állapított meg?

- Az volt a diagnózisa, - felelte a püspök.

- Neuraszténia, - mondta a fiatalember olyan hangon, mintha az egész világ iránti megvetését akarta volna vele kifejezni.

A püspök kezdte a kabátját kigombolni.

- Remélem, nem akarja megszegni az ivást és dohányzást illető fogadalmát? - kérdezte a fiatalember s a gúnyolódás halvány árnyalata volt a hangjában.

- Hacsak lehet, nem, - hagyta helyben a püspök. - Ha kár nélkül tehetem, illetőleg, ha nem megy munkabírásom rovására, - tette hozzá. - Ugyanis nagyon el vagyok foglalva.

- Azt hiszem, találunk majd módot rá, hogy a fogadalmát megtarthassa, - mondta a fiatal ember, míg a püspök átkokat szeretett volna szórni a fejére. - Azt hiszem, - ismételte, - valahogy majd csak segítünk a bajon.

2. §.

A püspök kezét kinyújtva ült az asztal mellett és várta, hogy hová fejlődik ez a kellemetlen orvosi vizsgálat. Majdnem ott tartott, hogy a lehető legbarátságatlanabb módon megkérdezze, vajjon mikor jön haza Brighton-Pomfrey.

A fiatal orvos Brighton-Pomfrey kandallójának szőnyegén állt és most nyilván azon gondolkodott, hogy mit mondjon.

- Annyi kétségtelen, - mondotta olyan hangon, mintha önmagával vitatná meg a kérdést, - hogy önnek valami erősítőre van szüksége. Akárhogyan, de szabadulnia kell ebből az állapotból.

A püspök beleegyezőleg bólintott. A fiatalembernek erősítő szere némi reményt ébresztett benne.

Dale dr. tovább elmélkedett, majd úgy tett, mintha hirtelen eltávolodnék az erősítő szer gondolatától.

- Az ilyen dolgokban az zavar legjobban, hogy az előidéző okokat nagyon nehéz megállapítani, mert azok a fizikai és szellemi jelenségek határvonalára esnek. Az ember orvossághoz vagy életrendjének megváltoztatásához folyamodik és ez zavarja gondolkodását. Vagy egy gondolathoz folyamodik és ez zavarja az egészségét. Könnyű azt mondani, amit sokan mondanak, hogy minden gondolatnak fizikai alapja van. Ez épen olyan könnyű, mint amit a keresztény tudomány hívói állítanak, hogy tudniillik testi állapotunkat gondolatainkra kell visszavezetni. Az én véleményem szerint az igazság nincsen sem az egyik, sem a másik részen. Én például nem mondhatnám önnek, hogy menjen haza és imádkozzék a nyugtalanságok és zavaró jelenségek ellen, mert épen e nyugtalanságok és zavaró jelenségek azok, amelyek az eredményes imádság lehetőségét elrabolják.

Úgy beszélt, mintha e fejtegetésekre nem is várt volna választ a püspöktől.

- Nem látom be, hogyha egy eset közvetlenül a metafizika határa elé állít bennünket, miért kellene a doktornak megállni. Miért ne bocsátkozhatnék bele a metafizikába vagy a pszichológiába olyan mértékben, mint amennyire ezt az eset megértése kívánja. Feltéve persze, hogy ön megengedi, hogy a vizsgálat során...

- Folytassa... - mondta a püspök, aki hirtelen belekapaszkodott az erősítő szer gondolatába. - Leghelyesebb, ha a saját módján igyekszik kinyomozni az ügyet és úgy tér át az eset gyakorlati részére.

- Ami ebben az esetben, az *ön* esetében lényeges, - folytatta Dale dr., - az a valóságra alkalmazott mértékeinek szétzilálódása. A kedélyélet jelenségeinek egy csoportjában zavar támadt. A neuraszténia nagyon is általános fogalom... Mindegy, mondjuk, hogy ez a neuraszténiának bizonyos formája. Ezen a ponton, be kell vallanom, hogy egy munkáról beszélek, amelyen dolgozom és ki akarok adni. Először be kell fejeznem, azután kiadom... Abból a gondolatból indulok ki, hogy minden élőlény olyan állapotban él, mely nem nagyon különbözik az őt környező dolgokra vonatkozó hallucináció állapotától. Az igazság, a lényegbe vágó igazság el van rejtve előlünk. Mindig. Mindenesetre kell, hogy a bennük dolgozó illúziókban meglegyen az igazságnak valamely mértéke, a valónak valamely működő mértéke, mert máskülönben a lény összezúzná és elpusztítaná magát, de a tűznek és a veremnek felismerése mögött széles mezeje lehet még a csalódásoknak, melyen évek hosszú során át tévelyeghetünk. Amíg nem eszméltünk rá, nem törődünk vele... Nem tudom, elég világosan fejezem-e ki magamat.

- Követem önt, - mondta a püspök kissé fáradtan. - Követem. Jelenségek és fogadalmak és így tovább. Kant és egyebek. Pragmatizmus.

Felsóhajtott.

- És más hasonló, - egészítette ki Dale dr., kissé gúnyolódó hangon. - Amint látja, mi bele-nevelődünk egy bizonyos életbe, beleilleszkedünk bizonyos körülményekbe és szokásokba és kijelentjük: «Ez igaz», vagy «ez mindig így van». Mindjobban és jobban beleilleszkedünk életünkbe, mint egészbe és mind biztosabbnak érezzük magunkat. Mindaddig, amíg valami nem történik, ami rázkódást idéz elő illúzióink körében. Ez lehet valami ellentmondó tény, valami véletlen, vagy esetleg valami alig észrevehető változás az egészségünkben, ami *kétkedő* érzéseket vált ki belőlünk. Vagy lehet akár csak a szokások megváltozása, vagy pedig, amint feltételezem, a bíráló ösztönnek és képességnek alig észrevehető meggyorsulása. Ilyenkor hirtelen úgy érezzük, mintha elvesztünk volna egy idegen országban, mintha a valóságban sohasem *láttuk* volna azelőtt a világot.

Az orvos szünetet tartott.

A püspököt akarata ellenére érdekelte, amit beszélt.

- Amit ön előad, az esetnek a lelki oldalára bizonyos mértékig áll, - ismerte be.

- Intelligens betegek elől sohasem szoktam eltitkolni gondolataimat, - mondta Dale dr., bizonyos nyugodtan támadó hangon. - Az ilyen titkolódzás a gyógyászat mesterségének sötét korszakába való. Én pontosan el akarom mondani, hogy mit hiszek és tételezek fel önről. Mindennek a kezdete valami jelentéktelen és alig észrevehető belső zavar, amit véleményem szerint önnek Princhesterbe költözése és az ottani víz okozott...

- De a princhesteri víz nagyszerű. Az odavalók büszkék rá.

- Mindegy. Nagyszerű azoknál, akik azt szokták meg. Tényleg legjobb ivóvizeink közül soknak egészen különleges sajátosságai vannak. A burtoni víznek például Beetham mérése szerint kilenc fokos radioaktivitása van. Ezt csak mellékesen jegyzem meg. Az én elméletem az ön esetére alkalmazva az, hogy változás történt a vérében, ami annyira megnövelte érzékenységet és bíráló ösztönét, hogy különböző zavaró tünetek - nem tudom melyek, de mégis hivatkozhatom rájuk, mert látom nyomaikat, - jelentkeztek életében.

A püspök ignóleg intett.

- Ön elvesztette a gyökereit. Egyik házból a másik házba költözött, de nem találta meg a *biztosságnak* azt a bonyolult érzését, amely az embernek csak az *igazi* otthonában van meg.

- Oh, ha látná az új palota kandallóit és díszítéseit! - mondta beismerően a püspök. - A valóságban idegenek nekem.

- Ez csak feltevésemet igazolja - mondta Dale dr. - Utána következett az álmatlanság, amely a testi kellemetlenség növelésével még növelte a lelki idegenség érzését. Én intellektuális rendellenességre gyanakszom.

Ismét szünetet tartott.

- Tényleg úgy volt, - mondta a püspök.

- Ön nem érezte magát seholsem otthonosan. Nem volt otthon az egyházkerületében, a palotájában, a testében, a meggyőződéseiben. Azután következett a háború. Minden egyébtől eltekintve, az egész világ lelkülete sokkal erősebben szenved a háború megrázkódtatásától, mint általában feltételezik. Valószínűleg ön maga sem vette észre, hogy mikor, de étkezéseinek többet ivott, általánosságban pedig jóval többet dohányzott, mint azelőtt. Ez volt természetes és érthető válasza a történt rázkódtatásra.

- Ah! - mondta a püspök és az arca felderült.

- Azt hiszem, Tolsztoj mondotta, hogy a szellemi életet élő emberek közül kevesen túrnék el a világot úgy, amint van, ha nem dohányozhatnának és nem ihatnának. Ez helyes. Még regényíróknak is vannak világos pillanataik. Bizonyára az ilyen dolgok lecsillapítják a lelki nyugtalanságokat és eltompítják a szkeptikus érzékenységeket, ön pedig éppen akkor mondott le róluk, amikor lelkileg legerősebben volt otthontalan.

- És minél hamarabb visszatérhetek hozzájuk, annál jobb, - mondotta a püspök felderült arccal. - Tisztán látom...

- Azt nem mondhatnám, - jegyezte meg Dale dr...

3. §.

- Ez az a pont, - mondotta Dale dr., - amiben az én kezelésem különbözik - a nevet, mintha idegenkednék a hangzásától, csak húzódozva ejtette ki, - Brighton-Pomfrey dr. kezelési módszerétől.

- Eddig - mondotta a püspök, - mindenesetre ő kezelt.

- Ő bizonyára arra törekednék - folytatta Dale dr. - hogy visszaadja önnek a régi illúziók körét, a régi megszokott érzéseket, gondolatokat és ismert körülményeket. Ő igyekeznék visszaállítani a régi állapotot. Nyugalmat rendelne önnek. Elküldené önt valami fürdőhelyre, amely mint jelenség új, de körülményeit illetőleg régi. Elküldené például a skót felföldre, Észak-Olaszországba, vagy Svájcba. Eltiltaná az újságoktól s helyettük botanizálást, megnyugtató olvasmányokat rendelne, mint Trollope regényeit, Gladstone életét, A. C. Benson munkáit, emlékiratokat és sok más hasonlókat. Olyan helyre küldené önt, ahol van egy jó anglikán káplán s ahol időtöltésből ön vállalhatná az istentiszteletek egy részét. Ő valami más vízzel igyekeznék elmosni a princhesteri víz hatását, például controlexvillei vízzel, utána pedig Salutarisra és Perrierre fogná önt. Nem tagadom, a háború előtt talán én is ilyen kezelésre fogtam volna önt, de most...

Dale dr. elhallgatott.

- Most?... - kérdezte a püspök.

Az orvos arca sötét szenvedélyt árult el.

- *Most nem*, - mondta nyugodt határozottság hangján. - *Most nem teszem meg.*

Mindaddig komoran hallgatott, míg csak a püspök meg nem szólalt.

- Akkor hát mit ajánl? - kérdezte a püspök.

- Tegyük fel, hogy nem teszünk kísérletet a régihez való visszatéréssel, - mondta Dale. - Tegyük fel, hogy nem vissza, hanem előre törekszünk.

- Hova?

- *A valósághoz...* Tudom, hogy az eredmény kétséges. Tudom, hogy veszedelmes, amit mondok, de az a meggyőződésem, hogy az emberek lelkét nem hagyhatjuk tovább az illúziók körében, a puha tollakkal kipárnázott fészkekben. A fátyol mögött vagy Isten van, vagy a sötétség. Miért ne igyekeznénk meg tudni?...

A püspök teljesen el volt kábulva. Akárcsak magát hallotta volna beszélni.

- Méltatlan volna az én taláromhoz... - mondotta.

Dale dr. befejezte a mondatát:

- ...hogyan visszaradjak.

- Engedje meg, hogy kissé jobban kifejtsem, amire gondolok, - folytatta. - Azt hiszem, hogy a gondolatársulás kötelékeinek a meglazulása, amelyek az embert mindennapi élethez és mindennapi énjéhez fűzik, tíz eset közül kilencben azoknak a kötelékeknek a meglazulásából származik, amelyek mindennapi egészségéhez kapcsolják. A rendes körülményektől való elszakadás példáját láthatja ön azoknak az embereknek az esetében, akik nevükről és lakóhelyükről megfeledkezve, valósággal az énjüket elvesztve, bolyongani kezdenek. Az ilyen emberek nemcsak az önmagukkal való azonosságuk érzését veszítették el, hanem életük körülményei is úgy kifakultak az emlékezetükből, ahogy egyszerűen elfelejtünk egy tartalomnélküli történetet, melyet valaha olvastunk. Száz meg száz ilyen esetet volt alkalmam megfigyelni.

Nem állítom, hogy a személyazonosság tudatának elvesztése szükségszerű dolog volna. Ez csak egyik jelensége annak, ha a valóság megrögzítésének képessége meggyengült. Ez az agy vérszegénységének egy fajtája, melynek következtében az érdeklődés megfakul és felmondja a szolgálatot. Egyáltalán nincs rá ok, hogy valaki elfeledkezzék egy történetről, mert nem hisz benne, ha az agya elég erős, hogy meg tudja tartani. De mihelyt az ember elveszti visszaemlékezéseibe vetett hitét, az agy fáradt és elgyengült, az agyvelő örül, ha megszabadul tőlük. Ha például a személyazonosságuk tudatát elvesztett embereket látjuk, mindig az az érzésünk, hogy ezt a tudatot a fáradt agyvelő engedte elpárologni.

A püspök majdnem úgy érezte, mintha őt is kezdené valami elhagyni.

- De hogy alkalmazza ezt az én esetemre?

- Arra is rátérek, - mondta Dale dr. feltartva hosszú és nagy kezét. - Mi történnék, ha az ön esetét egészen új módszer szerint kezelnénk? Mi történnék, ha narkotikumok helyett erősítő és izgatószerket adnék önnek? Mi történnék, ha úgy hatnánk a vérére, hogy a dolgoktól való különválás érzésének fokozása mellett, érzékeit az ön körül levő dolgoknak új és elevenebb átérzésére igyekeznénk felfokozni.

Mialatt beszélt, páciensének habozását figyelte és úgy folytatta:

- Egyszerre megszabadulna a ki nem elégültségnek attól az érzésétől, melyről most azt képzelem, hogy a dohányzás hiányából ered. A világ egyszerre áttetszővé válnék, de ön valóságosság gyanánt fogná fel. Ahelyett, hogy visszakábítaná magát a régi megelégedésbe...

- Ön új kábulatot akar előidézni, - mondta a püspök.

- Csak még egy szót, - mondta Dale dr. - Értse meg, hogy miért akarok így cselekedni. Könnyű és lehetséges volt megpihenni és az embereket belekábítani régi lelkiállapotukba, amíg a világ nem változott meg és míg a változásnak e legvadabb forgószele nem söpört rajta végig, amelyben most vagyunk De most... hova küldjem önt, hogy megpihenjen. Hova küldhetem önt, hogy ne lássa és ne hallja a nagy katasztrófát? Brighton-Pomfrey kétségtelenül még akkor is pihenni küldené az embereket és kellemesen szórakoztató nyugalmat rendelne nekik, ha az ítélet napja jönne a mennyben s ha a föld megnyílna, a tenger pedig halált okádná. Akkor is tengeri fürdőre küldené az embereket. Az én gondolatom az, hogy nemcsak az egyetlen helyes dolog, hogy túl akarja magát tenni ezeken a dolgokon, hanem az egyetlen, amit tehet. Ha egyenesen keresztülgázol ezeken a kétségeken és előjeleken...

Szünetet tartott, azután hirtelen befejezte a mondatát:

- ...akkor meghalhat, mint az örült, de nem hal meg szelídített házinyúl módjára.

4. §.

A püspök gondolataiba mélyedve ült az orvos szobájában. Ami lebilincselte és vonzotta, az a remény volt, hogy megszabadul az elégtelenségnek, kelletlenségnek és nyughatatlanságnak attól az érzésétől, amely évek óta megkeserítette életét. Ami viszont visszariasztotta, az ennek a hosszú, szürkearcú, sovány fiatalembernek a személye, izgatott modora és nagy, fekete hajtömege volt. Akarta az izgatószer, de nagyon félt tőle.

- Ha ön azt hiszi, hogy az izgatószer használata a helyesebb... - kezdte el.

- Ha az édes apám volna, akkor is azt ajánlanám, - mondta Dale dr. - Én mindent elértem vele, - tette hozzá.

- Ha megkaphatnám külön rendelés nélkül.

- Rendelni nem is lehet. A lényege... egy esszencia, amelyet magam próbáltam ki. Nem szerepel a pharmacopaeában.

A püspököt ismét az aggodás érzése fogta el.

Végül mégis megadta magát. Nem kívánta ugyan az orvosságot, de nem is akart elmenni a kilátásba helyezett erősítő szer nélkül.

Dale egy kis orvosságos üvegcsét adott neki és az ablak elé tartva, nagyon óvatosan, tíz cseppet csepegtetett bele a drága folyadékból.

- Csak akkor vegye be, - mondotta, - ha nagyon szükségét érzi.

- Soha még ilyen aranyszínű folyadékot nem láttam, - mondta a püspök, átnézve az üvegen.

- Ha többre lesz szüksége, még többet is csinálok. Később talán majd rendelni is lehet... Most egy kis vizet kell hozzá önteni... így.

- Milyen szépen játszik benne a fény, mikor opalizál!

- Tessék kiinni.

A püspök teljesen leküzdte vonakodását és ivott.

- Nos? - kérdezte Dale dr.

- Még mindig itt vagyok, - mondta a püspök mosolyogva.

Kellemes bizsergést érzett az egész testében.

- Kissé felkeverte a véremet.

5. §.

A püspök kint állt az utcán, Brighton-Pomfrey háza előtt. A tömör ajtó bezárult mögötte.

Merész dolog, vagy ha úgy tetszik, esztelenség volt tőle, hogy kiitta az orvosságot. Élesen figyelte saját magát, készen mindenre, a legkellemetlenebb vagy a legkülönösebb meglepetésekre. Azt kérdezte önmagától, hogy biztosan áll-e a lábán és hogy nem kóvályog-e a feje?

Töprengéseit a biztonság érzése váltotta fel.

Hirtelen azt érezte, hogy teljesen biztos Istenben.

Ez az Isten nem volt ugyan talán Nicaeának az Istene, de mit érdekelték most a teológusok szegényes és kisszerű szórszálhasogatásai és meghatározásai. Nem voltak ezek egyebek, mint a hibás kifejezései annak, amit bizonyára mindenki tudott, de amit senki sem tudott pontosan kifejezni. Itt volt Isten és nyilvánvalóan közel volt Istennek országa. A látható világ úgy lebegett a püspök előtt, ahogy napfölkeltkor a köd lebeg. Büszkén és öntudatosan állt szemben a mindenséggel, amely eladdig kétkedésekre és mentegetődzésekre kényszerítette őt, a mindenséggel szemben, amely addig sötét volt, most pedig egyszerre áttetszővé változott...

Az új erősítő szer első hatása a teljes biztonság és teljes bátorság volt. A püspök úgy indult el a Mount Street és a Berkeley Square irányában, ahogy egy szultán indul útjára rabszolgái között.

De ez csak kezdete volt a gyógyszer hatásának.

Még nem tett tíz lépést, mikor úgy tetszett neki, hogy egyénisége sokkal szilárdabb és nagyobb, mint a körülötte levő embereké. Valamennyien különös módon kicsinyeknek tetszettek, mintha egy színházi látcső fordított végén nézte volna őket. Az utca két oldalán levő házak és az utcán nyüzsgő forgalom hasonlóan osztozott ebben a jelenségben. Amit látott, olyan volt, mintha a világot moziban látta volna. Az egész nagyon meglepő hatású volt és kissé lecsökkentette az elégtelenség első fellobbbanását.

Egy egyenruhát viselő ember haladt el mellette s a püspöknek úgy rémlett, mintha nagyon különös szemekkel mérte volna őt végig. A következő járókelőket, akik mellette elmentek, néhány divatosan öltözött fiatalembert, egy uszkárt vezető hölgyet, egy fűszeres inast, aki kosarat vitt a karján, viszont ő mérte végig sanda és bizalmatlankodó tekintettel, de egyik sem látszott rajta valami különösét észrevenni. Azután egy autótaxi soffőrijén akadt meg a tekintete és megint kételkedni kezdett önmagában.

Az az érzése volt, mintha az orvosszer hatása dagály módjára növekednék. Úgy tetszett, mintha betöltené egész testét és szétáradna benne, noha már egészen telítettnek érezte magát. Négy esztendei tespedés után és petyhüdség után nagyon jól esett ez a duzzadó érzés, de túláradóbb módon jelentkezett, mint bármikor azelőtt. Pillanatnyilag semmi sem *látszott*, de úgy tetszett, mintha tagjai megdagadtak és emelkedtek volna... Szinte vigyáznia kellett, hogy ne kezdjen el lebegni.

Mégis nehezebbre esett, hogy a lebegést teljesen elrejtse a járókelők előtt. Egyébként teljesen bizonyos volt a körülötte levő dolgok rendjében és biztos volt benne, hogy Isten vele van. Amit látott, nem lehetett pusztá képzelődés; hiszen a szeme nyílásán át látta az illúziók és látszatok világát. A világ, amely sűrögve rohant pillanatnyi érdekű dolgai után és amely nem törődött az örökkévaló dolgokkal, melyek őt röviddel azelőtt még annyira foglalkoztatták, mindenesetre nála sokkal halandóbb volt.

Ismét egy egyenruhába öltözött ember haladt el előtte.

Most látta először a háborút valami mérhető jelenségnek, amelynek van eleje és vége és csekélyebb jelentőségű a halhatatlan emberi léleknél. Azelőtt nagyon nyomasztó hatással volt rá a háború. Látta, hogy nyomasztó hatással van az utcán járó összes emberekre is. Meg akart mondani nekik mindent. Meg akarta mondani nekik, hogy minden jóra fordul s hogy legyenek jó hangulattal. Vágyat érzett, hogy megáldja őket. Kezét az áldás mozdulatára emelte. Nagyon nehezebbre esett, hogy uralkodjék önmagán.

Egész úton lefelé a Berkeley Squareig a püspök teljes erejével küzdött önmagával. Meg akarta fegyelmezni és korlátok közé akarta szorítani önmagát. Lépés közben úgy érezte, hogy nagyon magasra emeli a lábát és nem érteti tökéletesen a földre. Mintha légpárnákon járna.

A nagyságnak és a dolgok áttetszőségének érzete egyre növekedett. Túlzott kitérésekkel került el a járókelőkkel való összeütközést. Közben úgy érezte, hogy figyelmét mindinkább magára vonja valami, ami túlesik a látható dolgok fátyolán. A Piccadillyre érkezett, de a Piccadilly is nagyon parányinak tűnt fel előtte, aki most érezte Isten jelenlétét.

Érezte, hogy Isten jelen van, bár nem tudta meglátni. Ugyanakkor itt is volt, ebben az átmeneti jellegű világban, amelyben fel-alá siettek az emberek, akik másokat közveszélyes módon bökdöstek oldalba hónuk alá szorított esernyőjükkel, rohanó emberek, rendőrök, vörös kereszt gyűjtőperselyeket csörgető fiatal asszonyok, előkelően öltözött sétálók, munkakerülők. Mesterségesen elterelték az emberek gondolatait Istenről.

A püspök Prince előtt ment át az út túlsó oldalára és miközben felesleges módon ugrott el egy omnibusz elől, egy autótaxi majdnem elgázolta.

A gyalogjáró szélén megállt, hogy összeszedje magát. A megmenekülés érzése, ahogy az emberek mondani szokták, magához térítette.

Mitévő legyen most? Nyilvánvalóan az opalizáló folyadék túlságosan erős volt számára. Nem kellett volna meginnia. Hallgatnia kellett volna a belső ellenkezés szavára. Megértette, hogy nincs olyan állapotban, hogy az utcán járhasson. Elvesztette - mi is volt Dale kifejezése? - elvesztette a valóság iránti érzékét. Mitévő legyen? Nyugtalan volt, de nem félt. Gondolatai épen úgy megduzzadtak, mint testi szervezete és dübörögve lüktettek agyában. Mitévő legyen?

Brighton-Pomfreynek nem lett volna szabad ilyen vadtekintetű kísérletezőre bízni betegeit.

Vagy nem különös-e, hogy egy mérsékletben és emberek tiszteletében eltöltött élet után, most itt áll a Piccadilly gyalogjárójának szélén - *részegen!*

Eszébe jutott, hogy nincs messze az Athenaeumtól s ha valahol, ott bizonyára kipihenheti magát, hogy tiszta öntudatát visszanyerje.

A látott dolgok összesége mögött, a magas házak és a nyüzsgő tömeg mögött a hatalmas és ragyogó úr érzése, a csodának és a jelenlétnek érzése lebegett, de nem engedheti, hogy ez megint elhatalmasodjék rajta! Máris túlságosan rabja lett neki. Megnyugtatósul suttogva ismételte magában:

- A Piccadillyn vagyok.

Ha uralkodni tud magán, úgy érezte, eljuthat az Athenaeumig, mielőtt... mielőtt ismét bármi történék vele.

Magában mormogta, hogy mit kell csinálnia:

- Egyenesen a gyalogjáró mentén... A Piccadilly Circusnál jobbra. Onnét lassan felfelé... Lebegés nélkül... Junior Army and Navy Stores... Azután a könyvkereskedő...

Egyszerre azt érezte, hogy nem biztos a saját nevében és ismételni kezdte:

- Edward Princhester... Edward Scrope, Princhester püspöke.

Közben pedig belső hangok mondogatták:

- Istennek országába jutottál. Isten van veled. A tér és idő csak illúzióink és álomlátásaink szüleménye. Most is Isten van veled.

6. §.

Az Athenaeum portása látta belépni a püspököt. Nagyon jó színben volt, az arca ki volt pirulva, de nagyon különös volt a kifejezése. Kék szeme tágra nyílt és szokatlanul révetegnek és feltűnően kéknek tetszett.

Az étterem felé haladt, habozott, megnézte a kifüggesztett híreket, nem tudta, hogy bemenjen-e a dohányzóba, lassan felment a lépcsőn és elhaladva az aranyozott nagy angyal mellett, a társalgó felé tartott.

A társalgóban csak Sir James Mouncet találta, aki szíve szerint szerette Sir Walter Scott regényeit és kimerítően ismerte az angol irodalom e hatalmas alakja életének minden részletét. Azt beszélték róla, hogy iránta való lelkesedésből még a beszéde is skót tájszólás szerint

alakult át. Rendes körülmények között elég volt csak érdeklődést mutatni nála, hogy legalább egy órát beszéljen hősről. Ezúttal a Bradshawt tanulmányozta.

A püspök a kétségbeesés ösztönével csapott le rája. Érezte, hogyha Mounce elhagyná, nem volna semmi, ami a mindennapi élethez kapcsolja.

- Sir James, - mondotta, - a napokban nem tudtuk eldönteni azt a kérdést, hogy mikor jelent meg a *Waverley*-nek első nyilvános előfizetési felhívása.

- Hm, - mondta Sir James, - nagyon szívesen beszélném meg önnel ezt a kérdést. Valóban nagyon szívesen. A dolog azonban nagyrészt attól függ, hogy mit értünk a «nyilvános» kifejezés alatt. Most azonban...

Valamit beszélt, hogy estére Birminghamban kell lennie és hogy el kell érnie a vonatot. Nem szívesen ugyan, de haladéktalanul ott hagyta kínálkozó hallgatóját, de megígérte, hogy a legközelebbi alkalommal, ha a klubban ismét találkoznak, «kimerítően» visszatér a kérdésre.

Az ajtó bezárult mögötte. A püspök magára maradt. A földöntúli világ fényessége árasztotta el. Körülötte az összes tárgyak nagyon összezsugorodtak és a körvonalak határozatlanokká váltak.

A püspök úgy látta, hogy nem tehet egyebet, minthogy visszavonul e babaház könyvtárának egyik csendes szögletébe és parányi testét megpihenteti a miniatűr karosszékek egyikében. Azután ha el is vesztí eszméletét, vagy ha öntudatlanságszerű állapota teljes öntudatlanságba megy is át... egy püspök, aki az Athenaeum könyvtárszobájának karosszékeiben szundikálni látszik, egyáltalán nem kelthet feltűnést.

Eszébe jutott, hogy nagyon megfelelő elrejtett zug volna az északi könyvtárszoba, ahol Croker szobra áll. Ott az ember akárhányszor teljesen egyedül lehet... A szoba üres volt s a püspök a Pall Mallra néző ablakhoz lépett, helyet foglalt az íróasztal előtt álló kényelmetlen kis karosszékek egyikében, háttal Benevenuto Cellininek.

Mikor leült, hárfa húrjához hasonló zengéssel megpattant valami az agyában.

7. §.

A püspök a megkönnyebbülés mélységes sóhajtásával érezte, hogy a földi világ eltűnik körülötte.

Ragyogó fényesség vette körül.

Azt érezte, hogy valami térségen van, amelyen azonban nincsenek épületek, fák vagy határozott körvonalú dolgok. Halványan, inkább csak sejteni lehetett távoli halmokat, lába alatt parányi drágaköszörű virágok csillogtak s az istenség és végtelen béke érzése árasztotta el egész lényét. Közben benyomásai tisztultak. Úgy tetszett neki, mintha mezítláb volna. Nem volt többé püspök és nem volt püspök módjára öltözve. A földi világgal együtt ez is eltűnt. Egy csillagalakú kölapon ült.

Érezte, hogy ezen a helyen kell megtalálnia Istent.

A gondolatokat nem tudta elválasztani a szavaktól. Úgy tetszett neki, mintha a lelkében beszélne.

- Örült voltam, el voltam kábulva és meg voltam zavarodva. Olyan voltam, mintha megakadtam volna a tövisek között.

- Az isteni hivatást akartad szolgálni a tövisek között.

Először úgy tetszett a püspöknek, mintha ez a felelet is a saját agyában hangzott volna el.

- Minden kicsinyes volt és ostoba. A megismerésem nehézkes volt, mint az agyag.

- Vágyaktól eltelt agyag.

- Minő vágyak!

- A vágyaid vakok voltak. De nemsokára megjön a világosság.

- Megláthatom ezt a világosságot?

- Már itt is van, nézzed és lásd!

8. §.

A püspök mind határozottabban kezdte észrevenni, hogy valaki ül mellette. Egy nagy erejű és szépségű, derűs tekintetű és jószágosszemű földöntúli alak.

A püspököt különös gondolat és különös bátorság fogta el.

- Mondd meg, - kérdezte suttogó hangon, - mondd, *te vagy az Isten?*

- Istennek angyala vagyok.

A püspök néhány pillanatig elmélkedett.

- Szeretnék valamit tudni Istenről... - mondotta. - Szeretném megismerni Isten lényegét, - folytatta kimélyülő szenvedéllyel. - Hosszú esztendőkön keresztül lassan ébredtem rá Isten szükségességére. Testem és lelkem beteg az Isten utáni és az Isten megismerése utáni vágytól. Nem tudom, hogy mi történt velem, hogy az életem miért lett ilyen zűrzavaros és zilált s hogy régi vágyaim és szokásaim miért hagytak el engem. Úgy pusztulok el az Isten utáni sóvárgásban, ahogy a tutajon levő ember elpusztul víz nélkül és megőrül, mert csak tengert lát maga körül. Nemcsak gondolataimnak, de gondolat alatti érzéseimnek, idegeimnek, csontjaimnak és ereimnek is szükségük van Istenre... Értsd meg, én abban a csalódásban nevelkedtem fel, hogy ismerem Istent és nem tudtam, hogy nem vagyok felkészülve és felvértezve az élet megpróbáltatásai, küzdelmei és nyerségei ellenében. Biztonságban levőnek és biztosnak éreztem magamat. Úgy tanultam, hogy mi emberek, akik még negyedmillió év előtt majomszabásúak voltunk s akiknek a karja még ma is szőrös és majomfogakat viselünk az állkapcsunkban, eljutottunk Isten teljes és tökéletes ismeretéhez. Mindent belefoglaltunk a hitvallásba. Egy szót sem szabad rajta változtatni. Egy mondatán sem szabad többé kételkedni. Ennek a hitnek tanítóját nevelték belőlem. Úgy tetszett, hogy mindent megmagyaráztak nekem, de mikor magam is belenéztem és mikor a szükség érzete bennem is fölébredt és hitemhez fordultam, elavultnak láttam és összezsugorodott előttem. Nem volt egyéb régen elmúlt görögök és egyiptomiak összefoltozott elméleteinél, hajdani hitviták kiaszott és elkorhadt mumiájánál, mely porrá hullott szét, mikor kibontottam. Engem meghalt idők régi ruhájába öltöztettek és elfelejtett áldozatoknak oltára elé állítottak s olyan szertartásokat végeztek velem, melyek egykorúak az első magvetés idejével. Egyszerre tisztán láttam, hogy itt nincs Isten, hogy nincs Isten hitvallásomban, székesegyházamban, szertartásaimban és életemben. De ugyanakkor

tudtam, úgy tudtam, mint soha azelőtt még az életemben, hogy minden biztonnyal jelen kell lenni Istennek.

A püspök elhallgatott.

- Folytasd, - szólalt meg mellette egy jóindulatú hang, - folytasd.

- Ugyanaz az érzésem lehetett, mint a gyermeknek, aki anyja mellett halad, feltekint rá és látja, hogy azt az arcot még nem látta soha azelőtt, hogy nem az anyja és hogy a szava, amelyekről azt hitte, hogy érti őket, most, mikor hallgatja, az ő fülének idegen nyelven hangzanak... Ahogy most látom, nagyon közönséges ember voltam, nagy vonásokban nem éltem és nem gondolkoztam. Egyik napról a másikra éltem, anélkül, hogy távolabb tekintetem volna a napnak a végénél. Úgy fogadtam az életet, amint kaptam. Ha nagy megrázkódtatás nem érte volna az életemet, véges-végig így éltem volna. De az élet, amely könnyen és biztosan kezdődött számomra, folytonosan nehezebbé és különösebbé vált. Továbbra is élhettem volna a hivatásomnak, osztogathattam volna az áldásaimat, hihettem volna, hogy hiszem, amiről azt kellett gondolnom, hogy hiszem is... De most eltévesztettem az utamat és elvesztem és hangos szóval kiáltok Isten után...

9. §.

- Ha akarod, beszéljünk arról, ami gyötör, - mondotta az angyal. - Beszéljünk Istenről, a hitről, melyben nem találsz megnyugvást és beszéljünk egyházadról.

- Úgy érzem, mintha azóta, hogy kételkedni kezdtem, tehát éveken keresztül küzdöttem volna, hogy veled beszélhessek.

- A történet, amit hited ki akar fejezni, ugyanaz, amit minden vallás ki akar fejezni. Isten a szívedben és Isten a csillagok fölött is van. Ugyanaz az Isten?

- Nem tudom, - felelte a püspök.

- Vajjon, tudja-e valaki?

- Azelőtt azt hittem, hogy tudom.

- Hited tele van levantei kifejezésekkel és képekkel. Tele van a zavaros emberi gondolkozás toldozott-foldozott ellentmondásaival. Ellentmondás van a két Isten, a csillagok fölötti és a szívedben lakozó Isten között. Hited azt mondja, hogy mindkettő ugyanaz az Isten, akik mégis különböznek egymástól. Azt mondja, hogy a kettő együtt öröktől fogva való és egyik fia a másiknak. Egy harmadik személyt is adott hozzájuk... de ezt ne kutassuk most.

A püspöknek hirtelen az a vita jutott eszébe, amely Garstein Fellowsnénál folyt le.

- Ne kutassuk, - egyezett bele ő is.

- Más vallások ugyanezt a történetet más módon fejezték ki. A gnosztikusok és a puritánok is ezt tették. Ezek azt mondják, hogy a szívekben lakó Isten fellázadt a csillagok felett honoló Isten ellen s hogy a szívek Krisztusa éppen olyan lázadó, mint Prometheus, vagy Hiawatha, vagy az áldozati Istenek bármelyike. Ez az Isten az emberből való. Fellázad a csillagoknak, kristályoknak, mérgeknek, szörnyetgeknek és a tér halott ürességének magas Istene ellen... A manicheusok és a perzsák úgy képzelik, hogy a mi Istenünk örökkön-örökké harcol a hallgatásnak és sötétségnek a csillagok fölötti lénye ellen. A buddhisták Buddhát az emberek vezetőjének tették meg, aki az embereket az anyagi lét hiábavalóságából és zűrzavarából vezeti ki az utána következő végtelen békességbe. De alapjában véve mindez egyazon

történet. Két valóságos lénynek története. Mindig ugyanaz a történet és ugyanaz a rejtély, mely különböző nevek alatt előtör. Az egyik annak a lénynek a története, aki ösztökél, hív és vezet bennünket, a másik azé, aki minden felett és mindenen kívül s mindenben és minden alakban van, hozzáférhetetlen és fel nem fogható. Valamennyi vallás ki akar fejezni valamit, amit maga sem tud tisztán. A kettő közötti viszony elröppen előlük és elröppen az emberi ész elől, mint ahogy a víz kicsurog az ember tenyeréből. Egységet és ellentétet kell kifejezniük egyidejűleg. A lényeg az egyeztetés és a kiegyenlítés, a végtelenség és az erőfeszítés.

- *És az igazság?* - kérdezte mohón a püspök. - Mondd meg, mi az igazság?

Erre a kérdésre esetlen bizalmaskodás volt a felelet. A nagy kéz hirtelen belemarkolt a püspök hajába, aztán kedélyeskedve zilálta szét és átfogta koponyáját.

- De hát, - kérdezte, - fel tudja-e ez fogni az igazságot? Ez a kis agytartó volna elég az igazság megismeréséhez? Hát a csillagokat talán megeheted és bepakolhatod a bendődbe? Óh, az örökkévalóság kérdései nem *ezen* belül intéződnek el.

A kéz most kissé megrázta a püspök fejét, majd ismét eleresztette.

Az angyal olyan hangon kezdett magyarázni, ahogy az idősebb testvér szokott magyarázni a fiatalabbnak.

- Hát nézd, nem elég neked, ha valamit tudsz arról az Istenről, aki emberi mértékkel mérhető formában jelent meg? Arról, aki a te bolygódon született, embertől származott, aki egy személyben emberi és isteni és aki örök vezéred? Hiszen ez az Isten is sokkal több annál, mint ami betöltheti agyadat és ami igénybe veheti lényed minden képességét. Ő a bátorság, ő a hősiesség, ő a király, aki harcol érted és veled a halál ellen.

- De, nem ő a végtelen? Nem ő a teremtő? - kérdezte a püspök.

- Amennyiben tégedet illet, nem, - felelte az angyal.

- Amennyiben engemet illet?

- Mi közöd *neked* a teremtéshez?

Úgy tetszett, mintha e kérdésnél a nagy kéz végigsimította volna a távoli ég feketeségét és úgy hagyott volna nyomot a csillagokon, napokon és ragyogó ködfoltokon, mint ahogy a végighúzott kefe nyoma megmarad a bársonyon.

A püspök merően nézett maga elé, aztán lassan lehajtotta a fejét és kezébe temette arcát.

- És nekem az egyházi rend volt a hivatásom! - mormogta. - Huszonhét éven át hirdetem az embereknek mindezeknek tökéletes és kizárólagos igazságát.

És most hirtelen ismét a kamáslijában, talárjában és papi kalapjában volt, amint parányi kicsi, fekete alakhoz hasonlóan, egy határtalanul nagy térség közepén áll...

10. §.

Határtalanul nagy térség volt csakugyan, az egész ürre kiterjedt, boltozatát pedig a mennynek ébenszerű feketesége alkotta, melyről láthatatlan fonalakra erősítve függtek alá a csillagok. Alatta a föld csak atomok kódének látszott, amelyen alig kezdődött meg az élet. Még mielőtt a püspök arcáról levette volna a kezét, tudta, hogy most meglátja Istent.

Lassan tekintett föl, félve, hogy a rémület erőt vesz rajta.

De nem rémült meg. Csak egy fel nem fogható lénynek alakját látta. Annak az egy lénynek alakját és hasonmását, aki nagyobb mint a föld és a csillagok, de nem nagyobb, mint az ember, örökkön-örökké ifjú, örökkön-örökké kezdődő és örökkön-örökké diadalmaskodó lényt látott. E lény megjelenése és anyaga meleg és élő világosság volt, olyan, mint a nap fölkelésének csillogása. Benne élt a remény és hősiesség, mint a tavaszi napfényes reggeleken. Örök bátorság volt, hősiessége és bátorsága pedig átáradt az őt szemlélő emberbe, elárasztotta és hatalmába ejtette. Istennek ez a jelenvalósága lebegett a püspök fölött és szavak nélküli beszédben látszott beszélni hozzá.

Felszólította, hogy adja meg magát. Megparancsolta neki, hogy vesse bele magát az élet árába, a földnek nagy történésébe, amely jobbágyainkká teszi az atomokat, leigazza a csillagokat, amely fellobogtatja a lelkesedésnek fehér lángjait, hogy örökre elnyomja a fájdalmat és amely úrrá lesz a halál fölött. Benne testesült meg a teremtés szelleme, általa áradt bele az emberekbe és szüksége lévén rájuk, ez a szellem neki fel is ajánlotta őket. Mert szüksége van az emberekre, szüksége van a szolgálatukra, ugyanúgy, mint ahogy nagy királyoknak, tábornokoknak és vezéreknek szükségük van az emberekre, hogy használják őket.

Egy pillanatig, az idők végtelenségéig, a püspök meggörnyedt Isten lényében és dicsőségében. Lényének legbensejéig érezte az isteni bátorságot és bizodalmat. Egynek érezte magát Istennel.

Az idők végtelenségéig... Soha a püspök nem tapasztalta a valóságnak ilyen átható érzését. Úgy tetszett, mintha azelőtt soha igaz dolgot még nem ismert volna. A bizonyosság érzésével érezte, hogy neki Isten a királya és ura s hogy Isten elfogadja az ő méltatlan szolgálatát is. Lelke a teljes meggyőződés erejével fogadta be azt a gondolatot, mely egyúttal teljes boldogság is volt.

11. §.

A püspök gondolatai és érzései egy időre elválni látszottak az időszerűség követelményeitől, de aztán nagy ívben tértek vissza e korlátozáshoz.

Ugyanakkor azt érezte, hogy a körülötte levő dolgok megváltoznak, hogy a fény kezdi elveszteni isteni sugárzását, hogy a glória és az ő nagy biztonsága valami meg nem határozható módon fogyni, apadni kezd.

Ez az új változás észrevehetetlen fokozatokban következett be. Isten sugárzó, derűs és kiegyensúlyozott felismeréséből, minden a változás és mozgás felé tolódott el. Ismét benne volt az időben, a dolgok újra történni kezdtek, mintha az idő homokja kezdett volna újból reászóródni, Isten pedig mintha távolodott volna tőle. Az önmagáról való megfélemlítés egéből lassankint a különös pathetikus és földi öntudat állapotába siklott át.

Élesen ráésmélt püspöki ruhájára és arra, hogy Isten távolodik tőle.

Érzése olyanforma volt, mintha Isten távolodnék, ő pedig képtelen volna felkelni, hogy kövesse.

Azután olyasvalami történt, mintha Isten elhagyta volna, ő pedig lélekszakadva, nagy aggódás közben rohant volna utána, hogy nem éri utól. Biztos volt benne, hogy nem is érheti utól...

Felfedezte, hogy a kamáslija kigombolódzott, a gombok legnagyobb része felpattant s püspöki öve lecsúszott. Valami rosszakarató, ismeretlen erő akadályozta mozgásában s futás közben esetlenül igyekezett felkapkodni ezeket a dolgokat.

Végre kénytelen volt megállni, hogy az utolsó akaratos gombbal vesződjék.

- Istenem! - kiáltotta. - Istenem, Uram, várj meg! Irgalmazz nekem!

E szóra Isten megfordult és a kezét nyújtotta felé. Úgy rémlett, mintha megállt és visszamosolygott volna. Úgy állt és mosolygott, mint egy jóakarató ember. Elkápráztatta és megvakított a hívét, de mégis nyilvánvaló volt, hogy kinyújtotta a kezét, amelyet meg lehetett ragadni.

Kimondhatatlan szeretet és öröm ragyogta be a püspök egész lényét, mikor megragadta Isten kezét és mindkét kezével kétségbeesetten átkulcsolta. Mintha idegeit, ereit és egész lényét elárasztotta volna az aranyos fény...

És most ismét, mintha belemerült volna Istenbe, és egy lett volna Istennel...

VI. Exegesis.

1. §.

A püspök szinte átmenet nélkül eszmélt rá, hogy az Athenaeum-klub kis északi könyvtártermében ül és John Wilson Croker szobrára mered. Mozdulatlanul ült és mélyen elmerült gondolataiba. Hideg és vizsgálódó aggyal kérdezte önmagától, hogy látomás jelent-e meg előtte, vagy álmodott. Ha álmodott, úgy álma mindenesetre szokatlanul élénk és nagyon meggyőző volt. Még mindig úgy érezte, hogy Istennel van együtt, de egyáltalán nem zavarta, hogy ugyanakkor együtt van Crokerral is. A lelki megrendülés és bizonytalanság érzése, amely betegségének ideje alatt meggyengítette gondolkodását, elpárolgott. Ismét biztos volt önmagában.

Egyáltalán nem tartotta fontosnak, hogy való, vagy képzeletbeli dolgok estek-e meg vele. Tisztában volt vele, hogy a látottakból nagyon sok rendkívül kifejezésteljes, míg a többi szimbolikus jelenségű volt. Példának okáért az, hogy püspöki öve és kamáslija gátolják őt az Isten utáni rohanásban. De az egész eset eredménye és lényege lelkében nem valaminek kifejezése és szimboluma, hanem valóság gyanánt maradt meg s ez a valóság volt Istennek jelenléte és királysága. Isten vele volt, körülötte volt, felette volt és támogatta őt. Ismét visszatért világába és rendes életébe, ruhájába, testébe és klubjába, de Isten megnyilatkozott előtte és teljesen világosan és nyilvánvalóan maradt jelen.

Hogy egy meghatározott látomás adta-e neki a meggyőződést, vagy tudat alatti lelkének meggyőződése szülte-e az álmot, nagyon alárendelt jelentőségűnek tetszett, amellet a meggyőződés mellett, hogy csakugyan ez volt az az Isten, aki után vágyódott és az az Isten, akinek uralkodnia kell életén.

- És az a bizonyos szer? Óh, annak a szernek kevés köze van az egészhez. Csak kitisztította a fejemet... Láttam. Valóban láttam. Tudom.

2. §.

Hosszú időn át úgy tetszett, mintha a püspök ragyogó elmélázások ködébe burkolódzott volna. Hogy álm volt-e vagy látomás, nem érdekelte. A lényeges az volt, hogy tisztába jött Istennel és megtalálta. Azonfelül rájött arra is, hogy teológikus természetű zavarai megszűntek. Isten magasabb, egyszerűbb és közelebb eső volt bármilyen teológia és a hármass hiszekegy Istennél. Ezek a hitvallások úgy heverték lelke körül, mint ahogy a ruhadarabokat szokták szétdobálni. Isteni voltuknak emléke, vagy képzelete nem tapadt többé hozzájuk. Most pedig... Most pedig kilép a világba.

Az Athenaeum kis könyvtárának nincsen látható ajtaja. A püspök a könyvektől eltakart bejárathoz lépett és a könyvvállványok között elrejtett kilincs után nyúlt. Most hirtelen egy különös gondolat tartotta vissza és megállt. Mi lehetett az igazi jelentősége a püspöki övvel és csattos cipőkkel vívott szimbolikus küzdelemnek és mennyiben gátolták ezek őt Isten kutatásában?

Mely különleges jelentőségű cselekedetre szánja rá magát?

A hármashiszekegy ruhadarabok módjára repült szanaszét. Ő azonban még mindig viseli az egyházi ruhát e hármashit szolgálatában...

Hosszú tépelődés után a nagy olvasóterembe ment át. Teát, kétszersültet és vajat rendelt és magába mélyedve ült le az egyik sarokba. Félkilenckor még mindig ott ült és gondolkodott.

Az olvasó előtt bizonyára különösnek tetszik, hogy ez a püspök, aki négy hosszú éven keresztül kételkedett, bírálta az egyházat és hitelveinek rendszerét, még sohasem került szembe azzal a lehetőséggel, hogy megválíék egyházi méltóságától. De ez a püspök az egyházban nőtt fel, egész élete annyira egyházi és anglikán jellegű volt, hogy a múltjától való legnagyobb eltávolodás mellett is megmaradt püspöknek, sőt esetleg olyan eretneknek, aki tágítja a hitét és szabadabban jár el a gyakorlatban, de megtartja palotáját és méltóságát és aki inkább véleményében tér el előző énjétől, semmint a megfogható valóságban. Egy püspök szempontjából a hitetlenség az egyházzal szemben, nagyobb fokú szkepticizmust jelent, mint a hitetlenség Istennel szemben. Isten láthatatlan, akit nem lehet észlelni a napi jelenségek közepette, míg az egyház állandóan körülveszi a szóbanforgó püspököt. Képzetében az orthodoxiától való esetleges legmesszebb menő eltávolodás valami olyasféle lehetett, amit Chasters «Krisztus megújíhodásának» nevezett. Új gondolat volt, mely a szakításnak és újszerűségnek rettenetes erejével jelentkezett, hogy Isten más is lehet, mint a hiszekegy Istene és hogy a képzeletben másként is jelentkezhetik, mint az anglikán gondolkozás fehér, lágy és kompromisszumos megváltója. Hogy a püspök hibásnak lássa az egyház egész tanítását, sőt magát az egyházat is, gondolatnak olyan új volt s úgy hatott rá, mint a felhőtlen égből lecsapó villám. De most, most megérlelődött már lelkében az a mindinkább meggyőződésé erősödő érzés, hogy az igaz Isten szándéka és ujjmutatása, hogy mindenestől otthagya egyházát és mesterségét.

A látomás első felcíkázásában ezt az ujjmutatást parancsolónak látta. Igen, mindent ott kell hagynia...

De hova? hogyan és mikor?

Először azt hitte, hogy tüstént le kell köszönnie tisztéről, de aztán nagyon hirtelennek tartotta ezt a lépést. Gondolkodni s elmélkedni akart. Inkább ezt, semhogy elhamarkodottan cselekedjék. Noha az imperativust föltétlennek tartotta, valami késleltető és gátló ösztön azt súgta neki, hogy «gondolkoznia» kell. Ha visszatér Princhesterbe, állásának mindennapi kötelességei egyszerre a végleges kihívás formájával állítják szembe. Úgy határozott, hogy két-három napra lefoglalja a Reform-klub egyik vendégszobáját, Princhesterbe pedig minden további magyarázat nélkül azt sürgönyzi, hogy «halaszthatatlan ügyek» tartották vissza a városban. Azalatt talán ez a gátló erő megszűnik működni.

Pedig ahogy szűnt meg. Lelkét két napig a csodálkozás töltötte a vele történetek fölött, de céltalan és alakatlan ösztöne épen olyan erős maradt, mint azelőtt. Egy-egy véletlen klubbeli párbeszédet leszámítva, e két nap alatt senkivel sem beszélt. Igaz, hogy eleinte nem is érezte a beszéd szükségességét. Szellemileg és egyébként is tevékeny maradt s az az átható, élénk érzése volt, hogy Isten, az igaz Isten folyton szemmeltartja és várja, hogy kövesse. Őt követni pedig azt jelentette, hogy egészen otthagya azt a világot, melyet eddig ismert. Hogy lábát egy meredek szegélye felé emelje, nem igényelt volna többet a püspök elhatározásának tárházából. Elhatározásának legszélén állott. Legfőbb agymunkája valami ködös kísérletféle volt, hogy megmagyarázza, miért nem követi rögtön a hívó szót.

3. §.

Isten jelenvalóságának szokatlanul eleven érzése lassanként megcsökkent. De az a meggyőződés, hogy valóban közvetlenül hallja őt s hogy eleget kell tenni neki, változatlanul megmaradt benne.

Harmadnapra még inkább megváltozott lelkiállapota. Többé nem érezte, hogy Isten a Pall Mallon, vagy a St. James Parkban van jelen, ahol járkálás közben elmélkedni szokott. Inkább úgy érezte, hogy valahol a látóhatár fölött lebeg...

Azt sem érezte többé, hogy egyenesen beleéli magát Isten lelkébe. Azon töprengett, hogy mit is mondana tulajdonképpen Istennek. Újból meg újból ezt forgatta elméjében és próbálgatta a mondatokat. Ezzel egyidejűleg az a kívánsága támadt, hogy előbb máson próbálja ki, amit mondani akar s miközben ezen töprengett, hirtelen Lady Sunderbund feléje hajló, figyelmes arca villant meg előtte. Ha valaki, úgy Lady Sunderbund bizonyára meg tudja érteni a nagy változást, mely lelkében végbement.

A hölgy címét megtalálta a telefonkönyvben. Kérdezősködésére rögtön azt felelte, hogy ha «kizárólag vele» óhajt beszélni, egyedül találhatja. Csakugyan ezt akarta.

Mikor azonban a Hyde Parkra néző nagy, tágas és pazar díszítésű lakás felé fordult, melynek bútorai az Omega Workshop jellegét viselték magukon, már nem volt egészen bizonyos benne, hogy ez a találkozás csakugyan az az óhajtandó valami lesz-e, aminek feltételezte.

Amint felfelé haladt a St. James Streeten és maga mögött hagyta a Ritzet, a világ megint elvesztette áttetsző jellegét és ismét valóságosává változott. Az az érzése volt, mintha egy délutánra eltávolodott volna Istentől. A szoba kalandos modernsége, melyben várakozott, megerősítette ebben a hitében. Az egyik fehér fal kizárólag Wyndham Lewis egy kis festményének volt szentelve. A kép olyan volt, mintha földrengést ábrázolt volna egy rózsaszínű anilinvárosban, hirtelen zöld papírdobozok között. Szerette volna, ha ezt a képet nem látta volna meg.

Hátat fordított neki s az ablakon át kitekintett a fákra és a zöld pázsitra. Az erkélyt fekete és arany vázákba ültetett fehér és rózsaszín gerániumok díszítették. Fekete és arany volt az erkély rácsozata is s valószínűtlen rózsaszín sávok tarkították.

Lady Sunderbund körülbelül öt percig váratott magára. Mosolyogva közeledett a püspök felé.

Úgy volt öltözve és úgy lépkedett keresztül a szobán, hogy Botticelli *Tavaszára* emlékeztetett, - csak egy kis polonaise csipkével megtetézve. A püspök azt szerette volna, ha nem emlékeztet Botticellire és ha neki nem kell töprenkedni a csipke-polonaisen. Nem kérdezte meg önmagát, hogy Lady Sunderbund jelent-e meg előnyösebb színben Garstein Fellowséknál vagy az emlékezete csalta-e meg, vagy pedig hogy talán ízlésének mértéke változott-e meg, annyi azonban bizonyos, hogy valami határozott csalódottságot érzett.

Egy ideig Lady Sunderbund nézeteiről beszélgettek, azután a szobát és berendezését csodálta meg, noha nagyjában az volt a véleménye, hogy minden, ami itt van, tulajdonképpen értelmetlen és méltatlan egy szobához. Végül narancssárga tálcán, fekete edényben hozták a teát s a püspök mindenféle apróságokra terelte a beszélgetést, csak hogy ne kelljen rátérni arra, amiről tulajdonképpen beszélni akart. De mert már telefonon jelezte, hogy «folytatni akarja a múltkori eszmecserét», Lady Sunderbund, ámbár észrevette elfogódottságát, alkalmat igyekezett nyújtani neki a beszédre. Eleinte csak célzásokat tett, utóbb azonban oly világosan és félreérthetetlenül terelte rá a beszédet, hogy nem lehetett kitérni előle.

- Mennyire öhvendek, hogy ismét láthatom, - mondotta. - Öhvendek, hogy folytathatjuk eszmecsehénket. Sokat, nagyon sokat gondolkoztam hóla.

Miközben beszélt, szinte sugárzott róla a boldogság.

- Minden szót át- meg átgondoltam, amit ön mondott, - folytatta, miután kedveskedőleg hajolt a püspök felé. - Oly nagy segítségembe volt, mikoh azt hallottam, hogy a hit tulajdonképen szimbolum... és a többi is, amit ön mondott. Néha-néha azt éheztem, hogy ön nem is állhat meg ott, ahol most van, meht amit nekem mondott, azt kifelé is meg kellene mondani.

Ez a megjegyzés belesodorta a püspököt a beszélgetésbe. Ilyen bevezetés elől udvariatlanság nélkül már nem lehetett kitérni. Miután engedélyt kért a látogatásra, ostobaság lett volna, ha kis dekoratív esetlegességek által elriasztatta volna magát a tulajdonképeni céljától. Egy nőnek lehetnek fekete csíkokkal tarkázott aranyos virágcserepei és mégis lehet benne mély megértés. A püspök elhatározta, hogy megmondja neki, amit agyában forgat, de mintha valami láthatatlan akadály akadályozta volna meg annak elmondásában, hogy valóságos látomása volt Istennel. Úgy érezte, mintha ez az Istennel való találkozás bizalmas és magán-jellegű találkozás lett volna s hogy nem szabad dicsekednie egy kiváltsággal és nem mondhat el másoknak olyan dolgokat, melyekre Isten amazokat nem érdemesítette.

- Mióta nem láttam önt, - mondotta, - nagyon sokat gondolkoztam megbeszélésünk tárgya fölött.

- Én pedig megphóbáltam, hogy gondolkozzam, - hangzott a megerősítő válasz, mintha valami együttműködés-félét akart volna kifejezni.

- Istenben való hitem állandóan erősödik, - mondta a püspök.

Lady Sunderbund felragyogott. Ajka szétnyílt. A figyelem sugárzott le róla.

- De nem olyanformán nő, mint az egyházba vetett hitem, egyáltalán nem. Anglikanizmusban születtem és nevelkedtem és most szinte megdöbbenéssel tapasztalom, hogy kifelé haladok mindenféle katholicizmusból... valósággal kívülről látom a dolgokat...

- Ahogy például a buddhizmust látjuk, - egészítette ki Lady Sunderbund.

- És mégis közelebb... végtelenül közelebb érzem magamat Istenhez.

- Igen... úgy van, - hangzott a megerősítés.

- Azelőtt azt hittem, hogy ha valaki kilép a régi keretek közül, csak a sötétségbe és kétkedésbe juthat...

- És most nem éhzi?

- Nem.

- Akkoh ön az első lépést tette meg egy új vallás felé.

A püspök egy pillanatra megállt.

- A vallás felé, - mondotta azután.

- Milyen hemek! - kiáltott fel Lady Sunderbund és a puff szélére feszítve mindkét kezét, előrehajolt. Olyan volt, mint egy modern képből kivágott részlet.

- Úgy tetszik nekem, - mondotta Scrope, - mintha mindez a legtermészetesebb dolog volna a világon.

Lady Sunderbund nagyon lassan tért vissza a földi dolgokhoz. A teáskészletet olyan méltóságteljes és ünnepélyes mozdulatokkal kezelte, mintha valami különleges jelentőségű szertartást végzett volna. A püspök is lassankint kiemelkedett vallomásának mélységéből.

- Cukrot parancsol? - kérdezte és a cukorfogót kezében tartva, mozdulatának közepén megállt.

A beszélgetés elakadt s csak akkor folytatták, miután már a teáscsészék fölé hajoltak és némi frissítőt vettek magukhoz.

- Azt jelenti-e, amit mondott, hogy el kell hagynia az egyházat? - kérdezte az asszony.

- Először magam is ezt hittem... de most magam sem tudom. Nem tudom, mitévő legyek.

Lady Sunderbund a következő gondolat kifejtésére várakozott.

- A helyzetem épen olyan, - folytatta Scrope, - mintha valaki egész életét egy szobában élte volna át s azt képzelné, hogy ez a szoba az egész világ. Azután, mikor egyszer kilép az ajtón, felfedezi a tengert, a hegyeket és csillagokat. Így voltam én vele az anglikán egyházban. Most olyan különösnek tetszik elképzelni, - pedig egy esztendő előtt még a világ legtermészetesebb dolgának tűnt volna fel, - hogy valaha azt hittem, hogy a kompromisszumos anglikánizmus a hitnek végső igazsága s hogy a világ végeztéig semmit sem lehet tudni, amit Cosmo Gordon Lang már nem tudott volna s hogy nem lehet Istenről és lényéről más képzetet alkotni, mint amelyet már Randall Davidson ismert.

Szünetet tartott.

- Én megtettem, - tette azután hozzá.

- Én megtettem, - ismételte az asszony, tágranyílt, ragyogó kék szemekkel.

- Az angol egyház a legjobb esetben csak kápolna a nagy út szélén.

- Az út szélén, amely hová vezet?... - szónokiaskodott Lady Sunderbund.

- Lássá, Lady Sunderbund, - mondotta a püspök, - az én helyzetem épen olyan, mint azé az emberé, aki váratlanul kilép az ajtón.

Az asszony halkán és nagyon találóan megjegyezte:

- Pedig a világ máh megvolt, mielőtt felfedezték volna.

A püspököt meglepte a szavak találó volta.

- Úgy érzem, hogy el kell jutnom a nyers igazsághoz. Tulajdonképen mit kell tennem? Le kell mondanom a papi hivatásomról, mert megismertem Isten igazi nagyságát? Nem tudom, mitévő legyek?!

Most a gondolatoknak új rétegét kezdte feltárni.

- Azt szokták mondani, - folytatta, - hogy aki egyszer pap volt, mindig pap marad. Másnak el sem tudom képzelni magamat, mint ami vagyok.

- De többé nem orthodox...

- Úgy van, nem vagyok többé orthodox és nem vagyok megelégedve önmagammal. Olyan pap vagyok, aki keres és kutat.

- Az embehi haladás és testvériség egyházában, - sugalmazta Lady Sunderbund.

- Mindenesetre. Egy haladó és megismerésre törekvő egyházban.

Az asszony mély helyesléssel bólintott.

- Azok az athéni szavak nem hagynak nyugton. «Az ismeretlen Istennek». Hogy úgy mondjam, - a *kinyilatkoztatás* régies kifejezés, - szuggeráló erővel hatnak rám... hogy ott álljak az oltár előtt, melyen idegenszerű nevek olvashatók és régi szimbolumok láthatók, én pedig az egész emberiségnek beszélek az egy igaz Istenről...!

4. §.

Ez alkalommal nem jutott tovább ennél a pontnál, noha még majd egy óra hosszat folytatta az eszmecserét. Amit azonban ezután mondott, az lényegileg nem volt egyéb, mint ismétlése az előbbieknél. Társalgás közben Lady Sunderbund érvényre tudta juttatni eredeti báját és Scrope már kezdte megszokni, hogy el tudja feledtetni modorának bizonyos mesterkéeltségét s lakásának és toilettjének túlhajtott modernségét. Nagyszerű hallgató volt. Senki sem tudta volna pompásabban segíteni a püspököt, hogy ki tudja fejezni, amin tépelődött. Ezt olyan nagyon értette, hogy mikor Scrope menni készült, azt érezte, hogy bármely intelligens hallgató előtt a lehető legösszefüggőbben és a legelfogadhatóbb formában tudná feltárni a kérdést. Szempontjai úgy megtisztultak, hogy nem zavarta többé Isten közvetlen és ragyogó jelenvalósága. Káprázatai és extázisa megszűntek, - problémája pedig minden más nagy emberi problémának, a politika, tisztesség és erkölcsi elv problémájának színvonalára csökkent le, amelyek nem olyan sürgős jellegűek, mint például egy égő ház problémája.

Az a vágy, hogy lelki élményeit külsőleg is kifejezésre juttassa, egyre erősödött benne. Le akarta szögezni helyzetét s cselekedni akart. A klubban akart ebédelni s az úton azon gondolkozott, hogy kikkel közölheti gondolatait. Rampound lord asztalához ült és már közel volt hozzá, hogy tárgyat megpendítse előtte. Bluish lordnak azonban ez este pokoli kedve támadt, hogy nyers törvényszéki adomákat eregessen meg, ami nagyon sajnálatraméltó szokásuk az ügyvédféle embereknek s a teológia pedig rendszerint el szokott merülni és el szokott pusztulni az ilyen adomák hömpölygő áradatában. Mikor Scrope lefeküdt, az ágyban régi barátja és pártfogója, Likeman püspök jutott eszébe s az a gondolat ébredt benne, hogy tőle kellene tanácsot kérnie. Másnap úgy is cselekedett.

Azóta, mikor a püspök még csak Scrope tisztelendő úr volt s Likeman káplánjai történelmi nevezetességű koszorújának legfiatalabb és legtevékenyebb tagja, barátságuk egy pillanatra sem szűnt meg. Likeman második atyja lett neki. Az öreg úr tapintata és támogatása a bizonytalanságnak és nyugtalanságnak azokban a napjaiban ragyogott különös fényvel, mikor a drága öreg Viktória királynő, Istennek földi képviselője, a tizenegyedik órában sem akarta őt püspökké kinevezni. Rájött a rossz órája és berzenkedett a püspökre. Pedig jó német kiejtésért szerette Scropet, de felbőszítették őt az újságok hírei, - nem lehetett megállapítani, hogy ki írta őket és ki mutatta meg őket az öreg hölgynek, - melyek a várható rangemelés előre bejelentették. Ezért, valahányszor a Scrope nevét említették előtte, a Welfek családi vonásának megfelelően mindig kivörösödött, ő maga pedig szinte megmerevedett. Így történt, hogy egy gazdag lelki élet aratását több hónapig nem lehetett betakarítani s csak Likemannak sikerült ismét kedvezőre változtatni az uralkodói hangulatot.

Ilyenformán nagyon is érthetőnek tetszett, ha Scrope némi magyarázattal tartozott Likemannak, mielőtt nyílt törésre vitte volna dolgát a magas egyházzal.

Úgy találta, hogy a háború óta Likeman szemmel láthatóan megöregedett és megráncosodott, de még mindig olyan jólelkű, tisztán és élesen látó volt, mint régente. Hangja is egészen úgy hangzott, mint egy kedves öreg asszonyé.

Párnák közé temetkezve ült, - «manapság ugyanis az embernek meg kell őrizni vitalitásának minden foszlányát» - és egy időre csak arra szorítkozott, hogy látogatója történetének fejleményeit meghallgassa.

Természetesen oly emberek előtt, mint Likeman, nem lehet látomásokról, vagy sugalmazásokról beszélni.

- Fel vagyok zaklatva s úgy érzem, hogy valami nincs rendben, - körülbelül ez volt az a hang, melyet a püspök használt.

Likeman olykor lassan bólintott fejével, olyanformán, ahogy a doktorok szoktak cselekedni, ha ismerős sziptomákat mesélnek el nekik.

- Úgy van, - mondotta, - mindezeken átestem én is... Igaz, némi kis különbség volt a lényegtelen részletekben... Mily tisztán látott meg mindent!... Ön is túlteszi magát a mi ostoba régi háromságainkon... mint én, már nagyon régen, - mondta az öreg Likeman, sovány kezével fogdosva és tapogatva székének karfáját.

- *De...!*

Az öreg ember felemelte a kezét és ismét visszajuttatta..

- Ön is otthagyt mindent... nyílegyenesen. Én is azt tettem. A reggelnek szárnyaira kél és elrepül a föld túlsó határáig... És ott megtalálja...

Felemelte egyik sovány ujját, mintha minden szavának nyomatékot akart volna vele kölcsönözni.

- És ott megtalálja a sorsot, aki nem más, mint az Atya, a szív hatalmát, aki nem más, mint a Fiú, az elérhetetlen istenségből reánk sugárzó fényességet, aki nem más, mint a Szentlélek Isten...

- De én nem ismerem a Szentlélek Istent, a sors pedig nem az Atya. Az én látomásomban csak egy Istent láttam, akit nem feszítettek meg, aki harcos, aki meghódít és akit meg kell hódítani.

Az öreg Likeman fiatalabb kollegájára meredt.

- *Ön látta!?*

Princhester püspöke nem szándékozott idáig elmenni, de most már kénytelen volt ragaszkodni szavaihoz.

- Mintha a saját szememmel láttam volna... A világosság és bátorság Istenét.

- Önnek *látomásai* voltak, Scrope?

- Úgy tetszett, mintha láttam volna.

- Nem, ön csak álmodott.

- De miért ne láthattam volna?

- Látni?... Szellemi dolgokat. Szimbolumokat valóság gyanánt. Metaforákat. Mintha mozgó emberek volnának!

- Ön úgy beszél, mintha agnosztikus volna.

- Valamennyien agnosztikusok vagyunk. Hitünk saját maguknak s az ismeretlenhez való viszonyuknak kifejezése. A hárommegy istenség csak lelki szükségletünknek és hajlandóságunknak formája. Mindig azt hittem, hogy ezeket ön is adottságok gyanánt fogadja el. Ki látta,

hallotta, vagy érezte valaha is igazán Istent? Isten nem az érzékekben, vagy az agyban, hanem a lélekben van. Ön realista, ön materialista...

Az öreg püspök hangja nagyon elkomolyodott.

Princhester püspöke elmélkedett. Isten látomása már távol esett emlékeiben és nehéz volt visszaidézni. De végül mégis megjegyezte:

- Azt hiszem, hogy kell Istennek lenni s ez az Isten épen olyan valóságos személy, mint ön vagy én. Amellett ő nem az a teológiai Isten, akit mi a világnak hirdetünk.

- Megszemélyesítés, - mondotta Likeman. - A tizennyolcadik században szépséges női alakok formájában szokták ábrázolni a tudományt és a matematikát. Ifjú emberek úgy szerették a tudományt és a szabadságot, ahogy Pygmalion szerette Galateát. Legyen, ha ön úgy akarja. Képzelve el az istenségét látható személynek. De hagyja meg nekem az én - spiritualizmusomat.

- Ez a spiritualizmus olyan légies, akárcsak a köd... Engedje meg, hisz ön egyáltalán... valamit?

- Mindent! - felelte Likeman nyomatékosan és hirtelen elevevésséggel felegyenesedett ültében. - Mindent, amit valaha együtt vallottunk. Hiszem, hogy egyházam hitvallása mindent kifejez, amit ki lehet fejezni *annak* - az emberi lélekhez való viszonyáról. - Magyarázó kézmozdulattal fogta át egyik kezével a másiknak csuklóját s aztán így folytatta: - Igen, a *hozzá* való viszonyt a lehető legjobban kifejezi. Ahol úgy látszik, hogy ellentmondás vagy abszurditás van, ott csak a misztérium a paradox jellegű. A bűnbeesés és a megváltás története olyan tökéletes szimbólum, hogy ha valamit elvennénk belőle, vagy hozzáadnánk, az igazságát csökkentenénk. Ha egyik-másik pontjában lehetetlennek tetszik, akkor semmi másra nem lehet következtetni belőle, hacsak saját lelki hiányosságomra nem. Hiszek egyházamban is, Scrope, amely a vallás megtestesült igazsága, az isteni eszköz az emberi ügyekben. Hiszek hagyományának biztonságában, tanításának teljes és tökéletes valóságában, tekintélyében és isteni voltában.

Elhallgatott, fejét kissé féloldalt hajtotta és gyengéden mosolygott.

- Mondhatja-e ezek után, hogy ön nem hisz?

- De a történelmi Krisztus, Jézus, az ember?...

- Az élet lehet metafora is. Miért nem? Igen, én mindent hiszek. Mindent.

Princhester püspökét egy pillanatra megdöbbenette mindenek ez a tökéletes elfogadása.

- Látom, - mondta, - hogy ön mindent hisz, amit vall.

Egy pillanatig azon erőlködött, hogy összeszedje magát.

- Azt kell mondanom, - folytatta Likeman, - hogy az ön látomása, ha látomás volt, csak egyik képe az istenségnek. Csalódik, ha azt hiszi, hogy az eretnekségben nincs igazság. Csakhogy az eretnekség legtöbbször részleges felismerése valamely lényeges igazságnak. A legtöbb eretnek olyan ember, aki valamely részleges igazság szikráját fátyolon át látta fölcillanni... Megvakították őket ennek látása. Minden egyéb eltűnt előlük... Meg vannak babonázva. Önt a harcok Isten felfedezése megbabonázta. A Fiúisten, mint hős. És ön ezt az egy megjelenési formát akarja imádni, ön a vadonba akar elvonulni, egy disszenteri sátorba, ahelyett, hogy minden idők nagy templomában maradna.

Vajon igaz-e ez?

Néhány pillanatig úgy tetszett, hogy igaz.

Princhester püspöke komoran ült és tépelődött. Valahol a messze távolban látta a sugárzó útmutatót, aki hívta, hogy kövesse, de aztán egy gondolat ötlött eszébe és elmosolyodott.

- Minden idők nagy temploma, - ismételte. - Emlékszik-e arra a kavarodásra, mikor az öreg királynő megkötötte magát?

- Emlékszem, persze, hogy emlékszem, - mondta Likeman és megrendíthetetlen biztonsággal mosolygott. - Miért ne emlékeznék?

- Hatvan esztendőn keresztül valamennyiünket, akik ön szerint minden idők nagy templomának vagyunk püspökei, az a kis ingerlékeny vörös hatalom nevezett ki. Az erősített meg és az tartott helyünkön. Emlékszem, hogy annak idején alig mertem önnek elmondani... háborgó méltatlankodásomat... jóformán még magam előtt sem mertem bevallani...

- Mindez nem lényeges, - legyintett kezével az öreg Likeman.

Azután, mintha meg akarná erősíteni, amit mondott, még egyszer legyintett:

- Egyáltalán nem...

Némi szünetet tartott, mintha azon gondolkodott volna, hogy miként fejezze ki magát, azután folytatta:

- Én Krisztusnak egész földi egyházáról beszéltem... Ezek a Viktóriák, Edvárdok és más hozzájuk hasonlóak csak időbeli esetlegességek, aminthogy az anglikánizmusnak a római közösségtől való elválása, vagy a görög orthodox közösség is csak időlegesség. Önnek is bizonyára feltűnhetett, hogy minden idők bölcs férfiai hasonló dolgok nehézségein felül tudtak emelkedni. Miért? Mert tudták, hogy mind e szabálytalanságok, szakadások és eltorzulások dacára, amelyek egy székesegyház falán levő kopásokhoz, kis repedésekhez és toldozásokhoz hasonlítanak, az építmény jó, mert oltalmat és biztonságot nyújt. Másutt nincs oltalom és biztonság, így jutok el az ön problémájához. Tegyük fel, hogy igaz, hogy önnek egy véletlen látomásában megjelenik Isten harcos formája és hogy nem hasonlít a Szentháromsághoz, hogy nem hasonlít az apostoli hitvallás Istenéhez, hogy látszólag semmi közössége sincsen az egyházzal s így az a kérdés merül föl, hogy most kilépjen-e az egyházból? Hová akar menni, ha kilépett? Az egyház megmarad. A doktrínákat nem változtatjuk meg azzal, ha más szavakat használunk és a hangsúlyt másként alkalmazzuk. Elég, ha az öntudatunk kapujában használunk más hangsúlyt.

- De megtehetjük?

- Megtesszük. Hogy példát mondjak: hol van ma a pokol? Nyolcvan év előtt ez a kérdés lázba hozta az egész egyházat. Ahogy valami atheista egy ízben kifejezte magát, minden hívő léleknek központi fűtése van... Ne nézzen mást, csak a lényegbe vágó kérdést. Azt a kérdést, hogy ön szakítani akar az egyházzal. Kérdezze meg önmagától, hogy azután mit akar kezdeni... Mi lesz önből? Különc akar lenni? Disszenter?... Negativum. A tagadás szelleme... Itt akarja hagyni az egyházat? Nem akarja többé szolgálni az egyházat? Ennyi az egész. *Cselekedni* semmit sem tudna. Az egyház menne tovább a maga útján, minden menne tovább a maga útján. Mindössze ön veszne el a külső vadonban.

- De hát akkor?...

Az öreg Likeman előrenyújtotta egyik csontos ujját.

- Maradjon az egyházban és módosítsa belülről. Az új világosságot, melyben része volt, vigye az oltár elé.

Kis szünet következett.

- Nem szoktak új bort önteni régi palackokba, - elmélkedett a püspök hangosan.

Az öreg Likeman valamit mondani akart, de köhögési roham fogta el.

- Adjatok azokból a pilulákból... eh, eh... Nem szeretem ezt a köhögést... eh, eh...

Az inas megjelent és kis ezüst orvosságos dobozt nyújtott át neki. Az öreg püspök reszkető kezébe vette.

- Mi, akik a hivatásban élünk, Scrope, nem hihetünk olyan megoldásokban... A mellett az igaz vallás - mondotta ihletszerű hangon, - olyan, mint az óbor... Olyan régi, mint maga a lélek. Minek keresnénk helyébe újat... Ön Krisztus földi egyházának püspöke, - összegezte a megállapításait. - Ön el akar szakadni tőle. Öreg tengerész módjára akar bolyongani, aki elhagyta hite hajójának roncsait és meg akar magyarázni valamit, amire senki sem kíváncsi. Ön el akarja hagyni az egyházat... Bizonyára van vagyona?

Az öreg ember a pilulákat kezében tartva, választ várt meglepő kérdésére.

- Nem, - felelte Princhester püspöke, - *alapjában véve* nincs.

- De hát édes fiam! - mondta Likeman a régi mester hangján. - Fiam, hát van magának sejtelve arról, hogy mekkora értéke van a munkapiacon egy ex-püspöknek?

- Erre sohasem gondoltam.

- No látja... Nős és van gyermeke?

- Öt leányom van.

- Akkor nősült meg... igen, emlékszem, mikor St. Johns Woodba került. Feltételezem, hogy a felesége természetesnek találta, hogy ön hozzá van kötve az egyházi pályafutáshoz. Valószínű, hogy ez is belejátszott elhatározásába.

- Erről az oldaláról még nem fontoltam meg a dolgot, - mondta Princhester püspöke.

- Nem mondom, hogy ez döntő szempont, - mondotta Likeman, - nem döntő jelentőségű. De ez is beleesik a latba. Mérlegelni kell...

Az öreg ember új szempontokat vetett fel. Amellett érvelt, hogy a dolgot el kell halasztani és meg kell fontolni. Ha valaki esztendőkön át viselte a püspöki tiszteletet, többé nem szabad ember elhatározásaiban. Az ilyen ember hivatalos része a nagy építménynek, amely nagyszámú és tőle függő hívőnek hitét hordozza. Nincs joga, hogy szellemi és erkölcsi alapjaikban durván megingassa a hívőket. Ő megérthet valamit, de hogy értse meg a nyáj, melynek ő a pásztora? Saját lelkével csinálhat, amit akar, de mi történik amazokkal? A támasztékot rántja ki alóluk, megdöbbsenti őket, megszorítja őket, megrabolja bizalmukat, de semmiről sem győzi meg őket.

- Az intellektuális egoizmus olyan súlyos bűn lehet, mint az anyagi önzés, - állapította meg Likeman püspök s hozzátette: - És feltéve, igen, feltéve, hogy önnek mindenben igaza volna, vajjon akkor is nem inkább svéd tornára, vagy valami megfelelő diétára volna-e önnek inkább szüksége?

- Úgy látom, - mondta Princhester püspöke, - hogy ön elhatározásom elhalasztását kívánná.

- Három hónapra...

Princhester püspöke beleegyezett a három hónapba.

- Három hónapra... Minden egyházi szolgálatot beleértve. Mert mindezek után, feltéve, hogy kárhozatos ismételni olyan imákat és hitbeli tételeket, melyekben nem hisz és kárhozatos végezni olyan egyházi funkciókat, melyeket babonáknak tart, *senkit sem lehet lehet kárhoz-tatni, csak önt magát.* Más oldalról azonban, ha olyan kételyeket juttat kifejezésre, melyeket még nem emésztett meg tökéletesen, mások lelkével végez kísérletet...

5. §.

A püspök sok megfontolni valót talált öreg barátjának tanácsaiban. Sokáig beszélgettek és sok oldalról világították meg a kérdést s kiderült, hogy az öreg sok aggodalmat tudott szétszedni, nem egyet le is tudott győzni, de a legtöbb legyőzhetetlenül ott maradt a háttérben, így aztán Scropenak az maradt a meggyőződése, hogy Likemannak nincs igaza, de ez a meggyőződés mégsem volt még egyéb, nagyon élénken érzett eszménél. Tisztán látta, hogy ő már nem egyházi ember és nem keresztény a szó általánosan elfogadott értelmében és hogy okvetlenül el kell hagynia az egyházat. De a sürgősség érzése már nem szorította. Az eset megfontolást kívánt és nagyon sok elővigyázatot - mások szempontjából.

Nem szedte többé Dale orvosságát, mert egészségesnek érezte magát és jól aludt. Kissé félt is az erőhatású folyadéktól. Másnap hazautazott Princhesterbe, mert a három hónapra kötött kompromisszum mellett püspöki működését újra kezdhette. Csak mikor ismét otthon volt palotájában, akkor ébredt tudatára az otthona iránti rettenetes felelősség súlyának is, mely a beszélgetés folyamán szintén szóba került.

Lady Ella szeretettel és aggodalommal fogadta.

- Fáradt voltam és szellemileg ki voltam merülve, - mondta püspök. - Ez a pár nap, melyet Londonban töltöttem, egy kis változatosságot hozott.

Az asszony ráhagyta, hogy tényleg jobb színben van és pár pillanatig olyan félő aggodalommal vizsgálta, mintha mindenáron segíteni akart volna rajta.

A püspök, miközben a feleségét nézte, újból felismerte a szépségét, női méltóságát és gyengédségét. Valami lágy, selymes anyagból való szürke ruhát viselt, melybe némi kékes szín játszott bele s gazdagnak tetsző csipkével volt borítva. Haja hullámosan volt hátrafésülve magas homlokáról s csuklóján és nyakán vékony aranylánc csillogott. Egész egyénisége szinte képzeletet felülhaladó módon beleillett a környezetbe, a nagy barátságos, kulturált, de anglikán színezetű szobába, melyben bekötött könyvek álltak sorban, egy nagy zongora, melyen harmadik leánya, Miriam, már csinosan kezdett játszani és ragyogó ezüst és finom porcellán teáskészletek.

A püspök nézelődve foglalt helyet az alacsony karosszékekben felesége mellett.

Elképzelni sem lehetett, hogy mindezt durván szét lehessen rombolni...

Mikor beesteledett, még zavaróbban jelentkezett a püspök gondolataiban otthonának és ezeknek a durván szét nem rombolható, egymásba kapcsolódó dolgoknak érzése. Ebédnél az otthonnak mindenféle vonatkozása vette körül. Ez volt a család ideje, nyolctól tízig, mikor szokás szerint dolgozószobájába szokott visszavonulni. Tekintetét végigjártatta az asztalon. Eleanor néhány nap óta odahaza volt, kissé lesaványodott és halovány, de különben élénk és boldog. Az első szigorlatát most tette le a társadalmi tudományokból és a másodikra készült. Úgy határoztak, hogy a legközelebbi szeptemberben Clementina is vele megy Newnhamba. Ő a történelemből akart képesítést szerezni. Miriamnak zenei hajlandóságai voltak. Ő, Phoebe,

Daphne és Clementina az ügyes mademoiselle Lafargenak, egy protestáns francia nőnek gondozása alatt állottak. Protestáns volt, de túlságosan protestáns. Egyike azoknak a ritka francia protestánsoknak, akikben Bergsonnak és Monodnak a szelleme «alig gyanítva mozgat lelket és szívet.» A leányokat Blent, egy kiváló fiatal matematikus oktatta, aki Lady Ella mellett ült. Whippam tisztelendő, a káplán, a püspök jobbjára mellett foglalt helyet, készen arra, hogy a londoni távollét alatt kissé felszaporodott hivatali hátralékok eltakarítására a szükséges intézkedéseket tegye. A püspök ismételten szemügyre vette a derűs arcokat, melyek közte és felesége nyugodt szépsége között mosolyogtak s hol az egyik, hol a másik felé fordulva, beszélgetett velük. Nagy örömet érzett azon, hogy neveltethette őket, hogy lehetőségeket nyújthatott nekik az életre. Még a ruháik is tetszettek neki, melyekről tudta, hogy egyszerűségük mellett sem voltak olcsók. Miriam és Blent barátságos hangon vitatkoztak Debussyról, az öreg Dunk pedig parancsokra úgy várakozott, mint valami különleges dologra s ez nagyon alkalmassá tette őt szolgálatára.

- Mindnyájan, akik itt vannak, - elmélkedett a püspök, - arra számítanak, hogy minden ezentúl is így megy tovább...

Eleanor anyjának valami kérdésére válaszolt. Oly megdöbbenően hasonlítottak egymáshoz és mégis oly furcsán különbözők voltak. Eleanor is fekete volt, mint az anyja, de talán hiányzott belőle anyjának előkelő tartózkodása s többet tudott kifejezni, erősebben tudott érezni s könnyen tudott nagyon boldog, vagy nagyon boldogtalan lenni...

Mindezek itt körülötte benne bíztak és nagyon is igaza volt Likemannak, mikor azt mondta, hogy bármily *hirtelen* szakítás megingatná azt a bizalmát, melyet beléje helyeznek.

Tekintete a gyümölcsös tátra, egy nagyon régi és szép ezüstdarabra esett, mely az asztalt díszítette. A püspöki gyűrűvel kapta káplánjaitól a Mindenszentek templomában, mikor pinneri püspökké nevezték ki. Vajjon akkor gondolta-e csak egy is, hogy ő lesz az, aki egy napon az egyház-anyára fogja emelni ijját, ő, aki mindnyájukat felnevelte?

Ebéd után együtt szokott maradni a szalonban családjával. Ezúttal nem mehetett le rögtön, mert Whippam mindenféle apró, jelentéktelen dologgal állt elő s a jövő havi pringlei és princhesteri konfirmáció dolgában kért utasítást. Mikor végre a szalonba lépett, Miriamot a zongoránál találta, aki nagyon szépen játszott a Beethoven utolsó szonátáinak egyikét. A püspök ugyan nem tudta, hogy ez az Opus 109-e vagy a 111, de nagyon szerette. A szonáta ünnepélyes volt, de ünnepélyessége leírhatatlan bájjal váltakozott. Clementina, Daphne és mademoiselle Lafarge a katonák számára kötöttek, Phoebe és Blent pedig sakktábla fölé hajoltak. Eleanor az esti lapot olvasta. Lady Ella az asztalfőnél a kávékészlettel volt elfoglalva. A püspök, mielőtt végigment volna a szobán, hogy helyet foglaljon a felesége mellett, egy pillanatra megállt s e békés kép szemléletébe merült.

- Fáradtnak látszol, - suttogta az asszony gyengéden.

- Mindenféle kellemetlenségek...

- A Chasters-eset?

- Ami belőle fejlődött. Majd elmondom később. - Úgy érezte, hogy ha beszélni kezdene, sok mindent el kellene mondania.

- A Chasters-eset megint kiújult, apuskám? - kérdezte Eleanor.

A püspök bólintott.

- Kár.

- Micsoda?

- Hogy magára hagyták.

- Sir Renigald Phipps csinálta. Az egyház maga sokkal türelmesebb lett volna, ha nem lett volna világiakról is szó. Így azonban azt hitték... *ők* azt hitték, hogy valamit tenniök kell.

A püspök a zenét használta fel ürügyül és más tárgyra terelte a beszélgetést.

- Miriam, drágám, - kérdezte, - mi az, amit játszol, 109 vagy 111? Sohasem tudom biztosan.

- Ez *mindig* 111, atyus - felelte Miriam. - A másik a 109. Azután, mintha úgy érezte volna, hogy kissé kihívó volt, hozzátette: - Akarod, hogy eljátsszam a másikat is?

- Nagyon szeretném.

Hátrádólt székében és oly módon készült elmerülni a zene élvezetében, hogy Eleanornak ne legyen alkalma szóvátenni Chasters eretnokségét, de aztán behozták a fekete kávé, Blent szava pedig végérvényesen megtörte a csendet: - «Ha nem tévedek, - mondta, - három lépésre matt.»

Eleanor az ifjúság konok komolykodásával ragaszkodott Chasters-esethez.

- De szükséges volt-e, hogy *te* is fellépjél Chasters ellen?

- Nagyon bonyolult ügy, drágám, - felelte a püspök.

- És az érvei?

- A gyakorlati megfontolások kívánták így...

- Ugyan, mi jelentőségük van a gyakorlati megfontolásoknak az ilyen esetekben?

- Ez már egyetem utáni téma, Nórácskám, - mondta félig mosolyogva, félig sóhajtva a püspök.

- De... - kezdte Eleanor újból, mintha friss erőt gyűjtött volna a vitához.

- Atyus fáradt, - lépett közbe Lady Ella, megveregetve Eleanor kezét.

- Nagyon fáradt vagyok, - mondta a püspök.

Így szabadult meg ezen az estén Eleanortól.

Tudta azonban, hogy nemsokára mindent meg kell mondani feleségének és figyelmeztetni kell a változásra, amely be fog következni, mert gázságnak tartotta volna, ha figyelmeztetés nélkül hagyja lezuhanni fejükre a lavinát... Mielőtt tehát aludni tértek, megfogta felesége kezét és azt mondta neki:

- Nagyon sok mondani valóm van neked. A körülmények megváltoznak. Az egész világ megváltozik. Az egyház nem élhet tovább álmovilágban...

- Nem, - suttogta Lady Ella. - Remélem, ma éjjel jól fogsz aludni.

Az ura felé hajtotta komoly, szép arcát, hogy megcsókolja.

6. §.

A püspök azonban nem aludt jól ezen az éjszakán. Nem mintha álmatlan lett volna, de hosszú ideig ébren gondolkodott, anélkül, hogy gondolataiban előbbre jutott volna. Gondolatai minduntalan erős akadályokba ütköztek, melyek bezárultak előtte. Isten látomása, amely betöltötte az eget, most végtelenül finom, gemmaszerű, kemény, tiszta metszésű meggyőződéssé változott lelkében, melyet meg kellett tisztítani az egyházi szimbólumoknak, tantételeknek, szervezetnek és félreértéseknek borzadalmas bonyodalmaitól, hogy helyreállíthassa az

egyszerű és élő Istennek egyszerű és élő tiszteletét. Likeman zavarba ejtette és hallgatásra készítette ugyan, de elmélkedése meggyőzte, hogy ilyen bonyodalmas magyarázatok közepette a szellem nem tud megélni. A hit lehet szimbolikus, de a szimbolumoknak nem lehet kibúvó jellegük. Ha az egyház mindent szimbolizál, a minden semmit sem jelent.

Ezen az úton jutott arra a következtetésre, hogy el kell hagynia az egyházat.

Ezen a ponton azonban éreznie kellett zavaros helyzetének másik oldalát. Mikor így ágyában feküdt, olyan érzése volt, mint az alvónak, aki álmában rohanni, ugrani, vagy kiáltani akar, de sem mozdulni, sem pedig hangot adni nem tud. Nem tudta elképzelni, hogy miként hagyhatja el az egyházat.

Felesége valósággal úgy jelent meg előtte, mint aki mindazt képviseli, ami őt tehetetlenné teszi. Soha egyetlen tervüket, vagy cselekedetüket sem titkolták el egymás elől s most belátta, hogy minden lépését, mely a dogma szerinti kereszténységtől eltávolítja és tisztéről való lemondása felé viszi, először vele kell megbeszélni s mielőtt a világ elé lép elhatározásával, a feleségét illeti az elsőség.

Ámde ezt a közlést csak valami döbbenetesen megrázó jelenet formájában tudta elképzelni.

Így történt, hogy a dolgot napról-napra halogatta, közben pedig végezte püspöki teendőit. Prédikált és olyan frázisokat használt, amelyekről tudta, hogy várják tőle. Állandóan tépelődött, hogy miért esik annyira nehezére, hogy teológiai kérdéseket beszéljen meg Lady Ellával.

Egy délután Eleanorral a Prin partján sétálgatott. Beszélgettek és egyszerre azt vette észre, hogy leányának bizonyos kérdéseire majdnem szószerint ugyanazokat a kifejezéseket használja, melyeket Likeman mondott neki.

Teológiai *tisztán látásának* problémája egyszerre és váratlan módon bonyolulttá változott.

Épen az egyházkerületi segítő-bizottság tagjaival tartotta szokásos második keddi megbeszélését s arra törekedett, hogy a túlbuzgó világiak felesleges szűkkeblűségét enyhítse és mérsékelje. Andrews püspök sapkáját és a violaszín talárt viselte, melyet ez alkalommal mindig tudatosan szokott magára öltetni, mert tudta, hogy a segítő-bizottság tagjai nagyon szeretik a violaszínt. Épen szabadulni igyekezett két-három nagyon elszánt fecsegőtől, - hitbuzgó világi elemeink között ugyanis vannak olyanok, kiknek bőbeszédűsége nem ismer határt, - mikor Miriam jött fel hozzá.

- Anyus azt izeni, hogy gyere le a szalonba, ha lehet. Lady Sunderbund van odalent, aki úgy látszik, *veled* óhajta beszélni.

A püspök egy pillanatig habozott, de azután úgy ítélte, hogy tanácsosabb, ha ő is jelen van a társalgásnál.

Lady Sunderbund ragyogó öltözetben jelent meg. Paplanhuzatra emlékeztető vörös ruhát viselt, hófehér prémmel és fehér szörme-kalppal. Már messziről nyújtotta hosszú, fehérkeztyűs kezét a püspök felé s a pajtáskodás és egymást megértés hangján mondta:

- Eljöttem, püspököm.

- Nagyon örvendek, hogy felkeresett, - mondta a püspök, a minden őszinteség nélküli udvariaskodás hangján.

- Eljöttem, Princhesterbe hogy itt *maradjak!* - jelentette ki diadalmaskodó hangon.

Lady Ellát nyilván csak kényszerű időtöltésnek tekintette és úgy vélte, hogy most megkezdheti az igazi társalgást. Szép arcélát a püspök felesége felé fordította és azokat az előzményeket kezdte mesélni, melyek Princhesterbe vezették.

- Lady Ellának máh mondtam, - mondta - hogy béheltem egy házat, gondoskodtam bútóhokból és minden egyéből! Itt. Phinchestehben! A lelketem ön elé akahom letenni, ahogy Claphamban mondani szokták. Idejöttem, hogy lelkem üdvösségéről gondoskodjam. Egy kis házat... édes kicsi házat béheltem... A jövő hónapban máh tele lesz vihággal. Abban a kis csendes utcában van az önök kehtje mögött. És most itt vagyok!

- Az öreg doktor háza? - kérdezte Lady Ella.

- Egy öheg doktohé volt? - kérdezte Lady Sunderbund. - Nagyszehű! Most majd a páciens lakik a házában!

A püspök felé fordult.

- Oh, én nagyon sokat gondolkoztam azokon, amiket ön mondott nekem. Ujha, meg ujha. Olyan csodálatos volt, mintha a hajnal kapuját nyitotta volna ki előttem. Új világosság. Mintha akkoh kezdődött volna.

Tapsolt a kezével.

A püspök úgy érezte, hogy ennek a helyzetnek sok olyan oldala van, melyeket egyszerre nagyon nehéz felfogni és mérlegelni. Kavargó gondolatai közepette azonban rendkívüli fontosságúnak tetszett, hogy Lady Ella meg ne tudja, hogy a Lady Sunderbunddal való eszmecsere révén akart Londonban könnyíteni a lelkén. Mind e pillanatig eszébe sem jutott, hogy a hűtlenség árnyéka vetődhetik reá, amiért Lady Sunderbundot felkereste, de most úgy érezte, hogy az ügy végtelenül rosszul eshetnék Lady Ellának. A földolog az volt tehát, hogy mindekelőtt erről a tárgyról terelje el a beszélgetést. Másodsorban azonban óvakodni kellett attól is, nehogy az új teológiai fejleményeket minden bevezetés nélkül tálalják föl.

Az jutott eszébe, hogy ez az általános feszült hangulat rögtön megenyhülne, ha mindhárman leülnének.

- Épen két óra hosszat kellett beszélnem, - mondotta Lady Ellának. - Nem ártana, ha egy kis teát kaphatnék.

A székre mutatott, mely felesége jobbán állott, üléssel kínálta meg Lady Sunderbundot és lelkipásztori szelíd erőszakot alkalmazva, leültette. Ő maga egy kis zongoraszéken foglalt helyet feleségétől balra, hogy a teáskészlet, a kekszek és miegyebek a vendég bizalmasabb lelkesezésével szemben védőgátul szolgáljanak. Közben tisztábban kezdte látni a követendő utat és ebbe az irányba kezdte terelni a beszélgetést.

- Remélem, Lady Sunderbund, - mondotta, - hogy ön nem kis mértékben fog hozzájárulni Princhester egyházi életének fellendítéséhez. Előre figyelmeztetem azonban, hogy a mi egyházkerületünk nehéz és sok munkát kíván. Köszönettel vesszük anyagi segítségét olyan mértékben, amint csak lehet, az idejét és meg akarjuk dolgoztatni önt.

- Meg akahnak *dolgoztatni*! - kiáltotta lelkesedő hangon.

- Úgy van, - mondta a püspök, a lelkesedést semmibe sem vevő hangon.

- Én is azt remélem, hogy Lady Sunderbund nagy segítségünkre lesz, - mondta Lady Ella. - Segítő kezekre van szükségünk. Nagyon sok itt a testi és lelki nyomor...

Lady Sunderbund a megértéstől sugárzott.

- Ehhe is visszatéhek, - mondotta. - Most azonban nem a munkáha gondolok, hanem ahha, hogy úgy akahok dolgozni, mint a középkoh szegény diákjai. Tanulni és okulni akahok. Gondoskodni akahok saját lelkem üdvösségéről és segíteni akahok másokén is. Utolsó megbeszélésünk óta...

A püspök szükségesnek látta, hogy kenyérrel és vajjal kínálja meg.

Egy darabig a teázást használta föl arra, hogy a beszélgetést késleltesse, miközben lázasan, de hiába kutatott agyában valami olyan megfelelő gyakorlati tárgy után, amely Lady Sunderbund lelkesedését leköthetné és elnyomhatná. Lady Sunderbund azonban hirtelen Lady Ellához fordult:

- Uhának nézetei valóságos kinyilatkozás voltak számomra. Olyan volt, mintha a vakságom egyszerre megszűnt volna.

Lady Ella mindig szerette hallani, ha az urát dicsérték. Arcszíne kissé megélénkült.

- Nagyon közönséges nézetek, - mondotta szerényen.

- Oszlja őket? - kérdezte Lady Sunderbund.

- Természetesen, - felelte Lady Ella.

- Nagyszehű! - kiáltott fel Lady Sunderbund.

- Mondja csak, Lady Sunderbund, - szólalt meg újból a püspök, - kívülről is át akarja alakíttatni az öreg orvos házát?

Úgy tetszett, hogy végre sikerült felfedezni a mentő tárgyat.

- Egyáltalán nem. Csak egészen fehérre festetem, az ajtót pedig... még nem is tudom, hogy csinálom az ajtóval... Vagy ahányszínű lesz, vagy nagyon mély kék.

A vendég és Lady Ella, akinek az ilyen ötletek nagyon újszerűek voltak, a szürke és sötét árnyalatú színek hatását vitatták meg a házak festésében. Lady Sunderbundnak oroszos ízlése volt.

- Nem tudom elviselni a szükhét, - mondotta. - Sem a köhnyezetemben, sem a hitemben. Egyáltalán sehol.

A püspökhöz fordult:

- Ha szabad volna, az ön székesegyházát kívül-belül kifestetném.

- Valaha úgy is volt, - mondta a püspök. - Nem tudom látta-e ön az elyi templomot? Ott a régi festéseket nagyrészt restaurálták...

Ettől a ponttól kezdve aztán igazi veszedelem többé nem merült fel a látogatás végéig. Végül a püspök magára maradt a feleségével.

- Nagyon érdekes személy, - jelentette ki a püspök kísérletképen. - Nem láttam még embert, akinek hibái jobban szembeötlének. Wimbush Houseban találkoztam vele.

Az órájára nézett.

- Mit értett a te új nézeteid alatt, mikor kinyilatkoztatásról beszélt? - kérdezte Lady Ella hirtelen.

- Bizonyára félreértett valamit abból, amit Garstein Fellowséknál mondtam. A gondolkozása nagyon kapkodó.

Az ablakhoz fordult, a körmét nézegette és hirtelen eszébe jutott, hogy még valami dolga van...

Az egész társalgásnak az lett az eredménye, hogy most még nehezebbnek látszottak megmagyarázni Lady Ellának a nézeteiben beállott változásokat.

7. §.

Néhány nappal Lady Sunderbundnak Princhesterbe való megérkezése után a püspök levelet kapott Likemantól. Az öreg embernek úgy látszik, kétségei voltak a legutóbbi beszélgetés hatása dolgában.

«Kedves Scrope, - hangzott a levél, - szüntelenül legutóbbi eszmecserénkre és azokra a lelki nehézségekre gondolok, melyeket ön oly őszintén tárt föl előtttem. Beszélgetésünk során nagyon sok kérdést érintettünk s a nyomukban támadt utógondolatok folytán, nem vagyok egészen biztos abban, hogy mit mondtam és mit nem mondtam. Érzem, hogy sok tekintetben talán nem voltam olyan világos és meggyőző, mint ahogy azt ügyem igazsága megkövetelte volna. Pedig ön egyik hozzátartozója az én saját külön kis társaságomnak, ön egyike volt legjobb munkásaimnak a jó munkások csapatában s így az ön élete és pályafutása engemet is nagyon közelről érdekel. Tudom, hogy megbocsájt nekem, ha némi atyai hangot vegyíték a testvéri intelmekbe. Én mindenkor beható figyelemmel kísértem önt. Még megvannak a Szent Máté egyházánál együtt töltött napokról szóló régi naplóim. Végignéztem őket, hogy felidézzem, mi volt ön egykor nekem. Szokásom volt, hogy első benyomásaimat mindazokról följegyeztem, akik velem együtt dolgoztak, mert szilárdan hiszek az első benyomások igazságában és félek, hogy az állandó együttműködés eseményei és szokásai elhalványíthatják őket. Most azt látom, hogy azokban a napokban az ön neve mellé ezt a megjegyzést írtam: «lelkesező, de túlzott érzékenyséű». Egész életre terjedő barátságunk után sem tudnék igazabbat írni önről. Ma talán azt mondanám önről, hogy ha ez az ember nem volna gentleman, újjákeresztelő lenne belőle. Önben a lelkesedőnek és az újjákeresztelőnek lelke lüktet és azt hiszem, hogy a világtörténelem mai nagy válságának szorongattatásai és kérdései e tulajdonságait erősebben vetették fölszínre, mint ahogy valaha is sejtettem volna.

Nagyon megértem türelmetlenségét a mai egyházzal szemben és rokonszenvezem is vele. A pompázó jelentéktelenség látványát mutatjuk, melybe nehéz beletörődni. Alig csinálunk valamit, de ostoba követelményeket támasztunk magunkkal szemben. Széltében el van terjedve az a vélemény, hogy az ország a háború után valósággal félig automatikus módon fogja belevetni magát az egyház és a túlzó toryk karjaiba. Ezt a lehetőséget egy pillanatra sem fogadhatom el. Miért történnék így? Az erőszakos, de egyúttal tétova reakciós szellem inkább forradalmat okozhat, mely megfoszt bennünket kiváltságos helyzetünktől. Értem teológiai aggodalmait is, - teljesen értem. A hitelvek, ha egy pillanatra megfeledezünk szimbolizmusukról és ha át nem tetsző tényállításoknak tekintjük őket, nem állhatnak meg, és *hihetetlenek*. Annyira hihetetlenek, hogy senki, még a legjámborabb sem hihet bennük. Az ilyenek legfeljebb kellő tisztelettel - elfordítják a fejüket. *Credo quia impossibile*. Ez a tétel ellenkezik a nyugati lélekkel s meg tudom érteni, ha valaki hajlandó így kiáltani: «Ez nem Isten egyháza!» és ott hagyja az egészet...

Önnek úgy hiszem, valami álma volt, mely ezt az elválási drámát felidézte.

Nos, drága testvérem és néhai tanítványom, arra kérem, ne tegye meg, amit akar. Könyörgöm önnek, várjon. Adjon nekem és esetleg még másoknak időt. Három hónapra bírom ígéretét, de kérem, várjon még azontúl is. Hagyja, hogy a reform belülről érjen meg az egyházban. Az egyház több, mint a hitelvei, több, mint a papjai, vagy hívői. Nézzen székesegyházára, mely kiemelkedik és uralkodik Princhester fölött. Nem csupán Athanasius kedvéért áll; hanem csak esetlegesen áll az ő kedvéért, mert valójában az egész vallásért áll ott. A vallás szerkezetében, - engedje meg, hogy olyan őszinte legyek, mint a magánbeszélgetésben, - a doktrinák ismételtén megváltoztak. Ma két eltérő vallásos hit van egymás mellett. Az egyik egyre fakul, a másik pedig ragyogásában egyre növekszik. Az egyik a barbároknak majdnem materialisztikus

hite, az a hit, amely olyan dolgokat tételez fel, hogy Krisztus, Isten valóságos fia, alászállt a poklokra és ott valami idegen turistához hasonlóan nézte a gyötrődéseket és diplomáciai udvariaskodásokkal kezeltetett három földi napon keresztül. A másik oldalon van a tisztán spirituális hit, melyet ön és én osztunk s amely nem barátkozhatik meg az ilyen groteszk képzetekkel. Az én érveim önnel szemben az, hogy az új hit, a tisztább meglátás erősödik s hogy attól amire ön hivatkozik s amit én is elismerek, csak az igaz Isten mentheti meg az egyházat. Ám, ha így van, akkor az olyan ember, mint ön, nem cselekedhetik elhamarkodottan és nem hagyhatja el az egyházat, mihelyt világossá válik előtte a dolog. Érti az én szempon-
tomat, vagy nem? Nem alkalmi szempont ez mostani vitánk számára. Hosszú évekket ezelőtt rájöttem már erre és útját már a Szent Máté templomában tartott böjti prédikációimban éreztem.

Még egy teljesen magánjellegű közlés az ön számára: Dolgozom valamin. Mindent nem mondhatok el önnek, mert nem egyedül dolgozom. Nagy változások vannak készülöben s remélem, hogy nagyon rövid időn belül abban a helyzetben leszek, hogy az ön közreműködését is kikérjem. Ennyit már az ügyek mai állása mellett is elmondhatok. Titokzatos, de rendkívül hatalmas erők működnek, hogy az egyházat felszabadítsuk, megfosszuk számos szűkös korlátjától s hogy Nagy-Britannia és Amerika nonkonformista és disszenter szervezeteivel és a keleti egyházzal közös *modus vivendi* találjunk. De ezúttal többet nem mondhatok erről.

Végezetül, kedves Scrope, engedje meg, hogy újból nyomatékosan a lényegbe vágó vallási tényre hívjam fel figyelmét:

ΜΗΦΟΒΟΓ
ΕΤΩΕΙΜΙΟΠΙ ΠΩΤΟΣ ΚΑΙΟ ΕΣ ΧΑΤΟ
ΚΑΙΟΖΩΝ.¹

Ha ez az ígéret nem is vehető ígéretnek olyan értelemben, mint ahogy például a bank megígéri, hogy az öt fontos papírpénzért öt arany sovereignt fizet, mégis változatlan igazsággal biztosít, hogy

ΟΕΝΑΡΘΑΜΕΝΟ ΣΕΠΤΕΛΕΣΕΙ.²
ΕΠΙΦΑΓΣΕΙ.»³

Az öreg ember reszketősen, de mégis határozott, nagy betűkkel írta le e görög szavakat. Szókása volt, hogy leveleiben mindig a görög új szövetséget idézte, sohasem az angol fordítást. Iskolásabb szellemű püspökeinknél ez nem épen szokatlan s olyan, mintha valami kiválóan tudományos ember H₂O-t írna víz helyett, nátronszódát konyhasó helyett, vagy mintha lakásának halljában kitömött krokodilust akasztana föl, hogy a genius loci meglegyen. Princhester püspöke minden nehézség nélkül értette meg e rövid idézeteket, nagyon szépeknek is találta őket, de egyáltalán nem tudta megérteni, hogy Likeman miféle meggyőző erőt tulajdonított nekik. Minél tovább töprengett rajta, annál jobban érezte, hogy azok tulajdonképpen nem Likeman mellett szólnak, a végén pedig az öreg ember ravasz érveitől teljesen eltérő színezetet öltöttek magukra és levelének épen ellenkező értelmet adtak, mint aminőt írója adni akart.

---

¹ Jelenések I. 17: «Ne félj. Én vagyok amaz első és az utolsó és aki élek.»

² Fil. I. 6. «Ő aki elkezdette ... elvégzi.»

³ Ef. 5., 14. «Megvilágosítja neked.»

8. §.

A püspök még a levélen gondolkozott, mikor Lady Ella megzavarta. Levelet tartott kezében s azt kérdezte, ne küldjön-e huszonöt fontot a püspök egy szegény unokaöccsének, egy leányiskolai tanárnak, akit a térdét pusztító csontszú munkaképtelenné tett. Az asszony úgy vélekedett, hogy ismét embert lehetne belőle csinálni, ha felkeresné Barkert, a hitetlen, de nagyon tehetséges orvost, akinek a csontátültetés a specialitása. De nincsen pénze...

A püspök ellenvetés nélkül beleegyezett. Az orvosi beavatkozás sikerében kételkedett ugyan, de Lady Ella rendületlenül bízott benne, miután a Walsingham családban az orvos igen nagy sikereket ért el.

- Jól esik az embernek, ha ilyeneket cselekedhetik, - mondta az asszony, az ura mellé állva, mikor a kérdés el volt intézve.

- Igen, - hagyta helyben a püspök, - jóleső érzés, ha az ember olyan helyzetben van, hogy megteheti...

VII. A második látomás.

1. §.

Egy hónap múlva visszatért a püspök tépelődő lelkiállapota és álmatlansága. Semmit sem tett meg mindabból, amit pedig nyilvánvalóan meg kellett volna tennie azután a látomás után, mely az Athenaeumban jelent meg előtte. A londoni eseményeket követő megkönnyebbülés és javulás szinte nyomtalanul tűnt el s félt Dale doktor orvosságától, mert tudta, hogy az meggyorsítaná a dolgokat. Erkölcsi gyengeségének állapotában mindazok az ösztönök, melyek hatalmába ejtették, tovább is működtek benne.

Noha többé egy szót sem szólt nejének hite változásáról, kétségtelen volt, hogy valami árnyék ereszkedett le közéjük. Az asszonyoknak az a végtelenül finom érzékenysége, amellyel a kifejezés és viselkedés árnyalatait azonnal felismerik, feleségében is megvolt és így nem lehetett kétsége aziránt, hogy az asszony is érezte, hogy valami megváltozott köztük. Lady Sunderbund eközben gyakori látogatója lett a székesegyháznak s a komor Princhesterben olyan feltűnő jelenség lett, mint egy ritka paradicsommadár. Egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy a püspök prédikációit, vagy beszédeit meghallgassa s néhány hosszú és gondos levelet intézett hozzá, melyekkel azonban a püspök Lady Ellát nem zavarta. Lady Sunderbundnak ezenkívül állandóan voltak közlendői s szemmeláthatólag nagyon tevékeny szerepet szándékozott játszani az egyházkerület ügyeiben.

Elkerülhetetlen volt, hogy ő és a püspök néha véletlenül ne találkozzanak és beszélgessenek. Elkerülhetetlen volt az is, hogy a püspök ne tegyen bizonyos összehasonlításokat gyors és benyomások befogadására hajlandó lelkének hajlékonysága és Lady Ella intellektuális viselkedésének bizonyos védekező alapjellege és merevszerűsége között.

Ha Lady Sunderbund, nem pedig Lady Ella előtt kellett volna kifejtenie valamit, napjában tízszer is megtette volna. Minthogy pedig állandóan magyarázatokat hánytorgatott lelkében, csak természetes volt, hogy azok lassanként ebbe a befogadásra éhes csatornába áradtak át és minél kevesebbet mondott feleségének, Lady Sunderbund annál inkább lett neki lelki bizalmasa.

Lady Sunderbund pedig elég okos volt ahhoz, hogy e közlések bizalmas természetét megértse és ilyenek gyanánt kezelje őket, főleg ha a véletlen úgy hozta magával, hogy Lady Ellával és a püspökkel került egy társaságba.

Miriammal is nagyon összebarátkozott és csinos kosztümképek gyűjteménye révén bevezette őt az «orosz ballet» misztériumaiba, «Mussogohszki» és «Imszky Kohzakof» munkáiba.

A püspök kedvelte ugyan a vallásos színezetet Musszogorszki zenéjében, de nem volt képes megérteni a kosztümök egy részének «jelentőségét».

2. §.

Egy vasárnap éjszaka történt, - a negyedik vasárnap volt húsvét után, - mikor a püspök életének legfőbb válsága megkezdődött. Egész nap rendkívül tompa és nyomott hangulatban volt s úgy érezte, hogy istentisztelete valószerűtlen, szertartása pedig méltatlan. Éjszaka sivár és kínzó álmatlanság gyötörte. Lelkét eleinte jellemének aljassága és gyengesége foglalkoztatta. Napról-napra érezte, hogy egyre nagyobbakká válnak a nehézségek, hogy hitének változását megmondja Lady Ellának, így aztán napról-napra halogatta a dolgot. Ha mindent egyszerűen és természetesen megmondott volna neki azon az estén, amikor Londonból visszatért s amikor még semmi sem jött közbe, minden másként alakult és minden sokkal egyszerűbb lett volna...

Felsóhajtott és megfordult ágyában.

A legélesebb önvád fogta el s nagyon nyomorultnak érezte magát. Azt látta, hogy a köznapi dolgok kicsinyességeinek közepette Istennel való kapcsolatát elveszítette. Hihetetlennek tetszett neki mindaz, ami az utolsó hónapban történt! *Látta* Istent. Megérintette Isten kezét. Isten neki ajándékozta magát és ő nem törődött ezzel az adománnyal. Még mindig sötétségben és elhagyatottságban tévelygett, egy erastianus világ zavaros céljai és hitvány kibúvói közepette. Több, mint egy hónap óta, mióta Isten látomása olyan eleven, valóságos és önbizalmat keltő volt, hogy egy szentnek, vagy prófétának sem lehetett külön látomásban része, a közeledésnek csak tétova kísérleteit mutatta. Elismerte, hogy esztelen és gyáva késlekedést mutatott s hogy a képzetek, szokások és kisebb érdekek bilincsei épen olyan erősek voltak benne, mint voltak a látomás előtt. Hihető-e, hogy egy olyan teljesen a közvetlen szükségletek és ösztönök által irányított életben, mint az övé, egyáltalán volt-e ilyen látomás? Valamennyien a sötét áramlás teremtményei vagyunk. Szükségleteink, testi ösztöneink és apró hiúságaink árjában úszunk. Ha néha-néha a lelki képzelő erő buborékja támad is belőlünk, csakhamar szétpattan és ott hagy vissza bennünket, ahol voltunk.

- Milyen *tetű* vagyok! - kiáltotta a püspök.

Még mindig hitt Istenben, habár a kétkedés árnyalatával. Hitt Istenben, akit látott, a hősi bátorságban, a ragyogó szándékban, a lényben, mely egy pillanatra megérintette. De mit kezdjen Istennel, ő, a tétovázó, a parányi?

Parányi volt, nevetséges volt. Vagy nem voltak-e nevetségesek például a feleségével szemben űzött apró ravaszkodásai? Nem voltak-e komikusak? Lehet-e más szóval jellemezni, mint ezzel?

Megfordult és a sötétbe meresztett tekintettel feküdt ágyában.

- Ki szabadít meg engem a halálnak ettől a testétől? Mi joga van egy violaszín harisnyás és térdnadrágos kis püspöknek, aki palotájában visszaretten Isten legsajátabb szavától, hogy olyan nagy és tragikus kifejezést használjon, mint «a halálnak ez a teste?»

Ő volt a világ legvalószerűtlenebb teremtménye. Közöséges kis rovar. Mi különbség van az ő cselekvése és a kenetteljesen játszott krikett között? Vajjon mi jelent többet Isten előtt? A világegyetem Istene előtt. Igen, - az ember Istene előtt?

Saját választától megdöbbenve ült ágyában. Leírhatatlan vágyódás szállta meg Isten után, leírhatatlan vágy a bátorság után, mely egyetlen egyszerű hívásra kielégíti ezt a vágyódást. Megkísérelte, hogy imádkozzék.

- Óh, Istenem! - könyörgött, - bocsáss meg nekem. Neked ajánlom magamat!

De aztán úgy érezte, hogy nem imádkozik igazán s csak magával akarja elhitetni, hogy imádkozik. Úgy tetszett neki, hogy ő is csak egyike a porcellán tányér-figuráknak, a falra festett alakoknak s az elfelejtett idők történeteiben szereplő emberek bizonytalan életének.

- Óh, Istenem! - mondotta. - Óh, Istenem, - ismételte, kézmozdulatával és arcvonásaival is jelezve a fohászkodást.

- Vérszegénység! - mormogta s ez új gondolatra készítette.

Felkelt ágyából, felvette a kulcsokat az éjjeli szekrényéről és asztalához lépett.

Dale orvosserét tartotta kezében. Így állt néhány másodpercig, miközben agyában különös ellenszenvet érzett azzal a gondolattal szemben, hogy mit kezdjen ezzel az orvossággal?

Erőlködött, aztán végre megfordult. A kis üveggel visszament ágyához, a vizes kancsó melletti pohárba hullatta a cseppeket s húszig számlált. A lámpa fényénél vizet töltött hozzá s aztán állva várta meg, amíg a lassan felemelkedő gyöngyszemek összeolvadtak a keverék opálos egyformaságában. Azután letette a vizes kancsót és csak a poharat tartotta a kezében. Nézte, de a tartalmát nem itta ki.

Félt.

Tudta, hogy csak ki kellene hörpintenie s a zűrzavaros világ egyszerre ismét áttetszővé válnék, eltűnne és látni engedné a háttérben levő nagy egyszerűségeket. De félt.

Félt a várt dolgok nagyságától. Félt a nagy imperativumoktól, melyekről tudta, hogy rögtön hatalmukba ejtik életét. Várni, tétovázni akart még. Ott akart maradni, ahol volt, a megszokott börtönben, holott kezében tartotta a menekvés kulcsát. *Gondolkozni* akart... mielőtt az utolsó lépést az igazság jelenvalóságába megtette volna.

Letette a poharat és visszafeküdt az ágyába.

3. §.

Nagyon nyomott hangulatban ébredt fel. Azt álmodta, hogy egy végtelen épület megszámlálhatatlan oszlopai közt vándorolt. Olyan hatalmas és magas oszlopok voltak, hogy a boltozat már a sötétségben veszett el s valósággal hangyának érezte magát az oszlopokhoz képest. Vándorlásában állandóan egyedül volt és mindig úgy érezte, mintha valami hiányzanék neki, valami, ami folyton eltűnt előtte a távoli folyosókban, valami, ami nagyon kíváncsú lett volna, valami körmenet- vagy szertartásféle, valami, amit hiába hajszott, aminek csak halk visszhangját hallotta, valami ragyogó dolog, aminek csak néha látta halvány visszfényét a nagy csarnokokban, a ragyogó padlózat és ciklopi boltívek útvesztőjében. Így járt-kelt az oszlopok közt, míg egyszerre minden eltűnt s nem volt már se hang, se fény, csak teljes elhagyatottság, sötétség, csend és a bánat végtelen mélysége...

Világos nappal volt. Dunk a reggeli teát hozta s Dale orvossága még érintetlenül állt a pohárban az éjjeli szekrényen. A püspök felült ágyában. Érezte, hogy elmulasztotta az alkalmat. Tudta, hogy nagyon mozgalmas napja lesz.

- Nem - mondta, mikor látta, hogy Dunk habozott, vajjon félretegye, vagy ott hagyja-e a poharat. - Hagyja csak.

Dunk helyet csinált a teástálca számára és nesztelenül távozott a püspök ruháival.

A püspök mozdulatlanul feküdt, szemben a napfénnel. Előtte volt az orvosság, melynek érintésére nem tudta elhatározni magát.

Ágyából el tudta olvasni a napi előjegyzés egyes sorait, melyeket esténként Whippam tartozott összeállítani és az éjjeli szekrényre helyezni. Mára két konfirmáció volt előjegyezve, egy nagy a székesegyházban, a másik pedig este Pringleben, ezenkívül különböző ülések és találkozás Chastersszel. A konfirmációs beszédekre még nem készült el.

A napi munka borzalmasnak, nyomasztónak tetszett...

Kétségbeesett mozdulattal felkapta az orvosságos poharat és tartalmát egy hajtásra kiitta.

4. §.

Néhány pillanatig semmi sem történt, de kevéssel utóbb erősebbnek és kevésbé nyomorultnak érezte magát. Erei és idegei zúgni és lüktetni kezdtek.

Valami kalandos érzés, szinte jóleső félelem fogta el a dologtól, melyre rászánta magát. Felkelt ágyából, hozzá sem nyúlt teájához és öltözni kezdett. Ugyanolyan szabadulási érzése volt, mint a rabnak, aki megnyomja a börtönajtónak kilincsét s nyitva találja. Ki a napfénybe, a külső világba és szabadságba...

Öltözés közben tudta, hogy a csalódások világa néhány pillanat múlva szertefoszlik mögötte és a szabadulás isteni világa jelenik meg előtte...

A változás sokkal gyorsabban és sokkal rohamosabban következett be, mint a múlt alkalommal s ezúttal különbözők voltak a tapasztalás egyes szakaszai s azok minősége is. A püspök ismét érezte, mint olvad össze ragyogó kavardásban az a világ, amelybe az emberi élet be van börtönözve s a környező és amazzal átszövődő világ, de ez az állapot csak nagyon rövid ideig tartott. Korántsem telt most bele egy félóra, mint a múltkor, hanem az élet minden mozzanata azonnal beleolvadt abba a külső szabadságba, melyet a püspök keresett. Az első látomás elemi jelenségei ezúttal úgyszólván teljesen elmaradtak. A püspök semmin sem állott. Semmi sem volt sem fölötte, sem alatta. Nem érezte a zuhanás és félelem érzését, hanem olyanformát érzett, mintha mindentől elszabadulva úszott volna. Fényt nem látott, de a sötétség világos volt fölötte. Biztos volt benne és tudta, hogy nincsen egyedül s az a lény van vele, aki az első látomás alkalmával Isten angyalának nevezte magát, öntudatlan tudta, a nélkül, hogy kérdezett és kérdésére feleletet kapott volna. Tudta anélkül, hogy valamit gondolt és gondolatban választ kapott volna. Lelkiállapota most teljesen eltérő volt Isten első látomásától. Akkor megjelenésszerű volt a látomás, míg most érzékfölötti.

Mégis sejtésszerűen úgy tetszett neki, hogy még mindig saját szobájában van.

Először ő szólalt meg, mert a nagy angyal, akit inkább érzett, semmint látott, úgy látszik, várta, hogy megszólaljon.

- Eljöttem, - mondotta, - mert újra vágyódtam Isten látomása után.

- Te már láttad Istent.

- Láttam. Isten volt a világosság, Isten volt az igazság. De visszatértem az életbe és Isten eltűnt előlem. Úgy éreztem, hogy Isten hívott. Szólitott. Hallottam őt, gondoltam rá és megérintettem a kezét. Mikor visszatértem az életbe, a zűrzavarban hirtelen eltűnt. Nem tudtam többé, hogy Isten miért hívott, sem azt, hogy mit kellett volna cselekednem.

- Akkor miért nem jöttél előbb?

- Mert kételkedtem és féltem. Testvér, miért nem érinted keziddel az enyémet?

A sötétségbe merült alak kezdett láthatóbbá válni, de a püspök kereső kezét semmi sem érintette.

- Istent szeretném látni és megérteni. Új megnyugvást keresek. Meggyőződést keresek. Mindent szeretnék tudni, amit Isten tőlem kíván. A világ összeütközéssel, zűrzavarral és a háború szellemével van tele. Sötét és most szenvedéssel és vérontással van tele. Istent akarom szolgálni, aki megmenthetné, de nem tudom, hogyan, a világot.

A püspöknek úgy tetszett, mintha ezúttal habár homályosan, de félreismerhetetlenül meg tudná különböztetni a nagy angyal alakját és körvonalait. Rövid ideig tartó csend után az angyal szólalt meg.

- Először meg kellett értened Istent és kívánnod kellett őt, - mondotta az angyal. - Ez volt az első látomásod lényege. Minthogy bírní akarod őt, egyes olyan dolgokat mondok és mutatok meg neked, melyeket tudnod kell. Olyan dolgokat, melyeket mindenkinek tudni kell. Tudd meg tehát először, hogy közeleg az idő, mikor Isten eljövendő lesz e világba, hogy kormányozza. Közeleg az idő, amikor az emberek tudni fogják, hogy ő az igazi király. Tudd meg ezt az igazságot, hogy elmondhasd másoknak.

- Nem látomás, vagy álom ez, mely megint elhagy engem? - kérdezte a püspök.

- Hát nem vagyok én melletted?

5. §.

A püspök erőlködött, hogy minél jobban megtisztítsa az öntudatát. Azok a dolgok, melyek elméjében alaktalanul jelentek meg, most formát öltöttek és szavakban fejeződtek ki.

- Isten, aki megjelent látomásomban... a világ előtt még nem nyilatkozott meg?

- Közeleg. Még nem nyilatkozott meg, de a világban van már s akit te láttál látomásodban, azt csakhamar a világ is megismeri. Neked adatott az eljövendő dolgok meglátása. A világ már izzik Istentől. Az emberiség olyan, mint a parázsló tűz, mely nemsokára lángra fog lobbanni... Első látomásodban megmutattam neked Istent, - folytatta az angyal. - Most Isten jövetelének egyes jeleit mutatom neked s akkor meg fogod érteni a helyet, melyet a világban betöltesz és megérted a hivatást, mely reád vár.

6. §.

Miközben az angyal így beszélt, tenyerét felfelé tartva, felemelte a kezét. Ekkor kis kerek ködfolt jelent meg fölöttük, amely folytonosan sűrűsbödött, mígnem ezüstös golyó alakját öltötte magára. Golyó alakú tükör volt, de nem ragyogott egyenletesen. Szürkés foltok tarkázták, melyek nagyon ismerőseknek tetszettek. Lassan forgott az angyal tenyerén. Nem látszott nagyobbnak, mint egy emberi koponya térfogata és mégis akkora volt, mint az egész föld. Csakugyan úgy látszott, hogy a föld volt. Igen, a föld. Az angyal keze eltűnt a püspök szeme elől, szertefoszlott, elillant s most a forgó világ szabadon lebegett. A püspök felett mindenütt villogó pontok jelentek meg, melyek csillagképekké alakultak, közelükben pedig, olyan közel, hogy alig néhány millió mérföldnyi távolságnak tetszett, a mindent magába olvasztó ürességben vörös, tűznyelvényes gömb formájában ragyogott a nap. Az angyal már csak pusztá hang volt; a püspök és az angyal valahol a végtelen messzeségben voltak, de úgy, hogy a forgó ezüstgömböt elérhették.

Mindaz, ami történt, egész természetesen történt, úgy, ahogy álomban szokott történni. Csak később, mikor már minden az emlékezés formáját öltötte magára, kezdte megérteni a püspök, hogy milyen különös és érthetetlen volt az egész látomás.

A gömb volt a föld, szárazföldjeivel és tengereivel, hajóival és városaival, mezőivel és hegyláncjaival. Oly kicsiny volt, hogy egyszerre mindent áttekinthetett és mégis oly nagy, hogy minden részletet tisztán láthatott. A hatalmas országokat kis foltoknak látta és ugyanakkor megpillantotta az országúton járó emberek arcát, látta az érzéseket szívükben, gondolatokat agyukban. És mindez nem tetszett különösnek és egy cseppet sem volt meglepő a püspöknek, hogy mindezeket így láthatja s hogy ő az, aki előtt ezek megjelentek.

- Ez az egész világ, - mondotta.

- Ez a világ látomása, - felelte az angyal.

- Csodálatos, - mondotta a püspök és egy pillanatig látomásának terjedelmét bámulta. Előtte volt India és Szamarkand, a késő délután fényében; Kína és az ezüstös folyók mentén épült nyüzsgő városok, melyek már belemerültek az éjszaka félhomályába. Látni lehetett, amint a szanaszétszórt lámpák csillogtak a sötétben. Ott volt Oroszország délnek idején és olyan tűzérési harc folyt épen a Dunajec mellett, aminőt ember soha azelőtt még nem látott és nem hallott. Konstantinápoly feszülten várakozó utcáihoz közel voltak Gallipoli halmai, a brit imperializmus sírja, melyekről felrobbanó gránátoknak és golyóknak gőze, égő cserjéknek füstje és lángja emelkedett az ég felé. A Márvány-tengeren egy török katonákkal megrakott nagy hajó volt elsüllyedőben. A víz alatt kékeslilán látszottak az angol buvárhajó körvonalai, mely a szállítóhajót megtorpedózta s most alámerült, hogy tettének színhelyéről távozzék. Berlin még ugyan távol volt éhségtől, mégis minőség dolgában egyszerűbb ebédjeire készült. A püspök úgy látta az európai háborút, mintha térképen lett volna rajzolva előtte és mégis minden emberi részlet tisztán kidomborodott rajta. Németországtól keletre és nyugatra száz meg száz mérföld hosszúságú lövészárkok felett bombák robbantak, a földön elesett emberek holtteste hevertek és sebesülthordozók sebesülteket hordoztak. Az arcvonalakhoz vezető utak hemzsegték a tartalékoktól és a lőszeroszlopoktól.

Egy pillanatra a nagy küzdelemtől teljesen függetlenül néhány emberből álló kis csoport vont magára a püspök érdeklődését. Ez, a csapat a déli sark jégsivatagjában tört magának utat, azután szeme nyugatra fordult az Atlanti ocean sötét hullámai felé, melyeknek az éjszaka függöny módjára ráomló szegélyén túl, mind több és több hajót lehetett látni, amint a nappal világosságában kelet vagy nyugat felé haladtak.

A csoda növekedett, az emberiség egyszerű és végtelenül sokoldalú sorsának csodája.

- Talán Isten látja így? - suttogta a püspök.

7. §.

- Nézd azt az embert, - szólalt meg az angyal és kezének sötét körvonala egy pontra látszott mutatni...

Egy kínai volt, akire mutatott. A kínai egy alacsony kis szobában ült együtt két társával. A szobát áttetsző papírablakok választották el a zsivajgó néppel telt zajos utcától. Az ultimátumról beszélgettek, melyet Japán küldött Kínának és melyben elsőbbséget követelt magának az európai befolyás fölött. A három ember egyáltalán nem volt biztos benne, hogy ami történt, káros-e vagy hasznos országukra nézve. Erről a tárgyról aztán a háború megvitatására tértek

át, majd általában a háborúkról, a nemzeti terjeszkedésről és az emberiségnek örökös súrlódásairól és egyenetlenkedéseiről beszéltek. A legöregebb azt mondta, hogy ez mindig így lesz, mert a mennynek ez az akarata. A kisebb, sárgaarcú, sovány emberke egyetértett vele. Utána az a fiatalember szólalt meg, akinek gondolataira irányozta az angyal a püspök figyelmét. A fiatalember nem értett egyet társaival.

A háború nem a mennynek akarata, - mondotta, - hanem az emberek vaksága... Az ember napról-napra és korszakról-korszakra változik. Az ember változik, a háború változik, minden változik. Kína valaha virágzó béke országa volt s lehet, hogy arra van hivatva, hogy békét adjon az egész világnak. Féltolta a pekingi bábcászárt és tekintetét a nyugat új tudása felé fordította, mint ahogy az ember leteszi nehéz ruháját, ha valami munkába fog.

Ismét az öregebb ember szólalt meg. Szavai elárulták, hogy nem hisz a fiatalnak, de modora nem volt lekicsinylő.

- Te azt hiszed, - mondta, - hogy eljön az idő, mikor nem lesz háború a világon, mikor az emberek nem esküsznek össze és nem kovácsolnak terveket más emberek jóléte ellen?

- Azt hiszem, - mondta a fiatalember. - Hitte volna-e valaha közülünk huszonöt esztendő előtt, hogy megérjük Kínában a köztársaságot? Közeledik a köztársaságok korszaka, mikor az emberek a föld minden országában csak az igazság uralmára és a menny birodalmára irányítják tekintetüket.

- ...És Isten lesz a világ királya - mondotta az angyal. - Nem ez a hit a te hited is?

A másik két kínai minden ellenséges indulat nélkül ugyan, de kételkedett társának szavában.

- Ez a háború - mondta a fiatal kínai, - nagy aratást fog végezni a királyok sorában.

- De Japán... - kezdte az öregebb ember.

A püspök még tovább szeretne volna hallgatni a beszélgetést, de az angyal sötét keze most a világnak egy más pontjára mutatott.

- Hallgasd meg ezeket, - mondta az angyal.

Oda mutatott, ahol Mezopotámia forró napja alatt Nagy Britannia és Törökország hadseregei táboroztak. Egy széles, lassan hömpölygő folyó homokos partján két lovas ügetett. Az egyik angol volt a másik török. Mindketten a török arcvonalról voltak visszatérőben, ahol az angol fegyverszüneti zászlóval jelent meg. Ha angolok és törökök kerülnek össze valahol, hamar meg szoktak barátkozni egymással, a jelen esetben pedig a barátkozást még az is megkönnyítette, hogy az angol törökül is beszélt. E tekintetben egészen kivételes angol volt. A török éppen azt jegyezte meg, hogy a németeknek bizonyára nem tetszenék, ha látnák, hogy ők ketten mennyire összebarátkoztak.

- Kár, hogy a barátság népeink között megszűnt, - mondotta. Kissé elgondolkozott s aztán így folytatta:

- Ti angolok, nem vagytok olyanok, mint a *mi* keresztényeink.

Az angol tudni szeretne volna, hogy miért.

- Nektek nincsenek díszruhás papjaitok. Ti nem dicsőítitek és imádjátok a képeket és keresztekét és nem civódtok egymás között.

- Mi is azt az Istent imádjuk, mint ti, - mondta az angol.

- Hát akkor miért harcolunk egymással?

- Ezt én is szeretném tudni.

- Miért hívjátok magatokat keresztényeknek és miért indítottatok háborút ellenünk? Mindnyájan, akik ugyanazt az Istent imádjuk, testvérek vagyunk.

- Legalább is így kellene, hogy legyen, - mondta az angol és elgondolkozott. Valami, ami teljesen új gondolatnak tetszett, nagyon meglepte.

- Ha nem volnának külön vallások, - mondta, - az emberek együtt imádnák Istent. Akkor nem volnának háborúk, legfeljebb néhanapján volna egy becsületes kis küzdelem...

- ...Tekints most ide, - szólalt meg újból az angyal. - Közvetlenül a rettenetes csata mögött, ahol a német ágyúk sora vág utat az orosz áldozatokba, egy fiatal német katona beszélget két sebesült orosz fogollyal, akik az út szélére ültek le pihenni. Kelet-poroszországi német, aki keveset ért és beszél oroszul. Ezek hárman s éppen arról beszélnek, hogy a háború nem Isten akarata, hanem az emberek tévelygése.

- Nézz ide, - mondotta az angyal és kezének árnyéka most Benares halottégető halmai fölött rezgett, ahol egy átalakult hitű bramin éppen azt nézte, mint gyűrűzik föl a késő délután napfényében a temetési szertartás füstje, miközben barátjával, egy angol festővel, az indiai fajok, kasztok és szokások vak türelmetlenségéről beszélt.

- Vagy nézz ide!

Az angyal most egy kis embercsoportra mutatott, amely egy norvég fjord beszögellésének kis homokpartján állott. Hárman voltak. Egy öreg ember és két nő. Egy vízbefúlt német tengerész hulláját állták körül, akit az áramlás aznap sodort a partra. Egy ideig halkán suttoztak, míg nem az öreg ember hangosan megszólalt:

- Ez már a negyedik, akit a víz a partra vetett. Szegény vízbefúlt lelkek!... És mindez csak azért, mert az emberek nem szolgálják az Istent.

- De hát a népek eleget járnak templomba és eleget imádkoznak, - mondta az egyik asszony.

- De nem szolgálják az Istent, - mondta az öreg. - Úgy imádkoznak Istenhez, ahogy a koldúsnak szoktak bólintani. Nem szolgálják Istent, aki pedig mindenkinek királya. Hamis királyokat és császárokat ültettek trónokra s a halál ezért bántja egész Európát s a tenger ezért veti ki a halottakat még a mi partjainkon is. Miért kell a világnak így szenvedni? Miért kellett nekünk norvégoknak, akik szabad szellemű nép vagyunk, megengedni, hogy a németek, svédek és angolok királyt helyezzenek fölénk? Mert a hitünk hiányzik. A királyok titkos tanácsokat jelentenek, a titkos tanácsokkal pedig együtt jár a háború. Előbb vagy utóbb mi is háborúba sodródunk, ha nemzetünk lelke behódol a királynak... De örökké nem maradhat így az emberek társadalmában. Isten nem akarhatja, hogy az emberek örökké szenvedjenek. El kell jönni annak a napnak, mikor Isten maga fogja kormányozni a világot, az emberek pedig nem azt cselekszik, amit a királyok akarnak, ami a királyoknak kedvez, vagy amit megszoktak, hanem azt, ami igazságos...

- Íme, az emberek már ezer meg ezer helyen mondják ezt, - jegyezte meg az angyal. - De nézz ide s azt fogod látni, hogy itt már olyasmi történik, ami több a pusztá beszédnél.

Az angol dél felé mutatott s ujjával egy kisebb, afrikanderekből álló csoportot jelzett, amely Windhuk irányában lovagolt. Két ember, mindketten búr farmerek, egymás mellett lovagoltak és egy német tiszttel beszélgettek, akit fogolyként vittek magukkal. Ez az ember juhganéjt rakott az ivóvíz-forrásokba és ezzel eljátszotta az életét. Mégsem ölték meg.

- Nem akarunk többé gyűlölködést Dél-Afrikában, - mondták őrei. - A búrok, angolok és németek éljenek békén egymás mellett. Az emberek nem gyilkolhatják egymást örökké.

- Most pedig figyeld meg a fogoly gondolatait, - fordult az angyal a püspök felé.

A német lelkét határtalan csodálkozás töltötte el. Biztos volt benne, hogy főbelövik és szépen, büszkén és dacosan, utolsó percéig bátor katona módjára viselkedve akarta végezni életét. Ezek az afrikanderek pedig, akik úgy lőhetnék fejbe, ahogy a férfit megilleti, most úgy bocsájtanak meg neki, mint ahogy a kutyának szokás. A német lelkében új és régi gondolatok kóvályogtak. A legvadabb és legkeményebb militarizmus légkörében nevelkedett. Könyörtelenségre, kérlelhetetlenségre és más hasonlókra oktatták. Arra tanították, hogy a háború háború s minél elkeseredettebb, annál jobb s hogy minden ellenség fölött a borzalom a győzelem útja. És íme ezek az emberek, angolok és búrok, más utat is ismertek. Tizenhat évvel ezelőtt még harcban állottak egymással, most pedig ugyanazt az egyenruhát viselik, együtt lovagolnak és mosolyognak rajta, mert nem hisz nekik, hanem karját összefonva, egyre a fegyvereket nézi, amelyekkel ki fogják végezni. De ezek a fegyverek nincsenek kivégzésre szánva...

Ha így történhetett a búrok és angolok között, miért ne történhetnék ugyanúgy a franciák és németek között? Miért ne haladhatnának egy napon franciák, németek, búrok és angolok, oroszok és lengyelek együtt az emberiség új csillaga, a déli kereszt alatt, hogy együtt akadályozzák meg a kölcsönös jóakarát forrásainak megmérgezését?

Agya ellenszegült és küzdött ezekkel a gondolatokkal.

- Nehéz eltérni ezeket a nemes megpróbáltatásokat, - suttogta magában.

Most egyik ellensége melléje lovagolt és egy ital vízzel kínálta meg.

- Csak egy kortyot, - mondta mentegetődző hangon. - Nagyon takarékoskodnunk kell vele...

Az angyal ismét más dologra hívta föl a püspök figyelmét.

- Amott egy másik lelket ugyanezek a gondolatok foglalkoztatják, - mondta.

A püspök egy fiatal német attasé washingtoni hálósobájába látott be. Az attasé a hajnali órákban is ébren volt. Ágyában ült és kezével sűrű haját zilálta szét.

Késő éjszakáig dolgozott az utálatos *Lusitania*-eseten. A hajó elsüllyesztésének híre két nappal ezelőtt érkezett meg és egész Amerika lázban égett miatta. Az eset háborút jelenthetett. Az attasénak az volt a dolga, hogy magyarázó és igazoló cikkeket helyezzen el a sajtóban, elhitesse, hogy ami történt, kényszerítő cselekedet volt és hogy a nagy hajó lőszerekkel volt megrakva, így akarta ellensúlyozni a felháborodást és az ellenséges hangulatot, amely az egész földrészen végigzúgott. Teljes odaadással dolgozott s egyik csésze kávé a másik után itta ki, míg végre vagy két órával azelőtt, teljesen kimerülve ágyba jutott. A vízbefuló asszonyok és gyermekek lidércnyomásától azonban nem tudott elaludni és saját érveinek ismétlésével igyekezett lelkét megnyugtatni. Mióta a háború megkezdődött, sohasem jutott eszébe, hogy Németország ügyének igazságában kételkedjék és most is csak teljes idegkimerültségének lehetett tulajdonítani, hogy kételkedhetett benne. Németország a legjobban szervezett, legműveltebb, legtudományosabb és legszabadabb gondolkodású országa a föld kerektségének s az egész emberiségnek érdeke, hogy uralkodó hatalom legyen a világon. Hazafisága olyan erős volt, mint a hittérítő buzgalma. Az angolok eltompultak, Franciaország dekadenciában van, az oroszok barbárok, az amerikai demokrácia nagyon elaljasodott, a világ többi része pedig «a fehér ember terhe». Az emberiségnek az a világos rendeltetése, hogy a büszke porosz sást szolgálja. És mégis, azok a szennyes holttestek, amelyeket a süllyedő kolosszus

örvénye a mélységbe sodort... Szerette volna, ha ennek nem kellett volna megtörténni. Felsóhajtott és könyörgött, vajha ne kellene ezeknek a dolgoknak ismétlődni, mielőtt az ellenség szelleme megtörik és mielőtt a dicső német béke szétterjed az egész világon.

Hirtelen valami megakasztotta könyörgését. A semmiből és sötétségből valami azt súgta neki, hogy Isten nem hallgatja meg ezt a könyörgést...

Hát volna még más lehetőség is?...

A legrettenetesebb kétely volt, amely valaha is gyötörte, mert nevelésének és életének alapját rendítette meg.

Hát lehetséges volna, - gondolta, - hogy ne a mi régi német Istenünk volna az igazi Isten? Lehetséges volna, hogy a mi régi német Istenünk nem egyéb a törzsi bálványok utódánál és egyáltalán nem is Isten?

A püspök hosszú ideig vizsgálta a gondolatokat, melyek a fiatal attasé agyában kavargtak, míg végre abban az idézetben tört ki, mely valaha a haldokló Goethe ajkáról röppent el:

- Több világosságot!

- Most hagyjuk el attasénkat, - mondta az angyal, - és hallgasd meg ezt a két fiatal asszonyt.

Az angyal Angolország fölé emelte kezét és oda mutatott, ahol Southend a Temze torkolatánál, egy éjszakai Zeppelin-támadás után lázban égett. Mindenki korán reggel talpon volt már, hogy mielőtt napi munkájába fogna, megnézzék az összerombolt házakat. Két ápolónő, mesterségükben nem valami kiválóak és mint asszonyok nem valami műveltek, az izgalmas éjszaka után, a friss tengeri levegőt szívták a parton. Mindkettő sokkal izgatottabb volt, semhogy aludni tudott volna. A rémes pillanatról beszélgettek, mikor «odafent» ezeket az utálatos jószágokat megpillantották és védtelenek voltak a lezuhanó bombákkal szemben. Mindketten *gyűlölték* a légi szörnyeteget.

- Nem volna szabad, hogy ilyen dolgok legyenek, - mondta az egyik.

- Nincs rájuk semmi szükség, - mondta a másik.

- Nem volna szabad, hogy az emberek ilyeneket csináljanak... háborúkat és más gonosz dolgokat.

- Hogy lehetne megakadályozni?

- A tudománynak kell megakadályozni őket.

- A tudománynak?

- Igen, a tudománynak. Az öcsém... nagyon okos fiú, mindig ezt mondja. Azt mondja, hogy mindezeknek a dolgoknak csak a tudomány vethet véget. A világ állandóan okosodik, szokta mondani az öcsém. Az embereknek mindig több lesz az eszük... ez a fejlődés. Az igazi tudomány az, hogy az emberek testvérek. Az igazi tudomány az, hogy ne legyen több háború. A tudomány azzal vet véget a háborúnak, hogy ilyen borzalmas dolgokat teremtsen, melyektől többé senki sem érezheti magát biztonságban. Ha senki sem érzi magát biztonságban, mondja az öcsém, mindenki a békét fogja akarni. Azt mondja, hogy könnyen békét lehetne teremteni az egész világon, ha nem volnának lobogók, királyok, kapitalisták és papok. Azt mondja, hogy egy országnak kellene lenni az egész világon. Azt mondja, hogy meg kell csinálni a világ-államot.

- Isten uralma alatt, - mondta a püspök. - Isten uralma alatt.

- Az öcsém azt mondja, hogy a tudomány fog uralkodni a világon.

- Nevezd tudománynak, ha úgy tetszik, - mondta a püspök. - Isten a bölcsesség.

- Íme, - mondta az angyal, - már a gyermekek és diákok szájából is hallod. Már az iskolás diákok is ellene vannak a nemzetek, vallások és királyok önzésének, ostobaságának és szerencsétlenségének. Most már ezer helyen, tízezer helyen hallhatod... Nézd, ez csillog-villog már az egész világon; már részeg a fénytől, mely szétárad az egész emberiségre. Nézd... már előre lángol...

- Az örök világosságtól.

- Istennek országától... Tekints ide! Nézz oda! Nézz amoda! Nézd ezt a derék kis acélsisakos francia papot, aki most először merészel gondolkodni az életében, nézd a méltóságteljes marokkói emirt, aki a harctéri sírásókat nézi, nézd azt az anyát, aki a fiát vesztette el... Látod-e, hogy mindnyájan egy irányba fordítják már tekintetüket, noha nem is sejtik, hogy mindnyájan egy irányba, az igazság uralma felé fordulnak, Isten uralma felé. Közösen, együttes erővel akarnak dolgozni, mert csak úgy lehet szolgálni Istent államban, városban és gazdasági életben egyaránt... Mindnyájan egyazon megváltás küszöbére jutottak, a közös emberi megváltás küszöbére, egyetlen igazságnak, egyetlen isteni akaratnak uralma alatt... Ez-e az a megváltás, melyet a te egyházad nyújt az embereknek?...

8. §.

- Most pedig, - mondta az angyal, - miután láttad, hogy ez a hit mint növekszik és mint árad szét az emberek szívében, miután láttad az aratásra érett sárga mezőket, - azt akarom, hogy lásd, mit cselekszenek a vallás hirdetői.

Az angyal mosolygott. Jelenvalósága láthatóbbá vált, a föld gömbje, a nap és csillagok elhomályosodtak és már kevésbbé voltak felérzékkelhetők. A csend megszólalásra készítette a püspököt.

- E látomás fényében látom, hogy milyen parányi az én egyházam, - mondotta.

Tisztába akart jönni az angyallal és önmagával.

- Az egyház, melynek püspöke vagyok, csak része a mi nyomorúságos emberi küzködésünknek. Kicsiny és szármalmas, Isten országa eljövételének előestéjén, de nagy, igen nagy, régi, hatalmas és tiszteletreméltó, ha magammal mérem össze. De legfőként emberi. Az én történetem az egyház történelme és az egyház történelme az enyém. Szinte azt hihetném, hogy én vagyok az egyház. A világ meglátta a világosságot, meglátták a sötétségben tévelygő emberek is. Meglátták ugyanúgy, mint ahogy én láttam Istent, de az egyház kezdett megfélemlkezni és elmerült a másodrendű dolgokban. Akárcsak én... Az egyház akarta kifejezni az igazságot, de elveszett a teológia útvesztőjében. Rendet akart teremteni a világban és eladta magát Constantinusnak. Azok az emberek, akik a láthatatlan királyt vallották, visszariadtak szolgálatától. A legnagyobb szerencsétlenség volt, hogy a kereszténység eladta magát a császároknak és királyoknak. A mesternek azt az állítólagos mondást adták szájába, hogy adjuk meg a Caesarnak, ami a caesaré és Istennek, ami Istené... Ki az a caesar, akinek meg kell osztoznia Istennel az emberek fölött? Ami a caesaré, nem lehet Istené. De Constantinus caesar ott ült a zsinat kellő közepén, körülötte voltak testőrei; a szegény fanatikusok, törvénysínálók és rendszerezők aggodalmaskodóan szögezve rá szemüket, vitáztak, vitáztak a *homousion* és a *homoiousion* fölött. Eltorzították ábrázatukat, nagyon haragosaknak és lelkiismereteseeknek igyekeztek feltűnni, hogy elrejtsek, mennyire félnek és milyen keveset tudnak és hogy nem

merik felemelni kezüket a világbirodalom bitorlója ellen... És ettől a naptól kezdve a keresztény egyházak elkárhoztak és elvesztek. Megkötött egyházak lettek. Szolgaegyházak. Az én egyházam pedig kétszer is eladta magát, mert a nicaei vétket azzal duplázta meg, hogy kiszolgáltatta magát Henriknek és Erzsébetnek, mikor a szentségek fölötti vitát színlelte. Igazában senki sem törődött többet az átlényegülés tanával, mint a régi árulók a személyes jelenlét tanával; a vita csak az árulás leplezésére szolgált.

A püspök az angyalhoz fordult, aki hallgatta.

- Mit tudsz mutatni egyházamban, amit nem ismerek? Miért kapjuk mi, anglikán püspökök püspöki székhelyet úgy, mint a bakák a kitüntetést? Viktória, az öreg német asszony, négy hónapig késlekedett kinevezéssel... valami pletyka miatt... Mik vagyunk mi tulajdonképpen?! Snape, akiből burhami püspök lett, mindig a prince consortot leste, mikor kilovagolt a Hyde Parkban és mélyen hajbókolt neki, azután gyorsan átsietett a parkon, hogy elérje, mikor visszatér. És ezt csinálta örökösen. Újra, meg újra... Ide sülyedtünk mi, a világosság hirdetői.

- Mindig megvettem a nyomorúságos szolgálókat, - folytatta a püspök. - És itt vagyok én... Isten szólított, megmutatta világosságának tartalmát és mégis egy hónapig tétováztam. Ez az emberi szív titka, hogy tud vétkezni és vétkezik is a világosság ellen. Mi jogom van nekem, aki láttam a világosságot és mégis tévutakon bolyongtam, hogy más embereket megvessek? Azt kell hinnem, hogy valami agylágyulás tartott vissza az igazságtól...

- Az emberek kicsinyek. Még mindig oly kicsinyek, hogy nem tudják felfogni és megtartani Isten látomását. Ezért akarom újra látni Istent... De azt kell hinnem, hogy e nélkül a különös orvosság nélkül, amely úgy látszik, egyidőre felülemel a zűrzavaron és a köznapi személyes bonyodalmakon, nem lehetnék itt. Itt vagyok és szenvedélyesen szeretném megőrizni ezt a pillanatot és ezt a világosságot. Ha a sugallat megszűnik, vissza kell térnem otthonomba, megszokott helyemre, határolt viszonyaim közé. Az emberek kicsinysége! Az emberek feledékenysége. Tudni akarom a kötelességemet; tisztán akarom látni, olyan tisztán, hogy soha többé ne felejtsem el...

- Nézd ezt a világot, - mondotta a püspök a földgömb felé fordulva, - nézd, hogy mialatt kínai kereskedők, török katonák, iskolás diákok, norvég halászok, félig művelt ápolónők, búr farmerek Isten gondolatától vannak eltelve, mit cselekszenek, a nicaei egyházak papjai.

Ezúttal a püspök sötét keze siklott végig az ezüst gömbön s most az angyal állt úgy mellette és hallgatta úgy őt, ahogy a mester áll a tanítványa mellett, aki kezdi tudni a leckéjét. A püspök ujja egy másodpercre egy bíborosnál állapotodott meg, aki politikai cselszövésen törte a fejét, hogy miként idézhetne elő reakciót Franciaországban, majd egy pomerániai lelkészre mutatott, aki jól megművelt földjén sétált vasárnapi prédikációjával, fejében még az Anglia elleni kegyetlen gyűlölet visszhangjával. Azután egy mollah következett, aki a dzsihadot hirdette, akárcsak német pap lett volna, majd egy ágyban fekvő anglikán pap, aki a bűnhődés és megváltás nagy misszióján elmélkedett, amelynek helyre kell állítani a magas egyház tekintélyét, - anélkül, hogy valami különös bűn indokolta volna a bűnhődést és valami megváltás származhatott volna a tevékenységéből. A püspök keze keresve siklott fel és alá, de seholsem talált papot vagy vallásos szervezetet, aki vagy amely a hitnek ezt az új hajnalhasadását várta volna. Voltak ugyan köztük töprengők, de ezek is csak fogadalmuk korlátai között töprengtek. Mindenfelé csak az egyház volt, csak a dogma, a nemzet, a király, a tulajdon, a párt, de seholsem az igaz Isten volt az, akinek szolgálatában az ige hirdetői állottak. Mindenütt csak a közönséges, de független emberek voltak azok, akiknél Isten világossága felragyogott s mindenütt csak a dogma és a hivatásos egyházi emberek szervezetei voltak, akik Isten útjában állottak.

- Isten félretolja a papokat, - kiáltotta a püspök, - hogy elérje a közönséges embereket. Az egyházak nem szolgálják Istent, ember és Isten közé állottak, ők a barrikádok az embernek Istenhez vezető útjában.

A püspök keze most az érsek-prímást súrolta, aki palotájában épen most ült le reggelijéhez. A pompaszerető öreg ember violaszín talárt viselt, amely nagyon jól illett magas alakjához és püspöki gyűrűjét csókra nyújtotta vendégeinek, ami a reggeli üdvözlés megszokott formája volt az érsek-prímásnál. A gyűrű-csokolás egyik legfáradságosabb napi munkája volt. Tőle hetven mérföldnyire, az öreg Likeman szabadalmazott Benger-tápszert reggelizett ágyában, levelei számára idézeteket keresett a görög testamentumból. És a princhesteri püspöki palota... Hálósobájának karosszékeiben érzéketlenül és mozdulatlanul ült Scrope püspök és öntudatlan állapotban Isten jöveteléről álmodozott...

- Látom hiábavalóságomat. Látom ürességemet. De mitévő legyek? - kérdezte a püspök a homály felé fordulva, mely ismét beburkolta az angyalt. - A tegnapi kötelékek kötnek holnapra is. Ez az én világom. Ezért vagyok és ebben élek. Merre van szabadulásom útja? Hogyan fordulhatok el ezektől a szokásoktól és kötelékektől, hogy az egy igaz Istent szolgáljam? Ha látom magamat, megértem a többiek helyzetét. Mi papok és igehirdetők valamennyien hálóban vagyunk. Istent akarom szolgálni. Mondani könnyű! De *hogyan* kell szolgálnom Istent? Hogyan kell elősegítenem a jövetelét és hogyan lehetek jövetelének részese?

Arra kezdett eszmélni, hogy ismét magába tér vissza s hogy az ezüstös gömbnek és csillagos űrnek látomása ismét beleolvad a nemlétebe.

Küzködött a visszatérés ellen. Érezte, hogy kérdésére még nem kapott választ. Hirtelen a felesége arca jelent meg előtte és megérezte, hogy ez az arc az ő személye és a megoldás közé áll.

...Mit keres itt a felesége?

9. §.

Úgy tetszett neki, hogy a nagy angyal még mindig a közelben van. Fölötte a tér végtelensége volt ugyan, de a püspök mégis arra kezdett eszmélni, hogy princhesteri palotája hálósobájának karosszékeiben ül. Ott volt és mégsem volt ott. Úgy tetszett, mintha két különálló és mégis rokon énje volna s az egyik figyelne a másikat. A második a körülötte levő dolgok tudatára kezdett ébredezni, míg az első amannak mozdulatait nézte és tőle teljesen különváltan hallgatta, amit mondott. A második én Lady Ellához fordulva mondotta:

- Mondom neked, Isten lesz eljövendő, hogy kormányozza a világot. El kell hagynunk az egyházat.

Közvetlenül a püspök mellett ült Lady Ella, olyan arkifejezéssel, mely ijedelmet és határozottságot árult el. A másik oldalon egy kis asztalkán volt a tálca a reggelivel. Már nem a püspök figyelte a körülötte levő dolgokat, hanem őt figyelték.

Mikor a püspök megszólalt, Lady Ella hajolt melléje. Urának megdöbbentő kijelentésével küzködött és igyekezett elűzni gondolatait.

- Edward, - mondotta, - te valami orvosságot szedtél...

A püspök oldalt fordult, hogy éjjeli szekrényén megpillantsa a kis üvegcsét. Már nem volt ott. Lady Ella tartotta a kezében.

- Dunk egészen megrémülve jött hozzám. Azt mondta, hogy eszméletlenül kívül vagy és nehezen lélekzel. Ide rohantam. Láttam, hogy mi történt. Azt mondtam neki, hogy senkinek se szóljon, hanem hozza fel a reggelidet. A többi cselédséget eltávolítottam és itt váraкоztam melletted... Dunk, azt hiszem, megbízható... Mormogtál és ide-oda mozgattad a fejedet...

A püspök kábultságot érzett. Úgy érezte, hogy Isten közvetlen közelben van.

- Nem tudtam kötelességemet, - szólalt meg újból. - De most nagyon közel vagyok Istenhez.

Feleségének vállára tette a kezét.

- Tudd meg, Ella, hogy ő nagyon közel van hozzánk...

Az asszony zavartan nézett rá.

A püspök felegyenesedett székében.

- Néhány hónap előtt új erők kezdtek működni lelkemben. Különös kétségek és még különösebb megismerések támadtak meg. A régi egyház nem egyéb üres maszknál. Isten nem lakozik benne.

- Edward, - kiáltotta az asszony, - miket beszélsz?

- Haboztam, hogy megmondjam-e ezt neked. Most látom, hogy mindent meg kell mondanom. Az egyházunk tartalom nélküli hüvely. Olyan, mint az üres kigyóbőr. Isten már nincsen benne.

Az asszony talpraugrott. Annyira megrémült attól, amit hallott, hogy visszarettent és a székét hátrataszította.

- Te *megőrültél!* - kiáltotta.

A püspök elcsodálkozott felesége ijedelmén. Ő is felállt.

- Biztosíthatlak, drágám, - mondotta, - hogy nem örültem meg. Elő kellett volna készítenem téged, beismerem...

Az asszony megborzadva nézett rá. Azután az üvegcsére esett a tekintete, melyet még kezében szorongatott.

- Oh! - kiáltotta s az ablakhoz sietve, kiürítette a kis üveg tartalmát.

A püspök csak akkor látta, hogy mit cselekszik, mikor már késő volt, hogy megakadályozza.

- Mit csinálsz?! - kiáltotta és odaugorva megragadta felesége csuklóját. Az üveg kiesett az asszony fehér ujjai közül és a kemény burkolatú kerti úton ezer darabra tört.

- Drágám, - mondotta, - te nem érted...

Szemben állottak egymással. A püspök magyarázólag folytatta:

- Idegerősítő volt. Beteg voltam. Szükségem volt rá.

- Méreg volt, - felelte az asszony. - Istenkáromlás volt, amit beszéltél.

A püspök elengedte felesége karját és a szoba közepéig ment. Ott megfordult és ismét szembenézett az asszonnyal.

- Nem volt istenkáromlás... Csak nem kellett volna téged megijesztenem és meglepnem... El akarom mondani neked a változásokat, melyek lelkemben végbementek.

- *Most* semmit sem akarok hallani, - jelentette ki az asszony. - Mindaddig nem, míg jobban nem leszel. Míg ezek az agyrémek...

Egyszerre egészen más hangnembe csapott át:

- Edward, hogy tehetnél ilyent? Miért titkolóztál előttem? Tudtam, hogy álmatlanságban szenvedsz, de mindent megtettem volna, hogy segítsek rajtad. Szerettem volna... akartam rajtad segíteni... mindenáron. Az egész életem a tiéd... Hát volt valami értelme, hogy titkolóztál előttem?

Kezét az ura vállára tette és úgy kérdezte:

- Edward, hajlandó vagy megtenni valamit a kedvemért? Megpróbálsz, hogy egyél valamit? Itt maradsz? Majd én lemegyek Whipphamhoz és minden sürgős dolgot elintéztetek vele. Talán, ha kipihened magadat... A délutáni konfirmációig nincsen halaszthatatlan dolgod... Nem értem, hogy mi történhetett veled? Néha sejtettem, hogy valami történik... De erről majd beszélhetünk. Most az a fontos, hogy mások meg ne tudják és senki se lásson meg semmit... Képzeld el, hogy a *Fehér holló* értesülne róla... Könyörgöm neked. Maradj itt, én majd elküldök az orvosért, aki Miriamot is kezelte.

- Nincs szükségem orvosra, - mondta a püspök.

- De igenis, szükséged van rá.

- De nem akarom...

Miután Lady Ella az orvost illetőleg engedett, a püspök magatartása azt mutatta, hogy némi zavaros, de erőtlen ellenkezés után belenyugodott intézkedéseibe...

10. §.

A nap további folyamán, mindaddig, míg csak a székesegyházba nem indult, egy percre nem hagyta el a püspököt az a furcsa érzése, hogy egy időben egyszerre két helyen van. Az angyal mellett, a nagy úrben, a csillagok között állt s ugyanakkor visszatért mindennapi életébe. Princhesteri palotájában tartózkodott, hálószobájában pihent és feleségével beszélgetett, majd pedig földszinti dolgozószobájába ment és rendes napi munkájához fogott.

Legfőbb törekvése az volt, hogy a délutáni két konfirmációs beszédével elkészüljön. Átfutotta jegyzeteit, félretolta őket és egy ideig mélyen elmerült gondolataiba. Eszébe jutottak Likeman levelének görög idézetei, melyek most valami különös jelentőséget látszottak ölteni, önmagában ismételte a szavakat: «*Epitelesei, Epiphausei*».

Elővette kis testamentumát, hogy utánanézzon az idézeteknek. Az első, amely Filippi-beliekhez írott levélből való volt, a régi szöveg szerint hangzott: «Aki elkezdette bennetek a jó dolgot, elvégezi». A másik fordításban így hangzott: «Megvilágosodik néked a Krisztus». A püspöknek nem tetszett ez a szövegezés és az új fordítást vette elő, amelyben az «elvégezi» a «végre is hajtja», a «megvilágosodik néked» pedig «világosságot áraszt reád» kifejezéssel volt helyettesítve. Egy ideig ezeken gondolkozott.

Azután a beszédek kezdtek foglalkoztatni, miközben az idézetek teljesen elvesztették jelentőségüket. Gyorsan írni kezdett, de miközben írt, úgy érezte, hogy az angyal a jobbjánál áll és helyesli, amit ír. Voltak pillanatok, mikor úgy tetszett neki, hogy teljesen az angyal irányítása szerint dolgozik. Azt kérdezte magától, hogy ez az automatikus lelki munka nem ugyanaz-e, mint amit az emberek «sugallat» néven ismernek?

11. §.

A püspök mindig nagyon érzékeny volt a páthosznak ama forrása iránt, mely az ifjúság látásában rejlik. Évekkel azelőtt, mikor feleségével együtt járt Firenzében, majdnem könnyekig meghatotta őt az üde arcú Tóbiás képe, aki Botticelli festményén az angyal mellett halad. Ezúttal is hirtelen és ellenőrizhetetlen módon ugyanaz az érzés ébredt fel benne, mikor meglátta előtte levő fiatal gyülekezetet, a noefiták sorát, akik eljöttek, hogy nyilvánosan tanúságot tegyenek Istenről. A háború a tragédia árnyékát vetette az egész ifjúságra. A háború előtt sokan irigykedtünk a fiatalságra és nagyon is biztosak voltunk boldogságának tudatában. A háborúban mindez megváltozott. Félelem és bizonyos gyengéd aggodalom vegyült minden gyermek felé fordított tekintetünkbe. Egyetlen serdülő legényke sem mehetett el mellettünk az utcán, aki olyan megpróbáltatásnak, sanyarúságnak és veszedelemnek ne lehetne kitéve, mint aminőt a régi hősök sohasem ismertek. A vállveregetés, a korral járó kicsinylő leereszkedés eltűnt a világból. Félelmetes nézni a mai ifjúságot.

Mialatt a rektor a konfirmációs szertartás bevezető sorait olvasta, a püspök a gyermekek arcát vizsgálta. Milyen közvetlenek voltak és milyen ártatlanok! Néhányan kissé kipirultak a nagy alkalom izgatottságától, mások kissé halványak voltak. De mind egyformán gyengédek, körvonalaikban lágyak, megjelenésükben és színükben üdék és bájosak. Valamennyiüknek oly lágyan hívó szájuk volt. Egyesek oldalról egymást nézegették, mások feszült figyelemmel ügyeltek. A sarokszéken ülő, jó megjelenésű fiú tekintete úgy hatott a püspökre, mintha különös dacosságot árult volna el. Felegyenesedve ült, tekintetéből fájdalom tükröződött, ajkát keserűen összeszorította. A püspöknek pedig megint úgy tetszett, mintha az angyal állana mellette és magyarázatokat nyujtana neki.

- Ez a fiú, - vélte a püspök, - csak azért van itt, mert nem térhetett ki az elől, hogy eljöjjön. Kibúvókat keresett, de az anyja sírt. Mi egyebet tehetett volna? Íme, az egyház manapság a fiúk lelkét sem tudja lekötni.

A rektor a szertartás bevezető részének végéhez érkezett:

- «Amit pedig saját hitvallásukkal megerősítenek ez alkalommal, igyekezzenek mindenkor hívségesen teljesíteni.»

- Akárcsak egy ügyes ügyvéd szögezne le valami kijelentést, - gondolta magában a püspök, azután felállt, kisimította a kezében tartott kis papírt, előrehajolt és megkezdte első beszédét.

Napjainkban nagyon kevésbé orthodox hangzású dolgokat lehet mondani anglikán szószékekről, anélkül, hogy ellentmondásra találnának. A templomi gyülekezeteknél nincs szokásban az éber és dogma szerinti bíráló. Így volt lehetséges, hogy a püspök minden akadály, vagy zavar nélkül mondhatta el azt, ami alább következik. Az egyetlen ellenkezés, amely beszéde folyamán hangzott, belsejében támadt abból az álomszerű ellentétből, amely a hely és az alkalom közt s azok között volt, amiket elmondott.

- Minden szertartás, - kezdte a püspök, - elavul. Minden szertartást már kezdettől fogva olyan dolgok árnyékolnak be, melyek értékükben alatta maradnak a szándéknak. Ti, gyermekeim, akik ma e viharokat látott régi épületben a régi dicsőségek s Isten rejtélye elfelejtett, vagy elhagyott elméleteinek szimbolumai alatt összegyűltetek, ti bizonyára különbséget fogtok majd tenni lelketekben a között, ami lényeges és ami lényegtelen, és zavaró, mikor magatokat felajánljátok Istennek, mindnyájunk urának és királyának. Mert ma az a célotok, hogy Istennek ajánljátok fel magatokat. Ez a lélek idejének eljövetele, mikor felszabadultok a gyermeki függőség alól, melyben tanítóitok, a betanult kifejezések, az útmutatás és megszokás iránt voltatok. Ez az idő, mikor szemeteket egyenesen az Úrra szögezitek. Mikor ezt teszitek, a

nagy testvériség mellett tesztek vallomást, a nagy testvériség mellett, mely az egész földet körülövezi, mely minden népre, nemzetre és országra kiterjed, amely Isten szellemét akarja belevinni a világ ügyeibe és az ő királyi trónját akarja felépíteni nemcsak a ti egyéni életekben, hanem az egész emberiségben is, a manapság koronát és jogart viselő felemelkedettek, bitorlók, véletlenek és esztelenségek helyébe.

Szünetet tartott, amely alatt hallotta azt a bizonyos kis mozgást, ami ahhoz hasonlított, mintha az előtte levő gyülekezet felegyenesedni igyekezett volna ültében. Ez az a bizonyos mozgás, mely ösztökélő és megnyugtató hatással van a gyakorlott templomi szónokokra.

- Ez a lényege, kedves gyermekeim, a ma reátok váró komoly feladatnak, aminthogy ez a valóságos és gyakorlati célja minden igaz vallásnak. Ez a *sacramentum*, ez a ti katonai hűség- eskütok. Köszöntitek és hűséget fogadtok Isten eljövendő országának. Erre akarom irányozni lelketeket, sok mindennek kizárásával, amiről nagyon jól tudom, hogy ez ünnepélyes szertartásra való előkészítések során szűkkeblű és szektárius volt. Isten olyan, mint a drágakő a kavicsok között. El kell dobnotok a kavicsokat magatoktól. Az emberi léleknek legfőbb diadala, mely mindent bekoronáz, az egyszerűség; Istennek legfőbb jelentősége egységében és egyetemességében rejlik. Isten, akinek köszöntésére ma összegyűltetek, a zsidóknak és egyúttal a pogányoknak istene. Az izlámnak az istene, a Brahmo Somajnak istene és számtalan tiszta életű hitetlennek is ismeretlen istene. Nem a burkolt teológiai rendszerek és megmagyarázhatatlan dogmák istene, mellyel tanítóitok teletömték fejeteiket. Azt akarom agyatokba vésni, hogy mikor ittatok az italból, ne annak a kicsorbult régi ivóedénynek adózzatok őt meg nem illető tisztelettel, melyben ajkatokhoz emeltétek. Nem teljesíteném kötelességemet, ha mindazt, amit gondolok, nem tárnám fel teljes nyíltsággal előttetek.

A püspök úgy látta, mintha az a fiú, akinek arca az imént még dacot árult el, meglepő érdeklődéssel szögezné rá a szemét. A püspök előrehajolt az emelvény fölé és olyan ember meggyőző hangján beszélt, aki sokkal világosabb dolgokról beszél, semhogy fárasztó érvekre volna szüksége.

- A vallás, szárnyaló és teremtmény lelkületű emberek közvetítésével mindig Istentől jött, de mindig nagyon gyorsan tevékeny és konzervatív emberek hatalmába került. Az utóbbiak, - természetüknél fogva szűkösek, aggodalmaskodók és gyanakvók, - minden korban úgy akarták megőrizni a vallás értékes adományát, hogy formulák és vallomástételek börtönébe zárták. Mikor meghatározásokat követelnek tőletek, ezt sohase felejtétek el, mert ez olyan, mintha légmentesen lepecsételt dobozban akarnátok megőrizni a tenger üde fuvallatát. Ezek az emberek pontos megállapításokban és tekergő magyarázatokban keresték Isten egyszerű igazságát, írásba akarták foglalni Istent, okmányokba foglalni, leszögezni, bebalzsamozni az élő hitet, mintha attól féltek volna, hogy különben megromlik, így aztán elvesztették Istent, jelentéktelen dolgok miatt; véget nem érő nézeteltérésekbe, vitákba, erőszakosságokba és sötétségbe zuhantak és megosztották a vallást egyik és másik hitvallás és tanító között. «A legjobbnak megromlása a legrosszabb», - mondta Aristoteles a világ nagy vallásait, különösen a mi kereszténységünket nagyon elhomályosították, megosztották és megbomlasztották a hittel üzérkedők és a szektáriusok zavaros gondolatai és hamis rendszerei. A hazugság nem oly gonosz, mint a félig eltorzított igazság. Az eretnekség nem lehet oly kártékony, mint a szűkkeblű orthodoxia. Minden vallásos testület magában hordozza a túlzott állítás veszedelmét, mely tévesen állít és a túlzott nyomatókat, mely széttágol és megtéveszt. Óvakodjatok ettől a veszedelemtől. Ne higgyétek, hogy mert ma ez ódonan szép épületben összegyűltetek és mert én állok itt egy különös megalkuvás különös köntösében és, mert a színes üvegeken és faragott köveken sok hiú vitatkozás jelvényeit látjátok, elzárhatjátok magatokat és eltávo-

lodhattok a hit nagy világától, a katolikusok, izlamiták, brahmanisták, buddhisták világától, amely Urunk, Istenünk közeli eljövételének tudatára kezd ébredezni. Az egész világ reátok váró testvériségébe léptek be és nem hagyhatjátok el soha. Ez a hely, a ti templomotok, ne zárkózottság, ne sánc, hanem kapu legyen számotokra.

...A példák egész sorát idézhetném nektek, annak bizonyítására, hogy ez az egyszerű egyetemlegesség volt Krisztus tanítása is. De elég, ha azt juttatom eszetekbe, hogy Mária, aki egyszerűen az Úrhoz ment, volt az, aki megdicsértetett, nem pedig Márta, akit mindenféle dolgok kötöttek le. Tanuljatok hitet Máriától, nem pedig magyarázatokat a Mártáktól. Tegyetek le a tudatlan múlt képzelődéseiről. A dogma betetőzése nem adatott meg a véges embereknek. Szenteljétek magatokat Istennek. Nem az egyházaknak és szokásoknak, hanem Istennek. Egyszerűen Istennek. Ő a vallás első és utolsó betűje. Ő az alfa és az omega. *Epilesei*; ő az, aki a megkezdett jó munkát bevégezi.

A püspök beszédes hallgatás közepette fejezte be prédikációját, mely után megkezdte a kérdések feltevését.

- Akarjátok-e itt, Isten és e gyülekezet jelenlétében megújítani azt az ünnepélyes ígéretet és fogadalmat, mely a keresztségnél tétetett helyettetek? Akartok-e hitet és tanúságot tenni saját személyetekben és kötelezitek-e magatokat, hogy...

A püspök egy pillanatra megállt. A következő szavak ezek lettek volna: «valljátok és cselekszitek mindazt, amit keresztszülőitek akkor vállaltak helyettetek?» Nem tudta azonosítani magát ezekkel a szavakkal, hanem így folytatta:

- ...hogy hű szolgálai lesztek az egy Istennek, az egész emberiség urának?

Egy pillanatig mélységes csend uralkodott a székesegyházban, mígnem egy hang, egy fiú hangja adta meg az elszigetelt választ:

- Akarom.

A püspök folytatta:

- Az Úrnak neve legyen segítségünkre.

A gyülekezet az imakönyvekbe pillantva, bizonytalanul felelt:

- Aki teremtette a mennyet és földet.

Ismét a püspök szólalt meg:

- Áldassék az Úr neve.

A gyülekezet visszatérő bizalommal mondta rá a refrént:

- Ma és mindörökkön örökké...

12. §.

Második beszéde előtt a püspöknek még a *Veni Creator Spiritus*-t kellett végig hallgatnia elangolosított formájában. Ez az ének a legborzasztóbb himnusznak tűnt fel előtte. Hibái hihetetlenül túlozva jelentek meg túlérzékeny lelke előtt. Az angol átformálás úgy hatott rá, mintha valami torzképlet, a himnuszok Charlie Chaplinja lett volna. Az egész ének tétovázó, nyelvtanilag agyon van gyötörve és egy bonyolódott dogma képtelenségeibe keveredik bele. A nagy angyal mozdulatlanul és ironikusan állt a püspök mellett, mialatt a gyülekezet énekelt.

- Ez a *te* egyházad!

- Véget kell vetnünk ezeknek a dolgoknak, - suttogta a püspök. - Véget kell vetnünk, örökre.

Az éneklők arcára tekintett és úgy érezte, hogy semmi sem sürgősebb, minthogy a himnusz felekezetieskedő dogmatizmusát Isten világosságának egyszerű látomásával helyettesítse...

Kezét a szószerk korlátjára támaszkodva emelkedett fel, hogy szándékát végrehajtsa. Mialatt így nekikészült, második beszédének elkészített anyaga forgott elméjében. A következő imádságot és formulát nehézség nélkül olvasta fel s így jutott el második beszédéhez. Beszédének első része magyarázó jellegű volt.

- Mikor az imént hozzátok beszéltem, - kezdte el, - akaratlanul is egy görög szót használtam: *epiteleseis*. Egy barátom írta hozzám intézett levelében egy másik szóval egyetemben, melyet szintén idézni akarok. Ez a levél nagyon erősen érintette azokat a dolgokat, melyeket nektek mondani akarok s így a két szó erősen megmaradt emlékezetemben. Az első a filippibeliekhez intézett levélből van véve s azt jelenti: «Ő, aki elkezdette a munkát, elvégezi», a másik, amely most lebeg előttem az efezusiakhoz írott levélből van véve s így hangzik: *epiphauseis*, vagy hogy teljes legyen: *epiphauseis soi ho Christos*, ami annyit jelent: «Krisztus világosságot áraszt rád». Ez a mondás nagyon erősen él lelkemben, mert azt hiszem, hogy erre a világra, amely nemrégiben még oly távol látszott esni Istentől, nemsokára soha nem látott hajnal derül. Isten közel van hozzánk.

A ti kiváltságotok, a ti rettentő és súlyos terhetek, hogy egy közömbös kornak, a hamis királyság, hamis szabadság, elernyedés, mentegetődzés, kapzsiság, tékozlás, csalárdság és sötét készülődés korának legvégén, közvetlenül az összeomlás előtt születtetek. A ti életetek ez új korszak hajnalhasadásakor szökken virágba. Ti nem lehettek többé közömbösek. Hideg és sötétség, a kohó emésztő heve van előttetek. Olyan végletek között fogtok élni, aminőket gyermekkorotok nem ismert. Akármilyen történet is, nálatok és a ti generációtoknál nincs meg a lagymatag életnek lehetősége. Országunk háborút visel. Az emberiség fele háborút visel. Halál és pusztulás tipor végig a világon. Milliós számra mennek tönkre és hullanak el az emberek. Az élelmiszer fogyóban van és hiányzik. A felhalmozott anyagi erőforrások pusztulnak, az emberiségnek összegyűjtött jóléte veszendőben és még mindig nincsen kilátás a méreteiben rettenetes és borzalmas mérkőzés befejezésére. Miért is keletkezett ez a harc? Mi tette lehetségessé? Azért keletkezett, mert az emberek megfélemeztek Istentől. Lehetségessé vált, mert faragott képeket imádtak, mert fajok és birodalmak ábrándjai után szaladtak és mert megengedték, hogy korlátolt fejedelmek és bitorló királyok vezessék és félrevezessék őket. Lelkük elfordult Istentől, aki pedig egyedül képes csak kormányozni az egész emberiséget s az előző napok csalóka csillogásából és örültségeiből belezuhantak a jelen napok sötétségébe és gyötrelmébe. És mindaddig e sötétségben és gyötrelemben maradnak, míg csak a nagy király felé nem fordulnak, aki eljövendő lesz, hogy kormányozza őket. E gyötrelmek közt maradnak, míg csak Isten haragjának kardja el nem söpri hamis vezéreiket és elnyomóikat és míg Isten igazsága és Istennek az emberiség közületei fölött emelkedő királysága békét nem hoz az egész világra. Ez a militáns és eljövendő Isten, ez az örökkévaló vezér, ez a halhatatlan törvényhozó az, akinek ma felajánljátok magatokat.

Mert most lesz ő igazán eljövendő. Közeleg felénk. Láttam őt keleten és nyugaton, lelkében, szívében és akaratában az embereknek, akik úgy fordultak feléje, mint ahogy a mágneses tű fordul észak felé. Most is, mikor hozzátok beszélek, Isten mindnyájunk fölött van, hogy felajánlásunkat elfogadja...

...Miközben ezeket mondotta, a székesegyház hosszú hajója megfakult boltozatának árnyai, a sötétbarna kórus aranyozott orgonája, az ülő alakok sorai úgy tűntek fel előtte, mint valami könnyű és áttetsző függönyre festett kép. A püspöknek megint úgy tetszett, mintha tisztán látná Istent. Ismét ragyogó fényesség áradt szét körülötte s megnyilvánult előtte az emberek szívének és lelkének szépséges és csodás meghódítása.

Felemelte kezét és Istenhez kiáltott. Olyan mély meghatottsággal és olyan parancsoló komolysággal kiáltott, hogy a jelenlevők közül többen hirtelen felfelé irányozták a tekintetüket, hogy lássák az alakot, akire néz s akihez beszél. A gyermekek meg voltak győződve a harcos, fegyveres és ragyogó isteni lény jelenlétéről...

- Óh, Istenünk, vezérünk, urunk és legbensőbb barátunk, - imádkozott a püspök, - bocsásd meg tökéletlenségünket és kicsinyes indító okainkat. Végy pártfogásodba és azonosíts bennünket a te nagy céllal. Fogadd el szolgálatainkat és ne taszíts el magadtól bennünket. Tégy a te országod szolgálivá, használd életünket hódító harcokban és hozz békét és egységet a világra. Kicsiny és erőtlén teremtmények vagyunk. Erőtlen a szavunk és még erőtlenebb a cselekvésünk, mindazonáltal sugározd ránk a te fényességedet és nem lesz egy is közöttünk, aki ne lángolna fel a te tüzedre és aki ne üdvözlne a te kegyelmedben. Tégy a te célnak részeseivé, Istenünk. Jöjjön el a te országod a mi szívünkbe és e világra egyaránt.

Elhallgatott és pár pillanatig mozdulatlanul állt, kitért karokkal és felfelé fordított tekintettel...

Az aranyos köd, amely agyában kavargott és örvénylett, ritkulni kezdett, Isten közvetlen jelenlétének érzése elhalványodott és távolodott. Ráeszmélt a székesegyház szószékére, amelyen oly különös testtartással állt és az alant csodálkozó gyülekezetre. Kezét maga elé ejtette. Tekintete az előtte levő könyvre esett, megfogta két sarkát és nem törődve a megszokott renddel és gyakorlattal, olvasta belőle az áldást, miközben akaratlanul megváltoztatta a szavakat:

- Istennek áldása, aki Atya, Fiú és Szentlélek s ma is királya az egész emberiségnek, legyen rajtatok és maradjon veletek mindörökké. *Amen!*

Utána ismét feltekintett, mintha megint Isten ragyogó látomását akarná látni, de csak a székesegyház hajójának határozott körvonalú és hideg üreit látta, a nagy kerek ablak színes üvegét és hálószerű cirádáit.

Mikor az orgona első hangjai belezúgtak a gyülekezet mozgolódásába, megfordult és lassan, mint aki még félig álmodik, lement a szószékről.

13. §.

A sekrestyében Bliss kanonokot találta.

- Segítse le rólam ezeket a ruhákat, - mondta a püspök. - Utoljára viseltem őket.

- Ön beteg, - mondta a kanonok, miközben a püspök arcát vizsgálgatta.

- Nem vagyok beteg, de a számból vette ki a szót. Érzem, hogy önkívületben voltam. Olyan önkívületben, melyben az igazság *valónak* tetszik. Borzalmas érzés, ha az ember valóságok közt tudja magát. Borzalmas érzés, ha Isten megszáll egy papot... Templomban többé nem misézhetek.

Whippham egy széket tolt elébe, hogy leülhessen. A püspök kimondhatatlanul fáradtnak érezte magát. Nehézkesen ült le és görcsösen markolta meg a szék karfáját.

- Már el is felejtettem, hogy mit beszéltem, - mondotta.

- Nagyon izgatottnak látszott, - mondta Bliss. - Szokatlanul hangos és csengő hangon beszélt.

- Mit mondtam?

- Pontosan nem tudom, elfelejtettem a kifejezéseket. Nem is akarok rá visszaemlékezni. A második adventről beszélt. Borzasztó dolgokat. Azt mondotta, hogy Isten közel van. Szerencsére, részben görögül beszélt. Azt hiszem, hogy a gyermekek nem értették meg. Tévedett a szövegben. Megváltoztatta a kérdést és nem a szöveg szerint mondta az áldást. Szavakat hagyott el és más szavakkal helyettesítette őket. Megdermedve ültünk, hogy még mi következik.

- A pringlei konfirmációt el kell halasztanunk, - mondta Whippam. - Azon gondolkozom, hogy kinek telefonáljak.

Most Lady Ella jelent meg, férjéhez sietett és letérdelt széke mellé.

- Sohasem hittem volna, hogy ez megtörténhessék, - mondta, miközben megfogta férje kezét.

- Hiszen neked lázad van...

- Nekem teljesen természetesnek tetszett, amit cselekedtem, - jelentette ki a püspök.

Lady Ella Blissre tekintett.

- Orvosért kell küldenünk, - mondta a kanonok, megértve a tekintetet.

- Beszélnem kell az orvossal, - mondta Lady Ella úgy, mintha férje nem hallotta volna. - Valami történt, ami érthetőbbé teszi az esetet az orvos előtt. Mielőtt az orvos megvizsgálná, egy pillanatra nekem kell beszélnem vele.

Hirtelen hangok forgószele és világos színek felvillanása, mely még a gazdag templomi ruhákon is túltett, szakította félbe a beszélgetést. A rector mögött, hátul, Lady Sunderbund jelent meg és elszántan nyomult be a sekrestyébe. A rector útját állta és széttárt karokkal állt meg előtte.

- Beszélnem kell vele... Csak egy pillanatra...

A püspök feltekintett és felesége arckifejezése tűnt fel neki. Lady Ella megkövülten ült, hallgatta, hogy mi történik, de nem fordult meg.

A püspököt valami meghatározhatatlan rémület és az a szenvedélyes vágy fogta el, hogy bármi áron is megakadályozza Lady Sunderbund behatolását. Úgy érezte, hogy ez az asszony még tetézné a leküzdhetetlen bonyodalmakat. Hozzá méltatlan kibúvóhoz folyamodott. Lassan hanyattdőlt székében, mintha bágyadság venne rajta erőt, szemét eltakarta kezével és hangosan sóhajtott:

- Hagyjatok magamra! - kiáltotta gyötrődő hangon. - Hagyjatok magamra! Senkit sem akarok látni... Nem *bírom* tovább.

Nyomasztó hallgatás következett s aztán a Lady Sunderbund körül támadt mozgolódás zaja távolodni kezdett.

VIII. Az új világ.

1. §.

Ezen az éjszakán a püspök hőmérséklete száz és fél fokra emelkedett. Az orvos nagyfokú lelki izgatottságot állapított meg nála, melyet még valami izgatószer hatása is fokozott. Eléggé modern és világos fejű orvos volt ahhoz, hogy bevallja, hogy nem tudja megállapítani, miféle izgatószer volt az, amelyet a püspök használt. Ő is és a többiek is mind túltették magukat a püspöknek azon a kijelentésén, hogy szakított az egyházzal, hogy nem árníthatja tovább Istent püspöki működésével és hogy rögtön le kell köszönnie méltóságáról.

- Ne gondoljon ezekre a dolgokra, - mondotta az orvos. - Igyekezzen megszabadulni ezektől a gondolatoktól, amíg a hőmérséklete lejjebb nem száll. Majd ha kipihente magát, elég ideje lesz, hogy gondolkodjék ezekről a dolgokról.

Lady Ella mindent megtett, hogy ura el ne hagyhassa a szobát és még abba is alig egyezett bele, hogy Whippam bejöhessen. Whippam kétségbeesetten hivataloskodó volt.

- Egyáltalán ne méltóztassék aggódni, - mondta a püspöknek. - Minden teljesen rendben lesz. Szerencsére a húsvéton már túlestünk. Buncombé úr Eastern Bledesiából mindenestre eljön. Itt van Bliss kanonok úr is. A háború folytán amúgy is csak két papjelöltünk van. Játzsza elintézzük mindent.

A püspök úgy vélte, hogy neki kellene beszélni a két papjelölttel, de a többiek megakadályozták. Az éjszaka túlnyomó részét azzal töltötte, hogy két képzeletbeli papjelöltnek nagy jelentőségű dolgokat beszélt.

Határozott vágyát fejezte ki Eleanor társasága iránt. Eleanor néhány barátnőjénél tett látogatás után ismét hazatért. A többiek elhatározták, hogy a püspököt Eleanor felügyelete alatt pihenni küldik valahová. Egy külföldi utazás gondolatát elvetették. A püspököt Franciaország nagyon is élénken emlékeztetné a háborúra. A püspök maga hirtelen Hunstantonra és enyhe levegőjére gondolt, ahová a régi cambridgei napokban járt felolvasni.

- Szennyos kis hely, - mondotta, - de olyan hatása van, mintha bor pezsegne az ember ereiben.

Lady Ella a Zeppelinek miatt aggódott. Eddig már háromszor jelentek meg Hunstanton fölött. A Wash öble kitűnő útjelző számukra.

- Érdekelni fogja őt, - mondta Eleanor, aki jobban ismerte az édesapját.

2. §.

Egy meleg, csendes és napos délutánon a püspök a Wash vizének szemlélésében volt elmerülve. Ott ült, ahol egy kis agyagos fal alig egy lábnyira emelkedett a part legmagasabb homoklerakódásai fölé s nézte a fővényt, a tengert és az eget. Nagyon szépek találta.

A legválogatottabb és legfinomabb színek közepette kis, fekete kamáslis alaknak tűnt föl. Tőle jobbra és balra az alacsony, szürkésen sós part húzódott, míg mögötte márgás földemelkedések voltak, melyeket a finom homoktól félig elborított szürkészöld szálas fű fedett. Fölötte az ég tökéletes kék félgömböt alkotott, melyen távoli cumulusok úszkáltak és

foszlottak széjjel. Előtte vízszintesen bársonyos homokmező terült el, távolabb pedig az apály alacsonyabb színvonalán, a tenger látszott.

Eleanor egy megfeneklett halászbárka fekete bordáit ment megvizsgálni, mely egy sekély tócsa szélén feküdt. Rózsaszín lábú, ragyogó és szinte áttetsző alaknak látszott. Ismét szégyenkezés nélküli gyermek lett belőle. Harisnyáit a parti sás közé rejtette el és úgy futkározott fel-alá a szárazon maradt tengeri csillagoktól a kagylóhéjakhoz, a kagylóktól a tengeri pókokhoz. Közvetlen közelben a kavics sárgás és violaszínű volt, de nyugatra, Hunstaton felé, a homok barnás lilába játszott át s vízi növényekkel benőtt hordalék-kövek alacsony gátjaitól és áthatóan kék kis tavacskáktól volt megszaggatva. A tenger zefírkék szegélyt alkotott, mely nyugaton ezüstösre változott s az ezüstfehéren csillogó homoktól még vakítóbban fehér habszegély alatt vált el. Messze nyugat felé, feketén és a délutáni égtől tisztán elválva, egy parányi kocsit lehetett látni. Körülötte egész sor kagylószedő volt. Kissé közelebb, a ragyogóan nedves fővényen sirályok tömege tevékenykedett rejtelmes módon. Ez a két mozgolódó csoport s Eleanor lebegésszerű, áttetsző mozgulatai csak még áthatóbbá tették és fokozták a végtelen és jóleső csendességet.

A püspök sokáig, mozdulatlanul ülve szívta be magába e gyógyító hatású szépséget s lassan-lassan kezdtek a gondolatok agyában gyülekezni. Két levél jutott eszébe, melyeket magával hozott. Kissé vontatottan vette ki őket zsebéből s miután a borítékok felett hosszú ideig tépelődött, olvasni kezdte őket.

Először Likeman levelét olvasta.

Likeman nem tudott megbocsájtani neki.

«Kedves Scrope, - hangzott a levél, - az ön magyarázata semmit sem magyaráz meg. Az anya-egyházzal szemben követett hűtlenség szenzációs bejelentése, melyet ön a legkárhóztatandóbb és legsajnálatosabb körülmények között, a gondozására bízott ifjú és érzékeny lelkek jelenlétében követett el, amikor a konfirmációs szertartás tiszteletet követelő kötelességét kigúnyolta, igazolja azokat a súlyos aggodalmakat, melyeket az ön jellemének gyengeségével szemben tápláltam. Vérmérsékletében mindig éreztem a színészkedésre való hajlandóságot, a látszólagos elmélyedés és látszólagos egyszerűség utáni törtetést és a személyes feltűnés utáni sóvárgást. Ön sohasem elégedett meg vele, hogy másodkézből fogadja el Isten hitét. Személy szerint akart megismerkedni vele. Néhány önhöz intézett intelmet beszámítva, e kételyeimről soha senkinek sem tettem említést, mert azt hittem, hogy az évekkel beálló érettség és a tapasztalás, növekvő erőt kölcsönöz önnek az érzelmi túlzások veszélyei ellen és az ön kivételes személyi fontosságáról táplált túlzott hite ellen...»

A püspök idáig olvasta a levelet és elmélkedni kezdett.

Vajjon csakugyan igaza volt-e a levél írójának?

Semmi kétség, hogy nagyon sok gyengéje volt, de vajjon lehetett őt önhittséggel vádolni? Nem. Ez nem igazságos megítélése az ő esetének. Nyilvánvaló, hogy a keserűen csalódott öreg ember sebezni akart. Scrope azt kérdezte magától, vajjon lehet-e őt okolni azért a csalódásért. Ez a kérdés már nehezebbnek látszott.

Végül elintézte a kérdést, összegyűrte a levelet és pár pillanatnyi habozás után elhajította... Nagyon szomorú maradt, nem annyira saját maga, mint inkább a Likemanra való visszaemlékezés miatt, melyet ez a levél váltott ki belőle. Likeman iránt mindig nagy vonzódást érzett s ez most váratlanul nyílt sebbé változott.

3. §.

A másik levél Lady Sunderbundtól érkezett s mint emberi dokumentum, sokkal figyelemreméltóbb volt az elsőnél. Lady Sunderbund olyan papíron írt, amely a perverz keresettséget nyilvánvalóan elárulta, de levele sokkal összefüggőbbnek mutatkozott, mint beszéde s hiányzott belőle az «r» betűnek a furcsa elhagyogatása, mely még legkomolyabb megjegyzéseinek is a furcsaságnak talán igaztalan árnyalatát kölcsönözte. Hajszálvékony tollal írt és fiús módon gömbölyűre formálta betűit. Egyes kifejezéseinek aláhúzással adott nyomatékot.

Scrope két kézre fogva, térdén pihentette a levelet és olyan kifejezéssel nézte, mely mozgásba hozta szemöldökeit, míg össze nem érték és ráncot vetett szája szögletére.

«Kedves püspököm,» - kezdődött a levél.

«Gondolkozom, gondolkozom és *gondolkozom* a csodás istentiszteleten és a csodás alkalmon, melyet mondanivalói számára kiválasztott, mikor egy sereg fiatal élet állott életének nagy és komoly *ügye* elé. A legszebben cselekedett. Kedves püspököm és mesterem, a kezdet mindenestre nagyszerű volt. És most mindnyájan hitelezők módjára állunk önnel szemben, mert ön oly sokat nyújtott, hogy most még többel tartozik nekünk. Útnak indított bennünket s most velünk kell jönnie, ön szétzúzta a régi egyház burkát és most szanaszét rohanunk, a nélkül, hogy tudnánk, merre tartsunk. Önnek egy oltalmazó új egyházat kell építeni számunkra, mely ment a tévedésektől és egyenesen Istenre tekint. Az emberi nemzedék királya! - mily csodás, *csodás* kifejezés. Mindent kifejez. Mondjon róla többet, minél többet. Fogadjon engemet elsőnek, - *nem kiváltságosnak*, csak az első közül valóknak tanítványai sorába. Azt mondják, hogy ön leköszön az egyházban viselt tisztéről. Valószínűleg igaz. Ön eldobja magától, - hogy is mondotta? - a *kicsorbult régi serleget*, melybe ön öntötte az élet vizét. Tegnap meglátogattam Lady Ellát. Sokat nem mondott. Úgy látom, hogy nagyon tartózkodó és méltóságteljes hölgy. Csak annyit közölt velem, hogy ön Londonban szándékozik megtelepedni, ahol remélem, felállítja az *isteni király első oltárát. Ebben a munkájában én is segíteni akarok Önnek.*

Kedves püspököm és mesterem! *Borzasztóan* szeretnék segíteni. Egész szívemmel és lelkemmel. Szeretném, ha dolgozhatnék önért. (Az «önért» három vagy négy erős tollvonással át volt húzva és ez volt helyébe írva: «a mi királyunkért»). Szeretném, ha az volna a kiváltságom, hogy segíthetek felépíteni az Isten uralma alatt Egyesült Világ Első Templomát. Borzalmas dolog, ilyesmit még mondani is, de ön tudja, hogy én nagyon gazdag vagyok. Ez a borzalmas háború, még sokkal gazdagabbá tett. *Acél és hajózás* és más egyebek... Vagyonkezelőim jól gazdálkodtak. Szégyenlem, hogy ilyen gazdag vagyok. Adni akarok és elő akarom segíteni az ön kezdeményezését. Szeretnék segíteni a *világi* részben. Meg akarom könnyíteni, hogy ön helyt tudjon állani és megfelelő környezetben és *komor következmények nélkül tudja betölteni hivatását azon áldozatok miatt, melyeket hozott.* Kérem, ne dobja félre ajánlatomat. Életemben sohasem vágytam úgy valami után, mint ahogy most ez után vágyódom. Ha nem tehetem meg, úgy érzem, hogy *számomra nincsen megváltás!* Résztvényeim és kötvényeim tömegével és egész vagyonommal kívül maradok a *tű fokán.* Óh, bár templomot építhetnék Istennek és valahol a közelében élhetnék, mint a szegény asszony, aki a kápolnát söpri és aztán meghalhatnék, hogy a kápolna kövei alatt temessenek el! Ne nevéssen rajtam. *Amit mondok, azt szóról-szóra hiszem.* Már évek óta gondolok erre, különösen amióta a Certosa di Paviát láttam. Hiszen ön ismeri szépségét és azt a két pihenő alabástrom-alakot! De eddig nem láttam e szolgálat útját. Most látom. Lázban égek, hogy megtegyem. Segítsen rajtam! Feleljen nekem! Engedje meg, hogy, ön mögött álljak és *lehetővé* tegyem hivatását. Érzem, hogy itt van az én hivatásom...

Háromszor megírtam ezt a levelet és mindegyiket szétteptem. Kétségbeesetten szeretnék megmondani mindent, de olyan nehéz megmondani. Félek, hogy megvet érte. Tudom, hogy valami *rikító szín* vesz körül engem. Szenvedélyesen szeretem a ragyogást. Különc vagyok. De belül lélek van bennem, *valóságos, élő, liktető lélek*. Ez a lélek pedig önhöz kiált: «Engedd, hogy segítsek! Engedd, hogy segítsek!» Mindenre kész vagyok. Mindent hajlandó vagyok eltűnni, csak megőrizhessem azt a *fényes látomást*, melyet ön a székesegyházban élményt tárt. Éjjel-nappal előtttem van a szent hely képe, melyet önnek emelni akarok és ahol *önt prédikálni* hallom! Kezem vágyik a munka után. Tegnapelőtt így szóltam magamhoz: «Méltatlan vagyok, világi nő vagyok, gazdag, divatos, cicomás nő vagyok. Sohasem lesz hajlandó úgy elfogadni, aminő vagyok». Letettem összes ékszereimet. Valamennyit. Szemügyre vettem ruháimat és elhatároztam, hogy nagyon egyszerű és sima szürke ruhát csináltatok magamnak. Nagyon egyszerűt, szürkét és simát, ön talán azt hiszi, hogy nálam ez is különködés vagy túlzott önhittség? Nem mondanám, ha nem akarnám, hogy ön is megértse, hogy mennyire *elevenek* bennem még a *külső képtelenségek* is és hogy mennyire hajlandó vagyok bármire is, csak hogy *szolgálhassak*. Ne törődjék az én hóbotos *énemmel*. Engedje meg, hogy elmondjam, milyennek látom én az új templomot.

Azt hiszem, hogy önnek valami jó fekvésű helyre van szüksége, London központja körül. Nem nagyon *nyugatra*, mert akkor munkája *divatos* színezetet ölthetne. Nem is nagyon *keletre*, mert akkor a tisztán emberbaráti munka köthetné le. Valahol a kettő között kellene lenni e templomnak. Bizonyára akadnak üres telkek a Kingsway körül, melyeket meg lehet szerezni. Ott kell felépíteni a *tabernaculumot*. Egy nagyon tiszta, nagyon egyszerű, nagyon *szépen proporcionált* épületet kellene emelni, melyben ön hivatását teljesíthetné. Ismerek egy fiatal embert, egy igazán arravaló fiatal embert, aki valami ilyesfélét tudna alkotni. Valamit, ami teljesen új, teljesen modern és mégis ünnepélyes és komoly. Lady Ella, úgy látszik, arra gondol, hogy ön valahol London északnyugati részében akar megtelepedni, - de erről csak nagyon keveset mondott nekem. Én azonban nem oda, nem a Westend-külvárosok közé képzeltem önt, hanem központba, aminő az ön lelke, valami papi lakás félébe, mely az épülethez tartozik. Valahogyan így képzelem álmaimban. Mindezt különben később is elintézhethjük. Képzeletem és vágyam előrerohan velem. Még nem jött el az *időelőtti tervek* ideje s nincs célja, hogy éjjel-nappal tervezgessek. Ez a levél egyszerű felajánlkozás. Fel akarom ajánlani, amim van. Itt vagyok minden földi javammal. Fogadja el, kérem. Nemcsak önt kérem. Kérem, fogadja el Istenünk, királyunk nevében. Jogom van arra, hogy *igénybe vegyenek*. Önnek pedig nincs joga, hogy visszautasítson. Önnek teljesíteni kell hivatását. Önnek kötelessége, hogy elfogadjon engem, mert önnek minden lépcsőfokra rá kell lépnie, amely Isten szolgálatához vezető útjába esik... Várom tehát. Várom... tövisek között. Tudom, hogy önnek időre van szüksége, hogy gondolkozzék, de ne tartson sokáig. Gondolja meg, hogy várok.

Az ön szolgáló leánya, legalázatosabb segítője Istenben (az *ön* Istenében)

Agatha Sunderbund.»

Az utolsó oldal szélén még néhány odavetett sor volt olvasható:

«Ha döntött, - táviratot kérek. Ha nem mondhatja is: «Beleegyezem», legalább ezt a szót mondja: «Kedvező». Üresség vesz körül, míg nem hallom. Agatha S.»

A levél rendkívül nagy megfontolást követelt. Lady Sunderbund aláhúzgált sorai dacára is erősen érvelt. Eddigél a püspök még sohasem eszmélt rá, hogy milyen könnyű a tanítvány szolgálata a mester szolgálatához képest. Az ajánlat sok tekintetben eltaszította és zavarba ejtette, de sok tekintetben vonzotta is. Az érv pedig, hogy ő miért köteles elfogadni a neki felajánlott közreműködést, hatott rá. Ez az érv kétségkívül jól volt megválasztva. És igen, azonfelül nagyon megfelelő módon kapcsolódott bele bizonyos más természetű, szintén zavart okozó nehézségekbe.

4. §.

A püspök észre vette, hogy a fővényen Eleanor közeleg feléje. Megunta a vízben pacskolást, felvette harisnyáját és cipőjét és megint a komoly és felelősségteljes fiatal hölgy lett belőle, aki Princhesterből való távozása óta atyját gondozta. A püspök zsebetette a levelet és mosolygó arcot öltött Eleanor közeledtére. A lánynak nyílt szemöldökét és hajának lobogását és fejének szép mozgását nézte. Öröm volt megállapítani, hogy a sok tanulás Cambridgeben legkevésbé sem görnyesztette meg vállát.

- Nos, öreg atyuskám, - mondta, amint közelebb ért. - A jó színedet már visszanyerted.

- Mindent visszanyertem már. Ideje, hogy visszatérjünk Princhesterbe.

- Semmiesetre sem. Hová gondolsz? Ebben a szép időben? Maradunk még néhány napig.

Atyja lábához ült.

- Gondolj a te agyondolgozott kis leányodra. Milyen jó itt!

- Nem maradhatunk, - mondta a püspök olyan komolysággal, hogy a leány akaratlanul is feltekintett rá. - Vissza kell mennem.

Szeme leányának tiszta és szilárd tekintetével találkozott.

- És mi a te véleményed az egész esetről, Eleanor? - kérdezte hirtelen. - *Te* is örültségnek tartod, amit a székesegyházban cselekedtem?

Eleanor összerezzen a kérdésre.

- Atyuskám, - felelte, - amit akkor délután mondtál, egész életedben a legnemesebb dolog volt. Én is szerettem volna hallani. Gyönyörűségem telt volna benne. Eddig még nem mondtam meg neked, de nagyon szerettem volna... Otthon megértették, hogy nem beszélek róla és hogy nem emlékeztetek rá. Megigértem az orvosnak. De most, hogy kérdezed és már jól érzed magad, megmondhatom. Kitty Kingdom elmondta nekem, hogy mit érzett. Azt mondta, hogy mintha a fény és rend sugárzott volna be a reménytelenül sötét zűrzavarba. Pontosan azt fejezted ki, amit mi mindnyájan érzünk, - mi fiatalok, - és szavaid hatása alatt egyszerre világosság gyúlt bennük.

Elhallgatott. Lélekezete egészen elakadt vallomásának izgalmaiban.

A püspök is hallgatott egy darabig. A beszéd eszébe juttatta gyengeségét. Még mindig túlérzékenynek érezte magát s szinte zokogni tudott volna leányának fiatalos lelkesedésén, ha erőt nem vett volna magán.

- Nagyon jól esett, Nórácskám, - mondta leánya vállát megveregetve. - Nagyon jól esett.

A leány a barnás parti homokon és a kis tócsákon át elnézett a tengerre.

- Amit mondtál, az a mi érzéseink irányát mutatta: a vallás tökéletes egyszerűsítésének, a politika és szociális köteleességek egyszerűsítésének irányát. Csak Isten Isten, a király.

- De vajjon, helyénvaló volt-e, hogy épen a templomban mondtam el ezeket?

A leálynak nem voltak kétségei.

- Igen.

- Gondolj a következményekre... El kell hagynom az egyházat.

- Mint ahogy az ember küzdelem előtt leveti a kabátját.

- És téged ez nem rettent el?

A leány fejét rázta. Bizakodóan mosolygott az égre és a tengerre.

- Milyen jól esik, hogy velem vagy, - mondta a püspök. - Néha azt hiszem, hogy nincs önbizalmam.

- Csakhamar veled lesz az egész világ, - mondta Eleanor a szilárd meggyőződés hangján.

- Talán még várni kell egy ideig, Nórácskám. Addig pedig...

A leány ismét feléje fordult.

- Addig pedig nagyon sok mindenről kell gondolkoznunk. Azt szokták mondani, hogy a fiatalok sohasem gondoskodnak a szállító eszközökről, melyek a csatanyeréshez szükségesek. Tisztában vagyok vele, hogy el kell hagynom az egyházat. De a piacra még sem mehetek prédikálni... Látom, amint a családi bútorainkat kihordják a püspöki palotából és bútorszállító kocsikba rakják. Valahova mennünk kell...

- Azt hiszem, Londonba akarsz menni.

- Lehetséges, sőt majdnem bizonyos. Van valami tervem, vagy legalább is kínálkozik valami alkalom... De nem ez az, amire legtöbbet gondolok. Ilyesmi nem történhetik meg nagy érzelmi megrázkódtatás és tömérdék személyes összeköttetés megszakítása nélkül. Nem hiszem... nem képzelhetem, hogy anyád ugyanígy látná a dolgokat, mint mi.

- Ha megérti, ugyanígy fogja látni, - volt a fiatalos lelkesedés válasza.

- Szeretném, ha igazad volna. De vele szemben nem volt szerencsém a magyarázataimmal. Meg kell értened azt is, hogy mindez kockázat... s hogy talán szegénységet, sok mindenről, utazásról, szórakozásról, kellemes dolgok bírásáról való lemondást jelent mindnyájunk számára. Mindezek a dolgok - egyik kamáslis lábát felemelte, - megszűnnek. Lesznek emberek, akik kellemetlenkedni fognak nekünk...

- Mindez, atyuskám, - mondta Eleanor mosolyogva, - nem olyan rossz, mint a keresztrefeszítés, az oroszlánok, vagy az égő szurok. Az igazság veled van.

- Ami engemet illet, teljesen tisztában vagyok magammal. Mintha minden megvilágosodott volna előttem.

Szerette volna elmondani látomását, de a szégyenérzet visszatartotta.

- Hirtelen megértettem, hogy az egész világ zűrzavarba merült, mert az emberek ezer meg ezer közvetlen célt hajszolnak, holott nagyon könnyű belátni, hogy majdnem minden ember csak egyetlen célban találhatná meg a teljes megelégedését és boldogságát, abban a célban, mely egységes rendet teremt az egész világon s amely cél Isten országát teremti meg az egyes emberek szívében és az egész világon. Láttam, hogy az egész világ, néhány aljas és szörnyeteg lelket leszámítva, rettenetesen szenved ettől háborútól, mert a háború telve van őrültséggel, pusztulással, társadalmi igazságtalansággal és bizalmatlansággal s mindezzel csak azért, mert az emberek nem érzékelték fel Isten országát. Pedig ez olyan egyszerű. Isten lényege az egyszerűség. A háború vétké pedig legjobban a hozzám hasonló emberekre nehezedik, akiknek az a rendeltetésük, hogy Istent hirdessék az embereknek.

- Hát a királyok? - vetette közbe Eleanor. - A diplomaták és pénzemberek?

- Helyes, de ezek az emberek csak azért tudtak ilyen szerencsétlenséget zúdítani a világra, mert a papok és oktatók megengedték. Minden emberi ügy végeredményben a papokon és oktatókon fordul meg, akik különbségeket állapítanak meg, kötnek és feloldanak és bonyo-

lulttá teszik az ügyeket. Ha a papok nem volnának gyengék és gyarlók, mindenki ismerné és értené Istent. Mindenki, aki elég szerény ahhoz, hogy ne keressen különleges tudást. Az emberek vitatkoznak, hogy Isten véges-e vagy végtelen, hogy megjelenési formája egyes vagy hármás-e. Pedig honnan tudhatnák ezt? Hiszen elég annyit tudnunk, hogy ő mindig felénk fordítja tekintetét. A borzalmas tételekre és megkülönböztetésekre semmi szükség, mert ezek nem lényegesek. Nem lényeges, hogy Krisztusnak nevezzük-e, vagy Istennek, Allahnak, vagy Mennynek, elég, ha azt tudjuk, hogy ő a segítőnk és hogy legjobb barátunk módjára közelít hozzánk. Lehet ugyan ezen túl is töprengeni rajta, de ez már nem vallás. Hiszen vitatkoznak arról, hogy Isten túlteheti-e magát a természet törvényein, de az ilyesmi babona. Vagy ura a természetnek és tudja, hogy az bölcsen és jól van elrendezve, vagy része a természetnek, akkor pedig benne él a természet törvényeiben. Az ilyen érvelések szörszálhasogató metafizikusok számára valók s mindegy, hogy a föltett kérdésre mi a válasz, mert minden válasz ugyanazt jelenti számukra. Az is teljesen mindegy, hogy milyen úton jutunk el ahhoz a hithez, hogy Isten személyesen nem változtatja meg a dolgok menetét. Mert bizonyos, hogy ezt nem teszi. Amit neki köszönhetünk, az az, hogy bátorságot önt szívéinkbe és megszabadít az önzéstől, mely a legkeservesebb pokol számunkra. Mindenki tudja, hogy mire kell és mire nem szabad törekednünk. A jó pedig, ha világosan látjuk, egy az igazsággal, Isten országának szolgálatával, amely egy az emberiséggel, az emberi szükségletek szolgálatával s az emberi hatalom és tudás növelésével. Mindez teljesen világos és mindenki könnyen megértheti, akit a papok és oktatók nem vezettek félre, akit el nem kábítottak, meg nem rémítettek és meg nem mérgezték.

- És ezt akarod ezentúl hirdetni, atyuskám?

- Igen, ha lehet. Ha szabad leszek, mert tudod, hogy le kell köszönnöm, hogy szabad legyek. Ezt akarom hivatásomnak tekinteni.

- És Isten így lesz eljövendő.

- Isten így lesz eljövendő és az emberek megismerik őt végtelen egyszerűségében... Ha egyszerűnek ismerjük meg, Isten és Istennek országa lesz hatalmas ezen a világon.

Eleanor a sima és néma tengert nézte egy darabig. Azután az atyjához fordult.

- És hiszed-e, hogy Istennek ez az országa rövidesen eljövendő lesz... talán még a mi életünkben? Hiszed-e, hogy mindezek a nevetséges és bűnös kis királyok és császárok, mindezek a politikai pártok, politikai bonyodalmak és összeesküvések, a lármás nacionalizmus és műhazafiság, haszonhajhászás és aljasság, mindezek a dolgok, melyek borzalmassá és undorítóvá teszik bennünk a fiatalság és a tehetetlenség érzését, megsemmisülnek eljövételére?

A püspök összegezte hitét.

- Bizonyos vagyok benne, hogy megsemmisülnek... de hogy egy emberöltő, száz emberöltő, vagy ezer emberöltő kell-e hozzá, Nórácskám...

Nem fejezte be mondatát. Elmosolyodott s a leány visszamosolygott reá, jelezve, hogy megértette.

A püspök folytatta vallomását, mert nem akarta, hogy tisztán szentimentálisan reménykedőnek lássék.

- Mikor a székesegyházban voltam, Nórácskám, közvetlenül a szertartás előtt, úgy tetszett nekem, hogy Isten országa közelebb van, mint hisszük s hogy csak kevesek hitére és bátorságára van szükség, hogy még életünkben meglássuk hajnalhasadását, sőt - ki tudja? - talán

még a napfölkeltét is. Annyira eltölt a hit és reménykedés, hogy félek együtt reménykedni veled. De akár közel van, akár távol...

- Dolgoznunk kell érte, - mondta Eleanor.

Eleanor szemét maga elé szögezve, egy darabig gondolkozott, azután felemelte tekintetét.

- Oly csodás érzés, ha ilyen dolgokról beszélhetünk, atyuskám. Régebben nem is gondoltam volna rá... Míg Newnhamba nem kerültem. Félreismertelek. Azt hittem... Különben mellékes, hogy mit hittem. Ostoba voltam. De most büszke vagyok rád. Boldog vagyok, hogy hazamehetek veled atyuskám, miután megtudtam, hogy a te vallásod az, mely után vágyódtam...

IX. A harmadik látomás.

1. §.

Egy októberi délután, több, mint négy hónappal az előbbi beszélgetés után, az inas Edward Scrope úr névjegyét vitte be Brighton-Pomfrey doktorhoz. A név nem ébresztett különösebb emlékeket az orvosban. Mikor belépett, az orvos egy oly szokatlanul hétköznapi ruhába öltözött férfit látott maga előtt, hogy egy pillanatra az a kellemetlen érzése volt, mintha detektívvvel állana szemben. Csak azután ébredt tudatára, hogy a világi ruha régi barátjának, Princhester néhai püspökének alakját takarja. Scrope halvány volt és kissé elhanyagolt. Már ráragadt valami abból a különös, fakó külsőből, amely az olyan egyetemi embereken szokott meglátszani, akik Hampsteadbe kerültek, progresszív gondolkozók közé pottyantak és belekeveredtek a Fabian Societybe. Aggodalmat eláruló tekintete és alázatos modora visszatartotta az orvost, hogy ezt a megfigyelését kifejezésre juttassa.

Brighton-Pomfreyben meg volt az ügyes gyakorló orvosoknak az emberekkel való bánni tudása. Büszke volt rá, hogy minden emberrel szemben megtalálja a megfelelő hangot, de most egy pillanatig zavarban volt, hogy milyen eljárást kövessen. Azt a jóindulatú és barátságos, de nem túlzottan meghitt hangot használta tehát, amely olyan emberekkel szemben ajánlatos, akik társadalmilag erősen háttérbe szorultak, a nélkül, hogy komolyan el lehetne őket érte ítélni.

Brighton-Pomfrey dr. alacsony termetű, kerek arcú, erősen rövidlátó ember volt, akinek orra sehogysem volt alkalmas a szemüveghez, amelyet viselt. Ezenkívül - Isten tudja, miért, - óriási oldalszakállal büszkélkedett.

- Nos, hát hogy vagyunk? - kérdezte, miközben nyakát hátrahúzza, kiegyensúlyozta az orrán ingadozó szemüveget. - Miben lehetek szolgálatára? Külsőleg semmit sem tudok felfedezni. Kissé halvány ugyan és le van soványodva, de egyébként úgy látszik, hogy minden teljesen rendben van.

- Igen, - mondta a néhai püspök, - minden rendben van...

- Csak...? - kérdezte az orvos s mosolygás közben megvillantotta a fogát.

Modorában volt valami az öreg fürdős asszonyéból, aki a kis gyereket arra biztatja, hogy ugorják a vízbe.

- Ki vagyok merülve és nagyon fáradt vagyok.

- Akkor foglaljunk helyet, - mondta a híres orvos mesterségszerű hangon és jobban szemügyre vette vendégét. A székre mutatott s megfogta a szék karfáját.

Az ex-püspök leült, az orvos pedig úgy foglalt helyet, hogy vendége és a világosság közé kerüljön.

- A püspökségemről való lemondás és a többi vele összefüggő dolgok nagyon igénybe vették idegeimet, - kezdte Scrope. - Azt hiszem, hogy bajomnak ez a lényege. Ha az ember így mindent elvág... mindenféle szálak megszakadnak... Nehézségek támadnak az új helyzet megteremtése körül...

- Természetesen, természetesen, - mondta az orvos, miközben arcizmai megrándultak és szemüvege rezegni kezdett az orrán. - Kimerültség. Nem érzi szükségét valami erősítő szernek, vagy változásnak?

- Igen. Csakugyan egy bizonyos erősítő szert óhajtanék öntől.

Brighton-Pomfreynek kerekre nyílt a szeme és szája, mint aki kérdezni akar valamit.

- Mialatt ön a tavasszal nem volt idehaza...

- El kellett mennem, - mondta az orvos. - Nem térhettem ki a megbízatás elől. Gázmérgeзések, bizonyos kutatások... A fiatal kutatók nagyon jók a maguk módja szerint, de mi öregebb tekintélyek... Több a tapasztalatunk. Megfontoltabb az ítéletünk. Nem boldogultak nélkülünk.

- Szóval, mikor tavasszal önt fel akartam keresni, egy asszisztenst vagy kisegítőt, - azt hiszem, önök így szokták nevezni? - találtam az ön rendelőjében... Hogy is hívták?... D...?

- Dale!

Mikor ezt a nevet kiejtette, az orvos arca szokatlan harag kifejezését öltötte magára. Kerek, kék szeme szikrázni látszott és ártatlan kis izmocskáit ráncokat vetettek homlokára. Arcszíne haragos vörösre változott.

- Az örült! - kiáltotta. - Veszedelmes örült! Remélem, önnél semmit sem... semmi rosszat sem követett el?

Látszott, hogy a dolog nagyon kellemetlen emlékeket ébresztett benne.

- Azt az embert a legjobb bizonyítványokkal küldték hozzám Cambridgeből. A legjobb bizonyítványokkal. Nekem csak huszonnégy óra időm volt. Gázmérgeзéseket kellett vizsgálnom. Nem tehettem egyebet, minthogy rábízтам ügyeimet.

Brighton-Pomfrey úgy tárta szét rövid és kövér ujjas kezét, mintha a felelősséget akarná elhárítani magától.

- Semmi különös kárt nem tett bennem, - mondta Scrope.

- Akkor ön az első ember, akit megkímélt, - állapította meg Brighton-Pomfrey.

- Miért?... Ügyetlen volt?

- Ügyetlen? Nem, ez nem jó kifejezés.

- A módszere volt különleges?

A kis orvos felugrott és fel-alá kezdett járni a szobában.

- Különleges! - kiáltotta. - Gázság volt hogy őt küldték hozzám. Gázság!

Vendége felé fordult s az arcát alkotó kerek halmok haragtól égtek. Oldalszakálla úgy mozgott, mint a repülni készülő madár szárnya. Arcát a karosszékben ülő vendége felé tolta.

- Megkönnyebbültem, mikor hallottam, hogy megölték. Elesett. *Odaát.*

Módfeletti izgatottságában szemüvegje leesett az orráról. Úgy előrecsapódott a zsinórján, mintha meg akarna szökni, mialatt gazdája szabad folyást enged érzései áradatának.

- Az örült! - hörögte a doktor, sokat jelző kézmozdulatok kíséretében. - Veszedelmes örült! Az volt a rögeszméje, hogy mindenkit tönkretesz. Mérgekkel dolgozott! A legveszedelmesebb mérgekkel. Hazajövök s hölgyeket találok a rendelőmben. Magas társadalmi állású hölgyeket. Morfinisták! Másokat... Megfontolás nélkül használta a legveszedelmesebb szereket. Kokaint egyáltalán nem, csak idegizgatókat, a legerősebb izgatószereket. A legmagasabb körökben is.

Rettenetes! Fenségek. Az uralkodóházhoz tartozók! A háború okozta náluk és... inkognitóban akartak maradni. Borzalmas! Rettenetes befolyást gyakorolt betegeire. Az volt a rögeszméje, hogy feldúlja a testet és lelket egyaránt. A sarkukból emelte ki a lelkeket... Tönkretette az összeköttetéseimet. Elpusztította esztendőik munkáját. Micsoda károkat okozott! Micsoda károkat!

Úgy nézett maga elé, mintha haragjában szét akarna robbanni, de azután lecsillapodott. Reszkető kézzel igyekezett visszahelyezni orrára szemüvegét, kabátjának hátsó zsebéből terjedelmes selyem zsebkendőt húzott elő és megtörülte az üvegeket, aztán orrára helyezte csíptetőjét, gallérjában ide-oda forgatta a fejét és kezével a nyaka körül babrálva, ide-oda rángatta a nyakkendőjét.

- Bocsásson meg ezért a kitörésért, - mondotta. - De Dale dr. annyi bajt csinált...

Scrope felkelt. Lassan az ablakhoz lépett, miközben kezét a hátán összekulcsolta, majd ismét megfordult. Modorában még sokat megőrzött néhai püspöki méltóságából.

- Sajnálom, hogy így történt, de talán meg tudja állapítani a naplóból, hogy mit adott nekem Dale. Valami erősítő szer volt, ami nagyon jó hatással volt rám. Úgy érzem, hogy ismét nagy szükségem volna rá.

Brighton-Pomfrey úgy felelt, mintha bizonyos rosszakarat működnék benne.

- Egyáltalában nem vezetett naplót, - mondotta. - Egyáltalán nem.

- De...

- Ha vezetett volna is, - mondta Brighton-Pomfrey a tenyerét ide-oda lóbálva, - nem folytathatnám az ő kezelését.

Szavainak azzal adott nyomatékot, hogy míg gyorsabban kezdte mozgatni a kezét.

- Nem folytatnám az ő kezelését. Semmi körülmények között sem tenném...

- Természetesen, - mondta Scrope, - ha az eredmény olyan volt, mint ahogy ön állítja. De az én esetemben nem volt szó kezelésről. Álmatlan voltam, zavartnak, nyomorúságosnak és tönkrementnek éreztem magamat. Idejöttem tehát és ő azt a szert adta nekem. Az a szer megtisztítja az ember fejét és gondolkodását. Olyan, mintha az ember kiszabadulna a dolgok ködéből és eljutna a lényeghez és a dolgok alapjához. Engem teljesen talpraállított... Bizonyára ön is ismer valami ilyen szert, amelynek szükségét most, amikor a lemondásomból kifolyólag egész sereg problémával állok szemben, még fokozottabban érzem. Meg kell kapnom. Sok dologban kell határoznom és nem tudok határozni, mert bizonytalannak érzem magamat és óráról-óra változom. Nem azt kívánom öntől, hogy a Dale módszerét kövesse, de szükségem van arra az orvosságra.

Mikor Scrope beszélni kezdett, Brighton-Pomfreynek keze lankadtan hullott csípője mellé, de aztán magatartása fokról-fokra határozottabbá lett. Fejét kissé féloldalt fordította és a szemüvegével kezdett játszani. Végül kettőt köhécselt és a kezében tartott szemüveggel látszott nyomatékot adni annak, amit mondott.

- Mondja, kérem, - kérdezte, - mondja, volt-e annak az orvosságnak, amely agyát így megtisztította, volt-e valami köze az ön lemondásához?

Szemüvegét az orrára illesztette és miközben a feleletet várta, nyaka közé húzta a fejét.

- Mindenesetre. Elősegítette a helyzet tisztázását.

- Értem, - mondotta Brighton-Pomfrey olyan hangon, amely könyörtelenül és félreérthetetlenül juttatta kifejezésre meggyőződését. - Értem, - ismételte és tenyerét tiltakozólag tartotta maga elé...

- Kedves uram, - kérdezte azután némi szünet után, - hogy kívánhatja tőlem, hogy egy ilyen szerencsétlen hatású mérreg megszerzésében segítségére legyek? Még ha tudnám is, hogy mi volt az a mérreg, akkor sem!...

- De rám nézve nem volt szerencsétlen hatású, - mondta Scrope.

- És az ön különös lemondása és e lemondásnak még különösebb bejelentése!

- Ebben azt hiszem, nincs semmi szerencsétlenség.

- Már engedjen meg, *tisztelt* uram...

- Tudom, hogy ön nem akar velem vallási kérdésekről vitatkozni. Épen azért engedje meg, hogy csak a magam szempontjából jegyezzek meg annyit, hogy az a nagy megvilágosodás, amelyhez részben Dale dr. orvossága segített, nagy megkönnyebbülése volt életemnek. Valósággal kristálytiszttá tette agyamat. Elsöpörte a zavaró, köznapi jelenségeket. Egy időre tisztán láttam az igazságot s most újból így szeretnék látni.

- Miért?

- Megint válság előtt állok... mellékes, hogy milyen dolgok miatt. Nem látom tisztán az utat, melyet követnem kell.

Brighton-Pomfrey a szőnyegre szegzett tekintettel gondolkozott, miközben szája hevesen rángatódzott. Szemüvegét úgy lóbálta a zsinórján, mintha inga volna.

- Mondja el mindenekelőtt, - mondta, sanda tekintetet vetve Scrope felé, - hogy melyek voltak ennek az orvosszernek a hatásai? Azt hiszem tudniillik, hogy többféle lehetett. Hogyan segítette önt az igazság látomásához, amely - mint mondja, - lemondásához vezetett?

Scrope hirtelen elszégyelte magát, de annyira sóvárgott Dale orvossága után, hogy a leg-tökéletesebben igyekezett leírni tapasztalatait.

- Aranyszínű áttetsző folyadék volt, - mondta a száraz ténymegállapítás hangján. - Nagyon aranyos folyadék, akárcsak a tiszta és szép Chablis bor. Ha e folyadékhoz vizet öntöttek, gyöngyözve emelkedett fel a vízben, opalizált s mintha élet rezgett volna benne.

- Helyes. És mikor beszédte?

- Érzéseim hirtelen megtisztultak. Az agyam... emelkedettség és biztonság érzetét tapasztaltam.

- Szóval agyműködése úgy viszonylott a régebbihez, - segített Brighton-Pomfrey a magyarázatban, - mint huszonkilenc a tizenkettőhöz.

- Erősebbnek és tisztultabbnak éreztem magamat, - mondta Scrope, előbbi megállapításait folytatva.

- A környező dolgok pedig másformáknak tetszettek, mint rendesen? - kérdezte az orvos, ismét előrenyújtva kerek arcát.

- Nem, - felelte Scrope és az orvosra nézett, mintha azt kémlelte volna, hogy tapasztalataiból mennyit szabad elárulnia egy ilyenfajta embernek.

- Szóval különböztek? - kérdezte az orvos, kissé engedékenyebben.

- Igen... Hogy világosan fejezem ki magamat... közvetlenül éreztem Isten jelenlétét. A világ olyan volt, mintha áttetsző függöny lett volna és Isten... nyilvánvaló lett előttem. Szükséges ez az orvosság megállapításához?

- Isten nyilvánvaló lett ön előtt? - ismételte az orvos a kifejezést s bizonyos rosszalás volt hangjában. A fejét csóválta s aztán élesen fürkésző hangon tette hozzá: - Szóval ön azt hiszi, hogy látomása volt? Vagy tényleg látta őt?

- Látomás formájában történt.

Scrope nagyon kellemetlenül kezdte érezni magát.

Az orvos ajka hangtalanul ismételte ezeket a szavakat. Tekintetéről a megvetés kifejezését lehetett leolvasni.

- Bizonyára valamit adott önnek... Azt hiszem, valami morfiumféle lehetett. De aranyszínű... opalizáló? És ön e látomás hatása alatt lepett meg bennünket lemondásával?

- Lemondásom hosszabb lelki átalakulásnak volt részlete, - felelte Scrope türelmesen. - Már hosszabb idő óta abba az irányba sodródtam, hogy az anglikán álláspontot teljesen elvetem. Az orvosság mindössze megvilágította azt, ami már készen volt lelkemben. Alakot adott neki. Úgy hatott, mint az előhívó a fényképezésnél.

Az orvos hirtelen a vidámság ellenkező végletébe csapott át.

- Ilyesmire még nem volt eset... Hogy egy orvos a Mount Streeten Isten látomásáról konzultáljon a betegével!... Ön pedig tudja és tudatosan el szeretné hitetni, hogy ez a látomás valóságos volt. Önnek tudnia kell, hogy ezt akarja...

Mindezideig Scrope nem akarta önmaga előtt bevallani, hogy a kísérlete hiábavaló volt, de most utat engedett a kétségbeesésnek, amely szembeszállt Brighton-Pomfrey véleményével.

- Azt hiszem, - mondotta, - hogy az az orvosság valahogyan megfoghatóvá tette számomra Istent. Azt hiszem, hogy láttam Istent.

Brighton-Pomfrey úgy csóválta a fejét, hogy Scrope-nak kedve lett volna őt megütni.

- Igen, azt hiszem, hogy láttam Istent, - ismételte szilárdabb hangon. - Hirtelen megéreztem, hogy ő mily hatalmas, hogy az élet mily hatalmas és hogy milyen félnék, alsórendű és szennyes a mi hivatásszerű, előkelő életünk. Hatalmába ejtett és egyideig teljesen uralkodott rajtam a szenvedély, hogy igazán és semmi egyébbel sem törődve, csak őt szolgáljam s hogy véget vessek a kényelemmel, önszeretettel és másodrangú dolgokkal kötött kompromisszumoknak. Ezt éreztem és most ehhez akarom tartani magamat, ezt akarom visszaidézni, mert újból elfáradtam és elernyedtem. Vérmérsékletem szerint könnyelmű ember vagyok, de fel akarok egyenesedni, magasabb hivatásomnak akarok élni, pedig fáradtnak, kábultnak és gúzsbakötöttnak érzem magamat... Az az orvosság jó hatású volt. Nekem legalább jót tett. Megint a szükségét érzem, hogy segítsen rajtam.

- De én nem tudom, hogy mi lehetett.

- Hát nincs valami más orvosság, amelynek hasonló a hatása?... Ha például morfiumot próbálnék meg valamilyen formában?

- Esetleg hallucinálna tőle, de nem volnának isteni látomásai. Ha nagyon óvatosan és kis mennyiségeket szedne, ideiglenesen ugyan élénkséget idézne elő, de minden ilyen állandó orvosság szedésének hatása az erkölcsi leromlás, a gyors erkölcsi leromlás. Az ilyen orvosságok rendszeres szedésének mindig az az eredménye, hogy az ember pontatlan, kíméletlenül önző lesz és elveszti az őszinteség és igazság iránti érzékét. Közismert dolgok ezek...

- Pedig azt gondoltam és úgy reméltem...

- Önnek épen elég leküzdeni valója lesz enélkül is, - mondta az orvos. - Ne vegye magára még ezt a tehertételt is.

- Egyszóval, ön nem akar rajtam segíteni?

Az orvos fel-alá lépkedett a szőnyegen, azután kezét kinyújtva és ujjait rezegtetve mondta:

- Ha tudnék, sem tehetném. Nem tenném meg az ön érdekében. De ha akarnám is, nem tehetném, mert nem ismerem azt az orvosságot, amely kétségtelenül valami pokoli kotyvaléka volt annak az örültnek. Valami esetlegesen ható szer, amely hála Istennek, már nincs meg... az ön érdekében...

2. §.

Scrope odakint megállt az orvos házának stukkaturus portáléja előtt. Habozott, hogy merre forduljon: nyugatnak-e vagy keletnek.

- Ez az ajtó bezárult mögöttem, - mondotta. - Ezen az úton nincs visszatérés...

Egy darabig így állt ez előkert rácsánál, aztán Park Lane és a Hyde Park felé fordult. Gondolataiba mélyedve, figyelmetlenül haladt a Notting Hillen Pembury Roadon levő új lakása felé.

3. §.

Életének ez új szakasza kezdetén, amely a komfirmációs szertartás válságát követte, minden nagyon világosnak tetszett Scrope előtt. Szilárdan hitte, hogy Isten megjelent neki, hogy ő maga tapasztalta Isten jelenlétét és hogy hívó szót parancsolta neki, hogy Istent hirdesse a világnak. Érezte Istent és mindenkinek, aki Istent érezte, kötelessége, hogy az egész emberiséget ehhez a megérzéshez segítse. Lady Sunderbund ajánlata egybevágott ezzel a gondolattal. Scrope a küzdelem és az ijesztő szegénység kilátásaira igyekezett megacélozni magát, de az asszonynak rögtöni áldozatkészsége végtelen megkönnyebbülést jelentett feleségért és családjáért való aggodásában. Mikor Eleanorral a hunstantoni fővényen beszélt, úgy tetszett neki, hogy ez az irány teljesen világos s ha kissé nehéz is, de nem lehetetlen. Együtt ültek a napfényben s fellelkesülve a nemes vállalkozás érzésétől, a sikerben bizakodva néztek a jövő elé, a nagy és közeli jövő elé, melyben Isten eszméje fogja elárasztani és újjáteremteni a világot. Ez a kezdetben tapasztalt tisztánlátás azonban lassankint ködbe borult és elhomályosodott. Lady Ella rokonszenvét nem volt oly könnyű megnyerni a lemondás számára, mint ahogy azt Eleanor feltételezte. Komor és fagyos élettárs lett belőle, aki ugyan nem beszélt férje lemondásáról, de nyilvánvaló volt, hogy azt nem tudta neki megbocsájtani. Ez a viselkedés Scrope titokban nagyon bántotta és megzavarta tetteiben. Ugyanaz az inkább ösztönszerű, mint megfontolásból eredő habozás, amely egykor megakadályozta abban, hogy régebbi kételyeit nyíltan közölje feleségével, most attól tartotta vissza, hogy számot adjon neki Lady Sunderbund jövődöbéli szerepéről lelkipásztorságának körében.

Saját lelkében e kérdés dolgában teljesen biztosnak érezte magát, de hogy a felesége iránt tartozó őszinteség dolgában önmaga előtt igazolja késlekedését, elhitette önmagával, hogy Lady Sunderbund terveiről nem döntött véglegesen, így aztán olyan alapon rendezte be londoni háztartását, amely jövedelmeinek teljes megszűnésével volt egyértelmű.

- Egyelőre tulajdonképpen nem tudjuk, hogy hogyan állunk, - mondotta Lady Ellának. - Ideiglenesen nem annyira lakni, mint inkább táborozni fogunk. A város valamely olcsó negyedében kisebb és szerényebb házat kell bérelnünk. Ha lehetséges, csak egy évre akarom a házat kibérelni, amíg tisztábban látjuk, hogy mi lesz velünk.

Végigment gondolatban London kerületein.

Lady Ella a legkeserűbb megjegyzést kockáztatta meg:

- Nem mindegy-e, hogy hol rejtjük el ábrázatunkat?

Scrope haragosan válaszolt:

- Nekünk *nem* kell elrejtenuk ábrázatunkat.

Az asszony nyomban megbánta, amit mondott.

- Bocsáss meg Ted, - mondotta. - Csak kisiklott a számból...

Scrope táborozásnak nevezte életüket, de a ház, amelyet a Notting Hillen Pembury Roadon találtak, sötétebb volt és főleg levegőtlenebb volt minden tábornál. Neki és feleségének minden tapasztalata hiányzott a középosztály lakáskeresése és lakásai dolgában. Életük három legvigasztalanabb napját ez olcsó és szerény fedél keresésével töltötték el. Eddigi életük abból állt, hogy egyik kényelmes otthonból a másikba mentek és legrosszabb élményüknél a princhesteri palota modern díszítéseit tekintették. Valóságos felfedezés volt számukra, mikor a rossz világítású és rossz beosztású házakat látták, a piszkos festést, a szakadt tapétákat, a földalatti konyhákat, a fürdőszobátlan vagy csak utólag hevenyészett fürdőszobás lakásokat, amilyenek London tisztéletreméltó középosztálya számára hajlékul szolgálnak.

A házügynökök, akik fellépésükből rögtön felismerték az ilyen ügyekben való járatlanságukat, a «megrohanás» módszerét alkalmazták velük szemben, ami szokatlan az olyan embereknek, akik eladdig a püspöki méltóság sugárzó fénykörében éltek.

- Vagy megtartják, vagy nem, - mondták ezek az urak. - Vannak, elegenden vannak, akik lakást keresnek.

Az ex-püspök kezdett rájönni, hogy a föld- és háztulajdon rendszere Angolországban alapjában véve nagyon siralmas. Egy olyan sűrűn lakott országban, mint Anglia, a föld- és háztulajdonos osztály helyzete több, mint királyi. A közérdek szolgálatának kötelezettsége rá nézve nem áll fenn, pedig a lakosság többi részének is meg kell valahol telepednie, hiszen a nem háztulajdonosok sem folytathatják mesterségüket és nem tarthatják családjukat a levegőben. Anglia nyomorúsága a telektulajdonosok búsas alkalma...

Scrope általánosítani kezdte ezeket a tapasztalatokat és gondolataiban a szocializmusnak új és őszintébb árnyalatát kezdte kifejezésre juttatni.

- Az egyház nagyon sokat elhanyagol, - mondotta, mikor Lady Ellával már a huszonhetedik komor, lakásszerű alkalmatosság földszinti «reggeliző szobáját» tekintették meg.

- A múltban nyomatékossabban kellett volna utálnom a telektulajdonos felelősségére. Nem volna szabad megengedni, hogy ilyen házat, ilyen áron kínáljanak tisztességes embereknek. Becstelenség.

A házügynöktől hideg, átható és az uralkodó osztályhoz illő hangon kérdezte meg a vétkes tulajdonos nevét.

- A vasút túlsó oldalán az összes házak az Egyházi Javak Kezelőségének tulajdonában vannak, - mondta az ügynök, miközben valami túvel vájkált a fogában. - Hanyag társaság. Rettenetes nehéz kierőszakolni belőlük valamit. A legrosszabb londoni lakások az övék.

Lady Ella más szemüvegen át látta a dolgokat.

- Ha az egyházban maradtál volna, - mondotta, - segíthetél volna ezeken a dolgokon.

Scrope nem válaszolt erre a megjegyzésre.

- Ha az egyházban maradtam volna, - mondta - mikor a földalattin szerény bloomsburypi szállodájukba utaztak vissza, - sohasem ismertem volna meg ezeket az állapotokat.

4. §.

Nem volna igazságos, ha Lady Ellának csupán két sajnálkozó kijelentésére utalnánk és nem emlékeznénk meg egyúttal arról a nekigyürköző bátorságról is, amellyel nekilátott, hogy a maga és súlyosan sujtott családja új elhelyezkedését megoldja. Az a lelki változás, amely férje lelkében minden előjel nélkül egy rettenetes napon beállott, úgy érte őt, mint a derűs égből lecsapó villám.

A mérgezés használatának, az eretnekségnek, Isten káromlásának, az idegen női befolyásnak, a teljes erkölcsi és anyagi leromlásnak felismerése egyetlen napon érte s úgy hatott rá, mint valami robajszerű ütés. És mindez akörül a férfi körül történt, aki egész életének központja volt. Soha nőnek egész világa ily hirtelen és tökéletesen nem omlott össze. Életének összes eddigi bajai szinte parányi kicsinynek tetszettek e sötét összeomlás mellett. Abban a gondolatban akart megnyugvást keresni, hogy az ura beteg és valami «nincs rendben nála». Azzal biztatta magát, hogy egészségesen és igazhitűen fog visszatérni Hunstantonból és visszavonja a lemondására vonatkozó összes kijelentéseit. Bízott benne, hogy a férfinak, akit szeretett s akiben megbízott, így kell cselekednie, hogy sikereket fog aratni a világban és mindig az ő erkölcsi felfogásának megfelelő helyes úton fog járni. Csak a legnagyobb ellenkezéssel vette tudomásul, hogy a püspök nyugodtan, de határozottan ragaszkodott az egyházzal való szakításhoz, még akkor is, mikor az izgatószer hatása eloszlott és az ideges kimerültség jelei megszűntek. Az asszony érvelni akart, de úgy vette észre, hogy nincsenek érvei. Számára az egyház kristályos gömb volt, amely egész életét foglalta magában és lelkileg még annyira sem tudott kívül állni rajta, hogy egy ellentétes felfogást akárcsak mérlegelni is tudott volna.

Mialatt férje Hunstantonban tartózkodott, naponta egy órát, olykor többet is imádkozott a székesegyházban. Olyan kemény imazsámolyra térdelt, hogy a térdé megfájdult tőle. Még könyörgéseiben sem tudott érveket felhozni és a kifejezéseket sem tudta megváltoztatni, csak százszor meg százszor ismételte:

- Hozd vissza őt, Uram! Hozd vissza!

A püspök mindig nagyon jó és szívélyes férj volt, ha néha, főleg álmatlanságának időszakában kis dolgokban olykor ingerlékenynek mutatkozott is. Most megváltozva tért vissza, mintha modorában megkomolyodott és megöregedett volna. Nagyon figyelmes lett, még szívélyesebb és készségesebb, mint azelőtt, sőt néha szinte bocsánatkérő volt feleségével szemben, de szigorúan ragaszkodott ahhoz az elhatározásához, hogy az egyházat elhagyja.

- Tudom, - mondta, - hogy ebben nem értesz egyet velem, de arra kérlek, légy elnéző irántam. Küzködtem lelkiismeretemmel... Tudom, hogy amit cselekszem, egyelőre megpróbáltatást és szegénységet jelent, de ha megbízol bennem, azt hiszem, átlábolunk rajta. Majd csak kínálkozik mód, hogy munkámat elvégezzem s talán nem leszünk túlságos hosszú ideig ehhez a házhoz láncolva...

- Én nem a szegénységtől félek, - mondta Lady Ella.

Csakugyan úgy is volt. Ha kissé szomorúan is, de nagy bátorsággal és gyakorlati eréllyel nézett szembe a helyzettel. Az egyik barátságtalan házat a másik után nézte meg és tervezgette, miként tehetné elviselhetővé a kényelmetlenséget, míg Scrope egyre csak tehetetlenül dühöngött a landlordizmus és az egyház ellen, amely e gazdasági nyomorúságért felelős. Mikor Scrope teljesen kimerülve már nem volt egyébre képes, mint általánosításokra, Lady Ella erélyesen vette kezébe a döntést és a Pembury Roadon levő házat választotta ki londoni otthonuknak. Férjét néhány napra ismét Hunstantonba küldte s ezalatt Miriammal, aki a család gyakorlati szelleme volt, elvégezték a hurcolkodást és elfogadhatóvá tették az új lakást. Mert ez a lakás a legjobb esetben is csak elfogadható volt. Nagyon sok hátránya legott kitűnt, mint például az, hogy a leányoknak a princhesteri kedves kis egyéni szobácskák helyett, közös hálószobával kellett megelégedniök. «Atyus» számára csak nagynehezen lehetett egy kis helyiséget dolgozószobának kiszorítani s még ez sem volt tulajdonképpen külön helyiség, mert az ebédlőtől csak egy tolóajtó választotta el, amely átengedte az érzékeny idegzetű ember számára kellemetlen ételszagot. Ablaka egy jelentéktelen és megfeketedett kis kertre és egy népes és zajos vegytisztító telep világító udvaraira nyílt, amely a Restharrow Street egyik házának megfelelő kertjére volt építve. Lady Ella ezt a szobát nyitott könyvvállványokkal bútorozta be és a Newnhamban levő Eleanor távollétében Clementina ott rendezte el atyja könyveinek egy részét. Lélektani érdekesség gyanánt meg lehet jegyezni, hogy e kellemetlen, rossz világítású kis szoba Lady Ellának több bánkódást okozott, mint új lakásuknak összes többi kellemetlenségei együttvéve. A püspök íróasztala teljesen elfoglalta a szoba egyik oldalát. Lady Ella mindenben takarékosagra törekedett, de mégsem tudott ellenállni annak az ösztönzésnek, hogy legalább egy mutatós asztali lámpát ne vegyen férje számára.

Scrope új munkájának gondolataitól eltelve tért vissza Londonba s az volt az érzése, hogy nézeteiről írnia kell valamit. Valóságos hálát és meglepetést érzett felesége iránt, amiért a kellemetlen lakást így át tudta alakítani és nem győzte hangoztatni, hogy mihelyt csak lehet, tágasabb lakásba fognak költözni. Lady Ella valami fizetési foglalkozást akart keresni, legalább Clementina és Miriam számára, de Scrope hallani sem akart róla.

- Neveltetnünk kell őket, - mondotta, - még ha a dohányzásról is le kell mondanom, ámbár azt remélem, hogy anélkül is sikerülni fog a dolog.

Úgy látszott, Eleanornak jó kilátásai voltak, hogy megkapja a londoni közgazdasági főiskola ösztöndíját, ami nagyjából elégséges lett volna, hogy megéljen belőle. Cambridge ugyan most már lehetetlenné vált Clementina számára, de némi takarékoskodás árán a londoni egyetemre is beiratkozhatott, míg Miriamnak a Londonba való költözés nagyon megkönnyítette jó zenei kiképzését. Phoebe és Daphne, - vélekedett tovább Lady Ella, - kedvezményes helyet kaphatnak a notting hilli felsőbb leányiskolában.

Scrope nem igen tudta elképzelni, hogy mi mehetett végbe ifjabb leányainak lelkében. Egyikük sem árult el olyan rokonszenvet iránta, mint Eleanor. Az volt az érzése, mintha a felesége oktatta volna ki a leányokat, hogy ne tegyenek említést a viszonyaikban történt változásról, de gyakran hallotta, amint a fürdőszoba miatt civódtak, ahol sohasem volt elég meleg víz a második fürdő számára. Úgy látszott, hogy a nappali szobában elhelyezett rövid kis zongora Miriamnak nem okozott olyan gyönyörűséget, mint a nagy zongora Princhesterben, melyről

most le kellett mondania. Mindazonáltal mindig készségesen eljátszotta, amit atyja kívánt tőle; Scrope pedig mindig tudta, hogy az Op. 111-nek adagiója az, amit hallani kíván.

Lady Ella azt tapasztalta, hogy Londonban sokkal nehezebb cselédet fogadni, mint Mindszentek napján St. John's Woodban. A felsőbb papság háztartásai nagyon keresettek a komoly és hivatását értő szolgáló személyzet körében, de egy talár nélküli pap háztartása nem valami vonzó. Az első próbálkozók fiatal és ügyetlen nőszemélyek voltak. Az első szakácsnő kellett len és szemtelen volt és még mielőtt a hónapja letelt volna, otthagya őket. A második gondatlan. Megégette a burgonyát, szemesre égette a szeleteket, vagy túlfőzte, vagy nem főzte meg eléggé a tojást s mindenütt ételnyomok maradtak utána. A füstös kávé és a keserű tea így megszokott dologgá vált annál az egyénnél, akinek püspöki méltósága megszűnt. A hálószobában gyakran küzödni kellett idegeivel, hogy jókedvet mutatva jelenjék meg a lunchnél, ahol azonban azt kellett tapasztalnia, hogy a kényeskedő Phoebe érintetlenül tolja félre tányérját, Lady Ella pedig vészjósló hallgatással ül az asztal végén és olyan kifejezéseken töri a fejét, amelyekkel úgy fejezheti ki haragját az alsóbb régiókkal szemben, hogy ne vezethessen feleselésre, miközben azzal biztatgatja magát, hogy ha kitennék magukat a kockázatnak, egy harmadik szakácsné talán megfelelné a követelményeknek.

A nappali szoba komorszínű papírral volt tapétázva. A háziúr, minthogy Scrope optimizmusával legfeljebb egy évre volt csak hajlandó kivenni a lakást, nem akarta megújíttatni a tapétákat s így mintájuk nagyon sötétzöld leveleket és szürke gótikus íveket ábrázolt. A helyiséget csak egy lámpa világította meg s fényköre csak a szoba középső részére terjedt ki, míg a falak tájára már csak erőtlen fényfoltok jutottak. Lady Ellának nagyon sokszor közbe kellett lépnie, hogy a világosságnak ezt a kis körét Phoebe és Daphne ne monopolizálják teljesen otthoni munkájuk számára. A világítás kérdését különben is nagyon nehéz volt rendezni, mert ennyi világítás elégtelen volt a szoba számára. Milyen más volt a princhesteri szalonban, ahol a kedves kis villamos lámpák egész sora ragyogott. Az ebédlő méretei lehetetlenné tették a vendéglátást, miután a dolgozószobát levágták belőle. Ha a család egyedül volt is csak benne, a felszolgáló szobaleány alig tudott átfurakodni a székek és a szekrények között.

A ház a szomszédos földalatti vasút robajától szüntelenül rezgett. A közvetlen szomszédságban egy magányos hölgy lakott, aki azonban hallatlan vakmerőséggel és olyan mély alt hangon végezte énekgyakorlatait, hogy minden ember boldogan szabadult volna tőle. A Restharrow Street végén garázs volt, ahol a sofförök az autók töffögtetésével hanggyakorlatokat végeztek. Mindezeket a hangokat áthatóan hallotta az, aki a kertre nyíló kis szobában az íróasztalhoz ült, hogy az egész világ kormányzatának megváltoztatásáról «írjon valamit». Igaz, hogy mindezek a kellemetlenségek csak aprólékos kellemetlenségek voltak, de mégis alkalmasak arra, hogy elkésersítsenek egy túlérzékeny lelket, amely arra is kénytelen volt rájönni, hogy a rendelkezésre álló jövedelem mellett, még ez az életmód is kétszázötven, vagy még ennél is több font hiányt jelent.

5. §.

Bármily lényegteleneknek látszanak is e háztartási részletek egy intellektuális történet szempontjából, mégis ki kellett rájuk térnünk, mert megmagyarázzák azt a mohóságot, amelyet Scrope saját külön kápolnáját illetőleg tanusított, amiről Lady Sunderbunddal folytatott tárgyalásokat. A menekvés útját London szennyének tengeréből, amely elmerüléssel fenyegette családját, csakis ebben az irányban látta s úgy érezte, hogy ez volt kötelességének iránya is. Ez volt «hivatása».

Legalább is eleinte így érezte. Később azonban az ügyek megint bonyolódni kezdtek...

A levél óta, melyet a hunstantoni fővenyén olvasott, nagyon messzire fejlődtek a dolgok közte és Lady Sunderbund között. Attól a naptól kezdve, amelyen az első kocsirakomány a renegát püspök magántulajdonával elhagyta a palotát, a rikítóan kék ajtajú ház ablakredőnyei le voltak bocsátva. A lelkes hölgy visszatért a Hyde Parkra néző élénk díszítésű lakásba. Azóta a püspök ismételen s azzal a világos tudattal látogatta meg, hogy ez az asszony fog gondoskodni számára kápolnáról és szószékről, ahol London népe előtt Isten egyetemességének és egyszerűségének evangéliumát hirdetheti. Hivatva volt, hogy prófétája legyen egy új alapokra fektetett hitnek, amely az egész világot megmenti a vallásoktól és szektáktól, az önzésektől és üres loyaltásoktól, a fajok és szokások előítéleteitől és Istennek, az egész emberiség királyának imáadására és szolgálatára szólítja. Ez volt lelkének döntő elhatározása. Ez volt az elhatározás, amely viszonyát nemcsak Lady Sunderbundhoz, hanem feleségéhez és családjához, barátjaihoz, ellenségeihez és szövetségeseihez is megszabta. Ezen az úton kell neki haladni, menten a kételyektől és túltéve magát feleségének és ifjabb lányainak nyilvánvaló rosszalásán. Lady Sunderbund lelkesedése példátlanul nagy volt és ez támogatta őt...

Lady Sunderbund elhatározása azonban lassankint meggyengült. Eleinte jóformán észre sem lehetett venni a változást, de csakhamar úgy meg lehetett figyelni, mint ahogy az ember szeme szögletéből megfigyeli a háttérben lévő dolgokat.

Első képzeiteiben, melyeket a kápolnáról alkotott, kicsiny, de ékesen szóló alaknak látta magát a püspök, amint valami szembetűnő helyről az elveszett és tévútra vezetett világot Istenhez szólítja vissza, úgy képzelte, hogy a templomról, amely sűrűn tele lesz rakva székekkel, Lady Sunderbund gondoskodik és hogy ugyancsak ő fogja biztosítani azokat a csekély anyagi eszközöket is, amelyek felmentik őt a családjáért való gyötrő gondok alól. Felületes becslés alapján évi nyolcszáz fontra becsülte ezt az összeget s arra számított, hogy egy része aláírások révén meg fog térülni.

- Eleinte, amíg a nagy tömegek nem jelentkeznek, én leszek a legfőbb aláíró, - mondta Lady Sunderbund.

A püspök annyira meg volt elégedve, olyannyira adottnak tekintette a dolgot, hogy nem is gondolkozott tovább róla s ügyet sem vetett azokra a nagyarányú dekoratív törekvésekre, amelyek Lady Sunderbundot egyszerre rabul ejtették. Noha e törekvések jelentékeny része egy ideig gondosan rejtve maradt előtte, bizonyára észrevehette volna őket, ha meglelt volna benne a megfigyelésükhöz szükséges hajlamosság.

Ott volt például a csodás nyakkendőjű fiatal építész, akivel a püspök egyszer vagy kétszer a lunchnél találkozott a Hyde Parkra néző lakásban. Ez a fiatalember, Lady Sunderbund támogatásával ismételen az «ideális templom» felé igyekezett terelni a társalgást. Az volt a becsvágya, hogy ő építse meg «a minden hagyománytól független» ideális templomot.

Végül Scrope is belesodródott a vitába. Kifejtette, hogy eddigelé minden templom és istentiszteleti célokra szolgáló helyiség az egyes egyházak különleges szempontjai szerint épült. Vagy nyugat felé, vagy - mint az egyiptomi templomokat, - valamely meghatározott csillag irányában építették. Ebben az áldozatok játszották a főszerepet, mert az volt a törekvés, hogy mindent a fényesen megvilágított áldozati oltár körül központosítsanak s más szempontok szerint épült templomot elképzelni sem lehetett. Az építésznek azonban lehet annyi szabadsága...

- Az építész teljesen szabad, - szakította félbe a fiatalember. - Ha úgy tetszik, akár csillagalakú templomot is építhet.

- Vagy valami hemek ékszehe dobozhoz hasonlót, - mondta Lady Sunderbund.

A társaságban egy bozontos hajú zenész is volt, aki heves mozdulatokkal kapkodta be a szózott mandulákat és az egyházi zenéről akarta hallani a püspök véleményét.

Scrope azt a nézetet kockáztatta meg, hogy az ének bizonyos vallásos hajlandóságot tételez fel. Elismerte, hogy Musszorgszkiban finom vallásosság van ugyan, de véleménye szerint ezen a téren mégis Beethoven szonátája, az Op. 111. s főleg annak befejező adagiója, a *molto semplice e cantabile*, a legkiválóbb. Isteni hangulat érzik ki belőle.

A zenész, aki észrevehető türelmetlenséget árult el, Beethoven nevének hallatára és szózott mandulával teli szájjal jelentette ki, hogy *azon* ma már túl vagyunk.

- Emberfelettieknek kell lennünk, ha különbek akarunk lenni Purcellnél vagy Beethovennél, - mondta Scrope.

Scrope nem tulajdonított kellő fontosságot Lady Sunderbund azon törekvésének sem, hogy a kiváló pozitivistákat, a testvériség egyházának tagjait, a keresztény tudomány művelőinek vezetőit, Charles Voysey főtisztelendőnek régi követőit, a swedenborgiánusokat, mohamedán megtérteket, hindu teozófusokat, lelki fenoméneket és más hasonlókat is meg kellene hívni. Scrope nek mindez nem látszott fontosnak, de érezni kezdte, hogy az új vállalkozást nem tudja olyan tökéletesen irányítani, mint ahogy eleinte feltételezte. Ő is, Lady Sunderbund is, egyaránt az egyetemlegességet vallották ugyan, de míg az ő egyetemlegessége a hitnek a pusztá alapokig való egyszerűsítésében állott addig Lady Sunderbundé a gyűjtőnek egyetemlegessége volt. Scrope felfogásában a hit olyasvalami volt, ami a lelket, Lady Sunderbund felfogásában pedig, ami a kis imakönyvet ragyogja be. Hosszú időn keresztül mindegyik a maga külön hajlandóságait követte, anélkül, hogy az eltérésről tudomást vettek volna, de végül is Scrope öntudatának kódében a jövőt illetőleg valami bizonytalan kétkedés és elégedetlenség kezdett támadni.

Eleinte egyáltalán nem, vagy csak nagyon kevésbé kételkedett a saját hitében. Még mindig teljesen meg volt győződve, hogy élethivatása Isten vallása és hirdetése. Biztos volt benne, hogy Isten szükségképen ura és megváltója az emberiségnek és az ember életének és biztos volt a binomiális tantétel igazságában, de lassankint kétkedni kezdett abban, hogy csakugyan az ő hivatása-e, hogy az egész világnak ő hirdesse az igaz Istent. A legbarátságosabb hangon tárgyalt Lady Sunderbunddal, de mikor hazafelé haladt Notting Hillre, Isten tudja, hogyan, kihívó módon merült fel a kérdés lelkében: «Még egy próféta?» Hiszen ha sikerül is ez a missziós vállalkozás, vajjon lehet-e belőle egyéb, mint egy kisebb jelentőségű westendi Mohamed? Nem lehetetlen, hogy esetleg új szektának lesz az alapítója, pedig a cél nem ez, hanem épen az volna, hogy valamennyi szektának véget vessünk, ámde hogy lehessen véget vetni nekik, ha még mindig vannak templomok és kápolnák, - gazdagon díszített templomok és kápolnák, - gyülekezetek és Istennek fizetett specialistái?

Ez a gondolat nagyon megzavarta és különösen éjszakáinkint működött benne igen erősen. Scrope azon igyekezett, hogy mindentől ridegen elvonatkoztatva vizsgálja a kérdést és ne törekedjék sem azzal a körülménnyel, hogy magánjövedelme nem éri el évente a háromszáz fontot, sem azzal, hogy irodalmi kísérletei máris nagy mértékben tegyék valószínűtlenné, hogy a legserényebb irodalmi munkával is meg lehet kétszerezni ezt a nagyon is elégtelen összeget. Ha e kellemetlen, bántó és bosszantó körülményeket igyekezett is elmellőzni, azok alaktalan formában mégis mindig megjelentek és leülepedtek lelkének hátsó szögletében, - ahonét, hogy úgy fejezzük ki magunkat, kifelé nézegetett, habár töprengéseinek központjában állandóan az a kérdés állott, vajjon lehet-e próféta gyanánt fellépnie.

6. §.

A válság egy októberi délutánon egészen váratlanul tört ki.

Scrope, Lady Sunderbund lakására ment, hogy megtekintse az új templom terveit és rajzait, amelyben neki kell majd az ígét hirdetni. A tervek megtekintése után rájött Lady Sunderbund teljesen lehetetlen voltára. Nyomban igyekezett megmagyarázni, hogy milyen nagy eltérés van kettőjük közt és e magyarázattal a beszámíthatatlan zavaros érzések viharát idézte fel...

Lady Sunderbund mintegy tíz percig várakoztatta, mielőtt a terveket behozta volna. Scrope a kis szobában várakozott, amelynek falán Wyndham Lewis festménye függött és a rikító vörös kockákkal kifestett balkonra nyílt. Az ablak mellett egy kis aranyozott asztalkán néhány újonnan vásárolt könyv hevert. A püspök az asztalhoz lépett s egymásután vette a kezébe a könyveket. Az első «Huntingdon grófnő és köre» volt, annak a hölgynek a története, aki szívesen barátkozott könnyű gondolkodású érsekekkel és borzalmas vendéglátója volt a wesleyanus káplánoknak. Scrope néhány pillanatig ez átszellemült hölgy sötét képét tanulmányozta, amint egyik lábával tüntetően tiporja grófi koronáját, azután a másik könyvet vette a kezébe. Ez Szent Teréziának, a spanyol apácakolostorok energikus szervezőjének élettörténete volt. A harmadiknak Madame Guyon volt a főszereplője. Nem volt nehéz kitalálni, hogy Lady Sunderbund mi végből olvassa ezeket a könyveket...

Lady Sunderbund belépett.

Hosszú, egyszerű, vakítóan fehér ruhát viselt, nagyon magas nyakkal. Kezén zöld nefrit karperec, derekán zöld selyemöv volt, haját pedig nagyon merev és zöld műborostyán koszorú szorította le. Hóna alatt egész tömeg rajz- és másolópapírtekercset hozott.

- Végtelenül öhvendek, - mondotta. - Véghe készen vagyunk és megmutathatom önnek a tehveket.

Az egész papírrakományt nagy zajjal egy fekete és fehér faberakástól tarkálló asztalkára dobta, úgy, hogy Scrope egy-két tekercset és egy ív másolópapírt a padlóról volt kénytelen felszedni.

- A templom, - lihegte Lady Sunderbund jelentőségteljesen, - az egy igaz Isten temploma!

A rajzok között kutatót és egy furcsa szögletes épület rajzát magasra emelve, odatartotta Scrope meglepődött szeme elé.

- Ugyebáh, kifogástalan? - kérdezte.

Scrope átvette a rajzot. A rajz egy épületet, nyilvánvalóan rendkívül nagy épületet ábrázolt, amely főrészeiben két nagy, erősen sávozott toronyból és ezek között hosszú lépcsőfeljárattal ellátott boltívekből állt. A két torony között emelkedett a dóm. A terv olyan volt, mintha az Aja Sophia mecsetjének és a wellsi katedrálisnak a messallianceából született volna meg. Rengeteg nagyságát azokból a parányi automobiloiból lehetett megítélni, amelyek az előtérben gördültek fel-alá.

- Itt van az alaphajz is, - mondta Lady Sunderbund s egy másik papírlapot terített ki a püspök elé, mielőtt még az a rajzzal teljesen tisztába jött volna. - A nagy csahnok teljesen kehek, nincs száhnya, nincs benne oltáh s zafihkéek betűkkel olvasható benne a felihat: «Isten minde-nütt jelenvaló».

Bizonyos ünnepélyességgel tette hozzá:

- Háhomezeh embeh számáha lesz benne ülöhely.

- De... - mondta Scrope.

- Van benne bizonyos nagyság és méltóság, - mondta Lady Sunderbund. - A fiatal Venable műve. Az első nagy alkalom számáha.

- De hát elfér-e ez azon a kis aldwychi telken?

- Venable azt mondja, hogy nem, - magyarázta Lady Sunderbund. - Golden Gheenben akahná elhelyezni.

- De ha már ez lett abból az egyszerű kis kápolnából, amelyet mi terveztünk, akkor legalább központi fekvésűnek kellene lenni.

- De ha ott nem lehet elhelyezni, - mondta Lady Sunderbund érvelő hangon.

- Azonkívül ez nagyon drága, túlságosan drága, sokkal drágább...

- Az teljesen mellékes. A vagyonom bozasztóan megszaporodott. A fele hajózási papihokban van, a mahadéknak nagy hésze pedig lőszehgyáhi hészvényekben. Gazdagabb vagyok, mint báhmikoh azelőtt... Hát nem nagyszehű ez a tehv?

A püspök letette a távlati rajzot s az alaprajzot vette a kezébe. Úgy tett, mintha tanulmányozná, de tulajdonképen csak a helyzeten elmélkedett.

- Lady Sunderbund, - mondotta végül, némi erőlködéssel, - attól félek, hogy ez nem fog megfelelni.

- Nem felel meg?!

- Nem. Nem felel meg az én szándékom szellemének. Én úgy képzelem, hogy nem egy ilyenfajta nagy épületben... ilyen cifra és hivalkodó épületben kell hirdetni Isten országának egyszerű evangéliumát.

- Ilyen nagy hivatáshoz nem felelne meg jobban ilyen nagy szószék?

Mintha meg akarta volna akadályozni, hogy Scrope újabb ellenvetéseket tegyen, Lady Sunderbund kapkodva kutatott tovább a rajzok között.

- Nézze meg ezt a tehvet, - mondotta. - Minden benne van! Nemcsak phédikáló hely; gondoskodás tölténte benne mindenhol.

A felizgatott gyermek heves mozdulataival kezdte bizonyítgatni a püspöknek a nagy terv kiváló tulajdonságait és érdemeit. A prédikációs csarnok csak a szíve az egésznek. Lesz még benne könyvtár, refektórium, tanácskozóterem, tanterem, kiadóvállalat és egy nagy földalatti nyomdahelyiség.

- Manapság minden nagy vállalatnak szüksége van nyomdáha, - magyarázta Lady Sunderbund.

Gondoskodás történt a zenéről is, egy, de nagy láthatatlan orgonával, amely architektonikus részletek között lesz elhelyezve és hangjaival el fogja árasztani a dómot.

Lady Sunderbundnak csillogott a szeme, mikor a nagy dómot körüljáró körmenetek lehetőségét említette és megmagyarázta, hogy a nagy dóm nem lesz a lelki elmélkedések egyszerű visszhangzó felülete, hanem széles és nyílt folyosók veszik majd körül s ezekbe kápolnák nyílnak.

- De mire való mindez? - kérdezte Scrope, egy pillanatra megállítva az áradatot. - Mi szükség van a kápolnákra? Csak nem akar oltárokat és szentképeket?

- Nem, - felelte Lady Sunderbund, - de szükség lesz különböző hendeltetésű kápolnákra: a tudomány kápolnája, az egészségügy kápolnája, a kohmányzat kápolnája. Helyek, ahol az emberek leülhetnek és elmélkedhetnek e dolgok felett... Megfelelő képekkel és szimbólumokkal.

- Értem az ön gondolatát, - tétovázott Scrope. - Értem.

- Egy nagy, sötétkék és kehek kápolna is lesz a csillagok, az atomok és az anyag hejtelmek számára.

Hangja ünnepélyes színezetet öltött.

- Minden csendes, mélységes és magas, akárcsak a khistály a sötétben. Ebbe a kápolnába lépcsőkön kell lemenni. Sötét és kehek boltívek alatt, amelyek matematikai szimbólumokkal, egyenletekkel és tudományos műszerekkel vannak díszítve... Közvetlen mellette, egészen mellette, lesz egy másik kis, világos színekben tahtott kápolna a madarak és vihárok számára.

- Igen, - mondta Scrope, - mindez nagyon szép és kifejezésteljes. Amint látom, az egész épület szimbolikus és nagy művészi lehetőségek rejlenek benne, de ez a hely nem az én számomra lesz teremtvé. Az én mondanivalóm nagyon egyszerű; az, hogy Isten ura az egész világnak, ura a felpennys újságoknak, az omnibuszoknak és a mindennapi aprólékos dolgoknak, hogy az embereknek imádni és szolgálni kell őt életüknek minden pillanatában. *Ez* nem az, amit én akarok. *Ez* a régi vallások visszatérése. *Ez* az eltávolodás Istentől. *Ez* nem egyéb, minthogy egy új frigyláda akarják zárni a régi helyett. Nekem az egész... nem tetszik.

- Nem tetszik?! - kiáltotta Lady Sunderbund s megdöbbenéssel és csodálkozással kapta vissza a fejét.

- Ebben az épületben nem tudom végezni az én munkámat.

- De... hát nem ez az ön gondolata?

- Nem. Egyáltalán nem az enyém. Én az egy Istenről akarok beszélni, aki egyedül egyesítheti és mentheti meg a világot... ön pedig ilyen különcködő játékot csinál.

Scrope érezte, hogy az utolsó szóval megsebezte az asszonyt.

- *Játékot!* - visszhangozta Lady Sunderbund. - Ön ezt játéknak nevezi?

Hangjának egy árnyalata kifejezésre juttatta, hogy még két ember van nagyon erősen érdekelve ebben a dologban.

- Kedves Lady Sunderbund, - mondta Scrope hirtelen megváltozott hangon, - nekem saját lelkem meglátását kell követnem. Előttem megjelent Isten látomása. Nagy vezérnek láttam őt, aki hihetetlenül magasra emelkedik az emberek kicsiny élete fölé. Maga számára követeli az emberek életét. Meg akarja nekik mutatni az utat az emberi nem üdvössége, a gyötrelmek és a halálnak legyőzése felé. Láttam őt az emberi ügyek Istenének, a politika Istenének, az olyan komor és véres háborúk Istenének, mint a mostani, a gazdasági élet Istenének, a vasúti gócpontok, klinikák, gyárak és esti iskolák Istenének, egyszóval és valóban az emberek Istenének. *Ez* az Isten, akit pedig ön akar imádni, a művészek és költők, az elegáns költők Istene, a ritkaságok Istene, a válogatott célzások Istene. Ebben is lehet nagyszerűség. Egyáltalán nem akarom azt mondani, hogy amit ön cselekszik, az nem lehet szintén finom és megfelelő az ön számára. De ez nem az, amit *én* akarok... Én nem mehetek bele ebbe a tervbe és nem haladhatok ebben az irányban.

Scrope nekihevülten és fáradtan hagyta abba beszédét. Lady Sunderbund végighallgatta. Ragyogó arca kipirult és könnyek csillogtak szemében. Úgy érezte, hogy e könnyek a legdrágább és legértékesebb fajtából valók. Bájos ajka eltorzult a rémülettől és megdöbbenéstől s arckifejezése az olyan gyermek félig hitetlen kifejezése volt, akit hirtelen és kegyetlen csalódás ért.

- Ön tehát nem akah belemenni ebbe a tehvbe?

- Nem, - felelte Scrope. - Kedves Lady Sunderbund...

- Ne emlegesse Lady Sundehbundot! - kiáltotta az asszony egészen újszerű hevességgel. - Nem látja, hogy mindezt önéht tettem?

Scrope összerezett és valami nyers érzés fogta el. Lady Sunderbund soha úgy nem tetszett és annyira visszaszító nem volt neki, mint e pillanatban, de nem tudott szavakat találni számára.

- Hogy tudjak mindehhől egyszerhe lemondani?

Scrope még mindig nem találta meg a feleletet s az asszony ki akarta használni pillanatnyi előnyét.

- Hát mondja meg, mit tegyek? - kiáltotta.

Szenvedélyesen fordult Scrope felé.

- Éhtse meg, hogy mit tett velem ön!

Feltartott újjain egyenként számlálta a pontokat és furcsa módon egy haragos piaci lány képét idézte fel.

- Mióta megismehkedtünk, - mondta, - tiszteltem önt. Kész voltam önt követni báhhová... Attól az estétől fogva, mikoh ön oly nyugodtan és méltóságteljesen ült, a többiek pedig gyötöhték és sebeztek önt, - mindent kész voltam megtenni önéht. Mikoh a többiek olyan hiábavalók és túlokosak voltak, ön pedig csak Istenhe és a vallásha gondolt és saját magával nem tőhődött... Igen, mindaddig... óh! Ühes volt az egész életem...

A könnyek szakadatlanul peregtek le arcán.

- Talán megint ezt az ühes életet kell élnem...

Úgy tett, mintha bánatát kezével akarná eltaszítani magától, melynek gyűrűiben bogárnagságú kövek csillogtak.

- Így szóltam magamhoz: Ez az embeh tud valamit, amit én nem tudok. Ő az öhök élet magvetője. Elhatáhoztam, hogy követem önt, segítem önt és megteszek mindent, amit csak lehet. Azóta állandóan önéht éltem. És most mikoh terveim megéhtek, ön...! Hettenetes!

Ökölbe szorított és felemelt kezével különös mozdulatot tett. Tekintete a berakott asztalon heverő tervekre és rajzokra meredt.

- Tehveztem és tehveztem. Azt mondtam, hogy templomot építek neki. Templomi szolgáló leánya leszek... Szolgáló leánya...

Nem tudta folytatni.

- De épen ezek a templomok zavarták meg az emberiséget, - mondta Scrope.

- De nem *az én* templomom, - mondta Lady Sunderbund, aki most már a visszautasított rajzok fölött nyílt zokogásban tört ki. - Ön megmagyarázhatta volna...

Harag villant fel szemében és úgy lökte el magától a terveket, hogy egymásután a földre hullottak. Hosszúnak tetsző pillanatokig nem lehetett más hangot hallani a szobában, csak az egymásután földre hulló rajzlapok folyton gyorsabbodó suhogását.

- Óh, mily boldogok lehettünk volna a mi Istenünk szolgálatában, - jajveszékelt Lady Sunderbund egyre s aztán a megdöbbenő hölgy még döbbenetesebb dolgot cselekedett. Scrope felé támo lygott, megragadta kabátjának hajtókáját, fejét vállára hajtotta, úgy, hogy fekete haja a nyakát érte s aztán zokogni és sirá nkozni kezdett.

- De kedves Lady Sunderbund! - mondta Scrope szemrehányó hangon, miközben igyekezett őt gyengéden eltolni magától.

- Engedje meg, hogy zokogjak, - követelte Lady Sunderbund, még erősebben belekapaszkodva a kabátba és követve Scrope hátráló mozdulatait. - Engedje meg, hogy zokogjak. Meg kell engednie.

Scrope ellenkezése megszűnt. Egyik kezével támogatta az asszonyt, a másikkal ragyogó haját simogatta.

- Kedves *gyermekem*! - mondotta. - Kedves *gyermekem*! Sejtelmem se volt róla, hogy így fogja fel...

7. §.

Mindez csak kezdete volt egy jelentőségteljes megbeszélésnek. Scrope nak sikerült a boldogtalan hölgyet támogató és rokonszenves módon egy kerevetre ültetni. Mikor néhány szaggatott szó után ismét felkelt és megállt a püspök előtt, miközben szemét egy csipke-csodával törölgette, a taktikai körülmények újabb mérlegelése arra készítette Scrope t, hogy a rajzok felszedésének ürügye alatt az asztal túlsó oldalára kerüljön...

Lady Sunderbund igyekezett a köztük történt megbeszélés szálait visszamenőleg kibogozni, de ez a magyarázat nagyon ingadozó volt s ellentmondásokkal volt telve. Olyan dolgoknál kezdte újra a magyarázatot, amelyek már elintéztetteknek tetszettek, de Lady Sunderbund agya szokatlanul rendszertelen volt, valóságos vadon nőtt lelki bozót. Néha úgy tett szemrehányásokat Scrope nak, mintha kegyetlen Isten lett volna, néha pedig engedetlen szolga módjára beszélt vele. Gondolataiban a túlzó alázatosságnak és a másik fél nézetei és kívánságai teljes megvetésének keveréke, megdöbbenette és fájdalommal töltötte el Scrope t. Tisztán lehetett látni, hogy az asszony határozott, merész és észszerűtlen akarata egy félév óta abban a gondolatban kristályosodott ki, hogy azt nyújtja Scrope nak, amit ő szeretne, hogy akarjon. E vágyaknak kristályos gömbje most összetörve hevert lába előtt.

Megkísérlette, hogy Scrope szemei előtt ismét egészzé rakja össze.

Kijelentette, hogy hajlandó bármely irányban módosítani terveit, csak hogy megfeleljenek Scrope kívánságának. Azt mondta, hogy mindent megértett.

- Ha játék, - kiáltotta, - mutassa meg, hogy csináljam, hogy ne legyen játék! Tegye a tehetet komollyá!

Scrope azt felelte, hogy magának a templomnak gondolata az, amely a tervet lehetetlenné teszi. Mert mit jelentsen tulajdonképen ez a rajz? Az asszony elé tartotta a vázlatot, amely egy ornátust viselő pap alakját ábrázolta s ez a pap megdöbbenően reá hasonlított.

Lady Sunderbund kikapta Scrope kezéből a sértő rajzot és darabokra tépte.

- Ha nem akah templomot, legyen belőle gyűléstehem. Eszehint ön gyűléstehmet akah?

- Nekem akármelyik régi gyűlésterem elegendő, - felelte Scrope. - Különlegességre nincs szükségem. Nincs szükségem kórusra és papi ornátusra.

- Ha nem akah zenét, - felelte Lady Sunderbund, - hát nem lesz zenéje. Ha Isten nem akah zenét, lehet a nélkül is. Én nem tudom ugyan elképzelni, hogy Isten ne helyeselné a zenét, de ezt önnek kell eldönteni. Ha ön nem akah díszítéseket, csinálhatjuk egészen egyszehüen. Lehet nagy szühke dóm... csak szühke és fekete. Ha nem lehet szép, lehet csúf is. Igen, csúf. Olyan csúf, - sóhajtott, - ahogy egy citybeli templomhoz illik. Kehesünk más építész... egy citybeli építész. Valakit, aki bankfiókokat és vasúti állomásokat szokott építeni. Ha ön azt hiszi, hogy ez tetszik Istennek... Megtöhhjük a fiatal Venable szívét. De méht nem akahja megengedni, hogy *én* tehemtsem meg a helyet az ön küldetése számára? Miéht ne tehemthetném meg én? Önnek *kell* a hely. Önnek valahol hihdetni kell az ígét.

- De mint embernek, nem mint papnak.

- Akkoh hihdesse, mint embeh. Valami huhát mégis viselni kell önnek.

- Egészen közönséges ruhát.

- A hendes huhának divatosnak kell lenni, önnek új phédikáló kabátot kell hendelni a szabójánál, másfohma kihajtóval és két gombbal háhom helyett...

- Nem kell törődni a divattal.

- Mindenkinek kell tőhődni a divattal. Hogy változtathatna hajta? Egyes embehek ódon divatot követelnek, ez az egész... A papi taláh ódon divat. Egyszehűbb dolog nincs a hevehendánál.

- Kivéve azt, hogy papi divat. Én úgy akarok maradni, ahogy most vagyok.

- ...Hát ha ön azt hiszi, hogy ez az öltözék hendes huha! - mondta az asszony és Scropera nézve ismét a hamisítatlan ellágyulás könnyeiben tört ki. - Csak a taláht legalább! - kiáltott fel azután szenvedélyesen. - Csak egy teljesen egyszehű taláht. A tisztesség kedvéért!... Óh, ha még *ezt* sem akahná!

8. §.

Mikor a Brighton-Pomfreynél történt sikertelen látogatás után a park szerpentinje felé haladt, Scrope ismét a Lady Sunderbunddal folytatott viharos megbeszélést forgatta elméjében. A látogatás végén, csak azért, hogy távozhasson, egyes kérdéseket függőben hagyott. Kénytelen kellett lenni belement bizonyos ígéretkebe. Megígérte, hogy igyekezni fog jobban megértetni, hogy mi az, amit ő tulajdonképpen akar. Megígérte, hogy azzal, ami történt, nem engedi befolyásoltatni «lelki baháságukat». Lady Sunderbund viszont kijelentette, hogy lemond terveiről és «legeslegelejejhől» kezd újra mindent. Scrope azonban érezte már, hogy az asszonnyal semmit sem lehet újra kezdeni. Tudta, hogy a szervezés és a megtisztult vallás kérdésein túl, elérkezett társulásuk végének ideje. Lady Sunderbund vállára borulva zokogott, távozásakor pedig megragadta mindkét kezét és úgy könyörgött, hogy bocsásson meg neki. Arra törekedett, hogy nézeteltérésük egyebekben még szorosabbá fűzze viszonyukat. Úgy tett, mintha a lelkiismeretfurdalás vádjai egészen ellágyítanák. Ragyogó és átszellemült személy-

ből meleg és érzelmes személy lett. Lágy és ragyogó fekete haja és Scrope nyakát átkulcsoló két keze elválaszthatatlanul belekapcsolódott az ügybe. A leginkább zavaró és legmeglepőbb körülmény az volt Scrope helyzetében, hogy a végérvényes szakítástól mind ezek dacára, még mindig visszariadt.

Bizonyára nem ő volt az első ember, aki nem tudta megállapítani, hogy két ember közt fennálló kapcsolat mikor és hogyan változik bonyodalommá. Szakítania kellett volna, de a rejtély épen abban volt, hogy a szakítás gondolatára miért érez lelkipurdalást. Érzésének lényege az volt, hogy az asszonynak csalódást okozott, holott nem kellett volna csalódást okoznia. Soha azelőtt nem ismerte fel úgy a saját lelki tulajdonságait, mint ezúttal és soha nem látta oly tisztán, mint most, hogy ezek a lelki tulajdonságok hova vezetnek. Ez valósággal mindent megvilágító felfedezése gyanánt hatott rá.

Minden tekintetben társas lény volt. Ösztönszerű hajlandósággal birt arra, hogy úgy cselekedjék, mint ahogy azt a körülötte levő emberek tőle várják, akár észszerűek, rokonszenvesek vagy ellenszenvesek neki e várakozások. Első ízben látta, hogy ez volt életének vezérlő motívuma s hogy egyéniségének ez a kulcsa. Az ember nem észszerű lény, hanem társadalmilag felelős teremtmény, aki a társadalmi körülmények dacára igyekszik észszerűnek mutatkozni. Scrope most kezdte megérteni, hogy a szülői ház gyermekszobájától kezdve, ahol arra törekedett, hogy általában jó fiú legyen s csak néha volt rossz, mindaddig a pillanatig, amíg haragvó tekintettel nem néztek rá, egész iskolai életében, az egyetemen, a káplánkodás során, a vikáriátus és a püspökség idejében, mindmáig, a jelen percig, egyetlenegyszer sem cselekedett valóságos és független ösztöne szerint. Ösztönszerűleg mindig más emberekkel vetett számot és igyekezett kielégíteni őket. Az utolsó néhány év fájdalmas összeütközéseit a nyugtalanító bírálatok növekvő felismerésének kellett tulajdonítani, amelyek össze nem egyeztethető dolgokat kívántak tőle. Ezek elől talált vagy legalább is keresett mindenáron menedéket Istennél. Ellentmondás volt ugyan benne, de kétségtelen volt mégis, hogy egyéniségével nemcsak beleolvadt Istenbe, hanem tulajdonképpen ott fedezte fel.

Meglepte, hogy ismételten mennyit gondolt Lady Sunderbund érzéseire és kívánságaira és milyen keveset Istenre. Szüntelen elnézést mutatott az asszonnyal szemben. Irányítani igyekezett és három hónapon keresztül igyekezett neki megfelelni. Miért? Részben, mert az asszony kívánta és mert kívánságában valami olyan vonás volt, ami valami rejtett rugót, talán a hiúság rúgóját érintette benne és késztette rá, hogy megfeleljen neki. De részben azért is történt, mert ámbár nem mert a valónak szemébe nézni, - a princhesteri palotából való elköltözés óta egyre jobban érezte, hogy családjának külső körülményeiben végzettszerű változás ment végbe. Csak a kápolnakísérlet látszott alkalmasnak arra, hogy megakadályozza a teljes anyagi lecsúszást és elmerülést. E változás súlyos következményeinek egy tizedrészét sem tudta előre látni. A notting hilli lakás nemcsak kényelmetlen volt, hanem egyenesen nyomorúságos. Scrope úgy érezte, hogy családjának tagjai félig szemrehányóan, félig pedig sürgetően tekintenek rá. Miért hozta őket ide? Mit szándékozik kezdeni velük? Néha valósággal kívánta volna, hogy ezt meg is mondják neki és ne csak szemrehányóan nézzenek rá. Phoebe csökkenő étvágya szomorúsággal töltötte el szívét.

Scrope úgy képzelte, hogy a családjáért való aggodalom volt legfőbb indító oka, hogy Lady Sunderbund terveihez még akkor is ragaszkodott, mikor már belátta, hogy azok csak kevésbé segíthetik elő Isten igazi szolgálatát. Kétségtelen ugyan, hogy a hiúságnak is volt benne valami része és valami egyébnek is, ami talán leginkább a mesterkélt táplált rokonszenvhöz hasonlított; mindezen felül pedig Lady Sunderbundban volt valami nagyszerű és gyermekies vonás, ami mágnesszerűen hatott Scrope képzelő tehetségére, de az igazi mozgató erő mégis csak a feleségéért és gyermekeiért való aggodás és az ebből folyó törekvés volt, hogy

anyagilag jó helyzetben lássa őket. Amint az első álom, melyben félig Mohamednek, félig pedig Remete Péternek látta magát Istennek a világ előtt való hirdetésében, kezdte elveszteni színét és elevenségét, mindjobban megértette azt is, hogy az anyagi jólét állapota s azzal egyidejűleg Isten szolgálatának állapota, nem igen férnek meg egymással. Az egy igaz Isten temploma, mely Lady Sunderbund jóvoltából épült volna meg, szép színű csalétek módjára csábította.

Most tehát ebben az irányban akart haladni. Képzeletét és gondolkozását az a lehetőség foglalkoztatta, hogy valami módon megfékezze, módosítsa és elfogadható ajánlatra bírja rá Lady Sunderbundot. Miért?

Miért?

Úgy képzelte, hogy erre csak egy válasz lehetséges. Az, hogy a cselekvés tűzpróbáján át nézve, *nem hitt igazán Istenben!* Nem hitt annyira Istenben, amennyire hitt családjában. Nem hitt sem az első, sem pedig a második látomás valóságában. Ezek csak álmok voltak, önmaguktól támadt megnyilatkozások és saját képzelő erejének túlhajtott játécai. Mindezek a jelenségek a valósághoz különböző fokú viszonylatban állottak. Alávetve a próbának, Istenben való hite engedett. Agyagból készült kardnak bizonyult az acélos valósággal szemben.

És mégis hitt Istenben. Épen annyira meg volt győződve Istenről, mint amilyen biztosan tudta, hogy a holdnak van másik oldala. Intellektuális meggyőződése tökéletes volt. Csupán Phoebe személyének élő, lélekző és néhanapján köhécselő valósága mellett vált néha az Isten olyan lénygszerűtlenné, mint a binomiális tantétel...

- Tényleg, mint a binomiális tantétel, - mérlegelte Scrope önmagában a hasonlatot...

Ekkor már Scrope a tó partján haladt és a nagy köhidhez közeledett, amely pontosan ott halad át a vízen, ahol a Hyde Park végződik és a Kensington Garden kezdődik. A vallásos hittel szemben felmerült kételyeinek során egy még különösebb kérdéshez jutott el. Ha van is Isten, - kérdezte, - van-e neki nagyobb szerepe az emberek mindennapi életében, mint a szintén bizonyítható binomiális elméletnek? Nem mindennél tisztább és világosabb-e az ő kötelessége Phoebe iránt? Az öreg Likeman érvei új és megnövekedett erővel jutottak eszébe. Vajjon mindent egybevetve, nem volt-e önzés tőle, mikor a körülötte lévők iránti világos kötelességével szemben a saját üdvösségét tolta az előtérbe? Fontos-e, ha ő hazudik, ha hamis hitet hirdet, ha hamisan esküszik és kárhozatra ítéli önmagát, ha ezzel menekvést és kényelmet biztosít általa övéinek?

De ez az a pont, ahol az egész gondolatmenet téves és hamis, - szólt önmagához. - Isten több a képzeletbeli alázatosságnál és több egy kigondolt formulánál. Isten hatalom és igény, - *kell*, hogy legyen hatalma és igénye, - amely felülmúlja Phoebe, Miriam, Daphne, Clementina és valamennyiük igényeit...

De ez nincs meg nekik!...

Eddig a pontig jutott el, mikor Lady Sunderbundtól elvált és most ugyanide tért vissza. Az Istenről való képzetének laza és valószerűtlen volta készítette, hogy sürgősen felkeresse Brighton-Pomfreyt és igyekezzék tőle megszerezni azt az orvosságot, amely lelkét a hívésre készítette.

Lehetséges-e, hogy Isten családjával összehasonlítva olyan jelentéktelen legyen, hogy ő minden vasárnap jó lelkiismerettel prédikálhasson Lady Sunderbund templomában és viselhesse Lady Sunderbund öltözékeit?

Egy üres padot látott maga előtt. A kérdés oly rettenetes nagynak és oly nagy jelentőségűnek tűnt fel előtte, olyan határozott választást jelentett Isten és minden egyéb között, ami neki drága volt e földön, hogy úgy érezte, hogy menés közben nem tud dönteni. Leült tehát s egyik karját a padnak háta mögé lógatta és ujjaival dobolni kezdett a pad támláján...

Ha a döntés «igen» lesz, akkor kár volt, hogy nem maradt meg az egyház kebelében. Akkor nevetséges dolog volt elhagyni a székesegyházat csak azért, hogy Lady Sunderbundnak dekoratív pantechnikájában merüljön el...

Scrope most először sajnálta határozottan hitehagyását.

Sajnálkozását még egy körülmény fokozta, amely talán kicsinyesnek tetszik az olvasó előtt. Három héttel ezelőtt meghalt Borrowdale, howcasteri püspök és Scrope lett volna soron, hogy kövesse a püspökök padjain. Mindig bizonyos vágyódással tekintett a lordok háza felé, abban a hiszemben, hogy az új lehetőségeket s alkalmat nyújt neki a nyilvános nyilatkozásra s arra, hogy a társadalmi kérdésekről behatóbban beszéljen, mint ahogy az püspöktársainál szokásban volt. Most íme, ez a lehetőség is elveszett...

9. §.

Most már minden megbánás hiábavaló volt. A kérdés mind tisztábban állt előtte: Vagy el kell viselni a mártiromságot, melyet ő idézett magára és családjára, vagy pedig vissza kell térni a képzelődő fanatizmus kitöréséhez és azt össze kell egyeztetni azzal az ajánlattal, amelyet Lady Sunderbund tett neki, hogy legalább feleségének és leányainak kényelmét és társadalmi elhelyezkedését biztosíthassa. Tisztán látta azonban, hogy tömérdek időt kell ráfordítania, nagyon sok ügyességet és mágneses erőt kell kifejtenie Lady Sunderbund kezelésénél...

Azon vette észre magát, hogy egy ilyen természetű, nagyon őszinte és megnyilatkozásszerű beszéden töri a fejét, amelyet Lady Sunderbundhoz akar intézni. Olyan beszéden, amelynek le kell bilincselnie az asszony gondolatait... Az asszony gonosz módon vonzotta. Ezen a délután legalább...

Egyúttal azonban visszataszító is volt.

Az erkölcsi elégedetlenség jótevő kitörése zaklatta fel lelkét. Keményen rávágott a pad támlájára, mintha magát akarta volna megütni.

Nem. Nem teheti meg...

A naplementének szaggatott violaszínű és rózsaszín foltjai áradtak szét a Kensington Garden félig kopár fái fölött. Scrope azt kívánta, vajha az ég a felhőket és hegyeket kevesebb fenséggel ajándékozná meg, de annál többel az emberek szívét. A sötétedő fák és a viharosan lángoló ég háttéréből egy leány közeledett feléje. Jóformán csak a körvonalait lehetett megkülönböztetni, de mozdulataiban valami megragadta Scrope figyelmét, emlékezetét pedig visszakalauzolta a hunstantoni fővényre. Mikor a leány közelebb jött, Eleanort ismerte meg.

Meglepő volt, hogy itt találkozzék vele. Scrope úgy tudta, hogy leánya Newnhamban van.

Akárhogy történt is, örült, hogy látja. Eleanor lényében volt valami, a mi választ ígért tépelődéseire. A leányban ösztönszerű bölcsesség lakozott. Ha valaki, úgy ő bizonyára meg tudja érteni atyja lelkiállapotát s Scrope legott kész volt, hogy helyzetének főbb mozzanatait teljesen feltárja előtte. Azt remélte, hogy a leány tiszta és fiatal idealizmusa meg tudja neki

adni azt a támaszt és azt a világító sugarat, amelyre szüksége van. Talán meg tudja érteni a kérdés mindkét részét, azt, amely Phoebére és azt, amely Istenre tartozik.

Mikor Scrope megpillantotta a leányt, az sietni látszott, de aztán mozdulatai fokozatosan lassabbra változtak. Néhányszor visszanézett, majd ismét előre, mintha várna valakit, de nem volna benne biztos, hogy az illető nyugatról jön-e, vagy kelet felől. Atyját mindaddig nem vette észre, míg csak közvetlen közelébe nem ért.

Mikor meglátta, úgy meglepődött, hogy egy pillanatig megkövülten állt. Idegenszerű mozdulatot tett, de aztán meggondolta magát s atyjához lépve, megállt előtte.

- Atyuskám! - mondotta.

- Nem tudtam, hogy Londonban vagy, Nórácskám, - mondta Scrope.

- Váratlanul jöttem.

- Voltál odahaza?

- Nem. Nem akartam hazamenni... legalább egyelőre nem.

Ismét körülnézett, jobbra és balra s azután tekintete megint az atyjáéval találkozott.

- Nem ülnél le, Nórácskám?

- Nem tudom, hogy lehet-e.

Újból szétnézett s úgy látszott, hogy rászánta magát.

- Egy pillanatra leülhetek.

Helyet foglalt. Egy darabig nem szólt egyikük sem.

- Mi járatban vagy erre, Nórácskám?

A leány, mintha gondolatait rendezte volna. Azután folyékonyan beszélni kezdett.

- Tudom, hogy helytelennek látszik, amit cselekedtem. Eljöttem, hogy egy ismerős fiúval találkozzam, aki holnap megy Franciaországba.

- Egy ismerős fiúval?

- Igen.

- *Mi* is ismerjük őt?

- Még nem.

Egy időre Scrope mindenestől megfeledkezett az egy igaz Isten templomáról.

- Ki az a fiú? - kérdezte.

Eleanor szemmel látható erőlködéssel igyekezett megtalálni a természetes hangot.

- Egy fiú, akivel a múlt esztendőben a korcsolyapályán találkoztam először. A kollégiumban az én szobám mellett volt a nővééré.

Scrope leányára nézett és tekintetük találkozott.

- És?

- Minden oly gyorsan történt, atyuskám, - felelt Eleanor mindarra, amit az «és?» szóból ki lehetett érezni. - Szóltam volna nektek, ha az esetnek fontosságot tulajdonítottam volna, de csak pusztá barátságról volt szó. Semmiképen sem éreztem, hogy az eset komoly lehet. Jó

barátok voltunk és mindenféléről beszélgettünk. És most egyszerre, - Eleanor hangja sebesre változott, - neki el kell menni Franciaországba.

Egy pillanatilag az olyan háziasszony kifejezésével nézett apjára, mint aki az időről beszél. Azután egyszerre könnyek kezdtek végigperegni az arcán.

Tekintetét a tó felé fordította és kezét ökölbe szorította. A leány zokogott.

- Nem tudtam, hogy szeretett. Nem tudtam, hogy én is szerettem.

Scrope egy darabig várt.

- Szóval, szeretitek egymást, Nórácskám? - kérdezte.

Eleanor már nem is igyekezett visszafojtani sírását.

- Igen, szeretjük egymást. És ő holnap reggel elmegy.

Pár percig egyikük sem beszélt. Scrope teljesen megbékélt az esettel. Nem tudta helyteleníteni leányának eljárását, de a szülői minőség hagyománya és a feltételekhez kötött elhatározás szokása, fontolgatásra készítette.

- Szeretném látni azt a fiút, - mondotta s azután hozzátette: - Ha ugyan nem zavarlak benneteket.

- Drága atyuskám... drága atyuskám! - mondta Eleanor és megfogta a kezét. - Mindjárt idejön...

- Beszélj róla, - mondta Scrope. - Ő is egyetemi hallgató?

- Igen, - mondta Eleanor és pillanatnyi szünetet tartott, hogy sorrendbe szedje mondanivalóját. - Az idén nyert egyetemi rangfokozatot. Cambridgeben tanult. A természettudományokat hallgatta, főleg az állattant. Jó eredménnyel vizsgázott a filozófiából is. De hát a mi cambridgei filozófiánk nagyon ostoba... Mc. Taggart csak szappanbuborékokat ereget... Az apja orvos, Sir Hedley Riverton.

Miközben beszélt, szemét végigjártatta az úton.

- Jön már! - mondta egyszerre.

Habozni látszott.

- Nem haragudnál apa, ha én beszélnék vele először?

- Menj csak elébe. Menj elébe. Mondd meg neki, hogy én vagyok itt.

Eleanor felállt és viszonzta a feléjük közeledő khaki egyenruhás alak vidám üdvözlését. A fiatalok meggyorsították lépteiket, mikor egymáshoz közeledtek. Hirtelen üdvözölték egymást, szorosan egymás mellett állottak és mohón kezdtek beszélni. Scrope a mozdulataikból meg tudta ítélni, hogy miről beszélhetnek. Láta, hogy a fiatalember kiegyenesedik és Eleanor válla felett feléje néz. Ő maga a bölcselkedő szemlélődés pózát öltve magára, nézte és alkalmat nyújtott a fiatalembernek, hogy arcát szemügyre vehesse... Mindaddig, míg a fiatalok közvetlen közelébe nem értek, föl sem tekintett, de ekkor egy kellemes, kissé szeplős, kissé nekihevíült arcot pillantott meg, melyből nagyon becsületes kék szem sugárzott feléje.

- Remélem, megbocsájt nekem, uram, hogy ebben a formában kértem meg Eleanort, hogy jöjjön el és találkozzék velem. Pillanatnyi elhatározás hatása alatt táviratoztam neki és ő szíves volt eleget tenni kérésemnek.

- Üljenek le, - mondta Scrope. - Önt Rivertonnak hívják?

- Igen, uram, - mondta a fiatalember. - Az alantas katonák szokásához képest nagyon gyakran használta az «uram» megszólítást. Az elhelyezkedésnél Scrope került középre s a fiatal tiszt balján foglalt helyet, míg a jobb oldalon Eleanor ült figyelő helyzetben.

- Be kell vallanom, uram, hogy alig ismertük egymást. Egy egyetemi szövetségben voltunk együtt és mindenféle dolgokról vitatkoztunk, de bizalmasabb formában, ami azt illeti...

Egy pillanatig elhallgatott, mintha kifogyott volna a lélekzete. Mondókájának folytatását Scrope komoly, de rokonszenves fejbólintással segítette elő.

- Kissé nehéz az ilyen dolgokat megmagyarázni, - mentegetődzött a fiatalember. - Azt hiszem, hogy mostanáig igazán nem értettük egymást... Jó barátok voltunk és szívesen társalogtunk egymással. Egyéb még akkor sem volt közöttünk, mikor bevonultam. Csak mikor megtudtam, hogy a harctérre kell mennem... kissé korábban megyek, mint számítottam... akkor jutott eszembe, hogy talán sohasem látom újra Cambridget... és akkor valamit kiolvasni véltem az ő leveléből. Nagyon sokat töprengtem, uram. Mindent átgondoltam és úgy éreztem, hogy semmit sem szabad tennem és nem is tettem semmit, egészen ma reggelig. Ma reggel azonban rászántam magamat, hogy táviratozom. Tudom, hogy merészség volt tőlem és túltettem magamat a formákon, uram. Tudom. Helytelenül lehetne értelmezni, ha ő nem volna más... Úgy értem, uram, ha ő közönséges és mindennapi leány volna. Úgy éreztem, hogy látnom kell őt. Nem tudom, hogy meg tudja-e érteni, uram, hogy mennyire akartam őt látni és mennyire szerettem volna hallani...

Scropera és Eleanorra tekintett. Úgy tett, mintha mindkettőjük előtt igazolni akarta volna magát.

Scrope lopva a leányára pillantott, aki ültében előre hajolt és gyengéd tekintettel nézte a fiatal embert. A leány egészen meghódította, de a viselkedésében még maradt valami bírői vonás.

- Egyszerűen mindez nagyon hirtelen történt? - kérdezte Scrope.

- Úgy van. Máskülönben önnek is tudni kellett volna róla, uram, - mondta a fiatal Riverton. - Csak a sietség idézte elő a titkolódzásnak ezt a látszatát. Ami eddig közöttünk történt, csak két távirat volt. Az enyém és az övé. Most kérem, engedje meg, hogy nagyon rövid ideig együtt lehessünk. Nem követünk el semmi titkolni valót. Pusztán ismerősök módjára viselkedünk... Engedje meg. Hisz holnap este a harctérre megyünk.

- Hm, - mondta Scrope és Eleanorra tekintett. - Ezekben a bizonytalan időkben...

- Miért ne vállalhatnék én is valami kockázatot? - kérdezte Eleanor hevesen.

- Tudom, hogy ez is egyik oldala a dolognak, - mondta a fiatalember. - Nem kellett volna táviratoznom...

- Hát nekem nem volna szabad kockázatot vállalni? - kiáltott fel Eleanor. - Nem vagyok játékbaba. Nem akarok addig várni, míg az egész világ biztos nem lesz számomra.

Scrope a fiatalember kipirult arcára tekintett.

- Ő vesz majd gondjaiba téged? - kérdezte.

- Ha nem táviratozott volna nekem... - mondta Eleanor, a fenyegetés felcsillanásával a hangjában.

- Talán nem lett volna szabad erre gondolnom, - ismételte a fiatalember. - De teljesen elszállva tőle, nem bírtam volna magammal. Ha semmit sem mondtam volna neki, valami ürességet éreztem volna.

- Saját boldogságokat önmagatoknak kell megtalálnotok, - mondta Scrope.
- Más nem is találhatja meg, - felelte Eleanor. - Azt hiszem, hogy én már felnőtt vagyok.
- És ha fájdalom lesz az osztályrészed?
- Az élet mindig fájdalommal jár, - mondta Eleanor. - Ő... ő...

A fiatalemberre pillantott. Mintha azt akarta volna jelezni, hogy jobb, ha valakit tiszta késsel sebeznek meg, mintha megfojtják, megmérgezik, vagy lassan elemésztik...

Scrope ismét a fiatalemberre nézett. Tetszett neki szájának és állának szabása és szemöldökének ívelése s általában is megnyerte tetszését. Lassan mondta ki ítéletét:

- Azt hiszem, hogy ez szebb és nemesebb, mint egy nyugodt biztonságban élő és gazdag, öregedő ember gyengéd gondoskodása. Ma arra a meggyőződésre jutottam, Eleanor, hogy egy apa, aki gyermekei és a sors közé áll, rossz szolgálatot tesz nekik. Tudod, hogy én nagyon szeretlek... Nem akarok közétek állani. Találjátok meg ti magatok a saját boldogságokat.

Felállt.

- Én arra megyek, - mondotta, - ti azt hiszem, nem erre.
- Biztosíthatom önt, uram... - kezdte a fiatalember.

Scrope felemelte a kezét.

- Alapozzátok meg magatok az életeteket, - mondotta.

Eleanorhoz fordult:

- Beszéljetek meg mindent, teljesen szabadon.

Eleanor meghatottan ragadta meg atyja kezét, aztán a fiatalemberhez fordult, aki kezét sapkájához emelve, tisztelgett.

- Hazajöttök vacsorára? - kérdezte Scrope, inkább megszokásból s nem is gondolt a meghívás bonyodalmaira.

Eleanor éppen olyan gondatlanul egyezett bele a meghívásba. Az a tudat, hogy Rivertonnal való találkozása utólag megnyerte a törvényesítést és az atyai áldást, minden további megfontolást kizárt. A fiatalok szorosan egymás mellett állottak.

Scrope egy pillanatra szintén felállt, azután megint visszaült helyére.

Egy ideig csak Eleanorra tudott gondolni. A fiatalok után nézett, amint nyugati irányban elindultak. Amint haladtak, válluk és könyökük szeretetteljesen símult egymáshoz.

10. §.

Scrope azon igyekezett, hogy gondolatainak megszakadt fonalát felvegye. Emlékezett rá, hogy mikor Eleanor megjelent, valami rettentően fontos és sürgős problémán töprengett. Azután az ötlött az eszébe, hogy Eleanor megjelenése inkább megoldás volt, semmint félbeszakítás, hiszen azóta Eleanor már elindult saját külön életének útján. Megkezdte saját életét. Ahelyett, hogy megoldotta volna atyja életének problémáját, a magáét oldotta meg. Isten áldása legyen e komoly és drága gyermekeken, akik közelebb vannak a dolgok lényegéhez, mint az apák. A kelet felé kanyargó ösvény a Victoria-állomáshoz és nem lehetetlen, hogy onnan tovább a halálba vezet. Hiszen a fiatalember gyalogos volt és egyenesen a lövészárkokba indult.

Szerelem, halál, Isten. A háború az egész világot az elemi és hősi dolgokhoz vezette vissza. A vígság és kényelem évei egész Európában véget értek, az öldöklő vasnak és sóvárgásnak kora váltotta fel őket. Ő pedig gondolkozott... vajjon, miről is gondolkozott?

Mialatt így töprengett, agyában ismét körvonalakat kezdtek öltetni az előbbi zavaros kérdések, de e percben még nem értette meg teljesen azt a hatalmas új világosságot, amelyet az ő kérdéseire a fiatal szerelmesek ragyogása vetett, akiknek szerelme búcsúzással kezdődött. Az első pillanatra még nem értette meg, hogy ez egy átható valóság révén mennyire a valóságba tolódtak az összes többi kérdések. Megint visszatért ahhoz a kérdéshez, amelyet Eleanor megjelenése előtt vetett föl magának. Vajjon hisz-e Istenben? Folytassa-e a Sunderbund-féle kalandot, amelyben már elvesztette a hitét s tovább színészkedjék-e a biztonság és kényelem kedvéért, bízva Isten türelmében? Vagy visszatérjen-e családjához és föltárja előttük a küzdelem és szegénység éveit, amelyeket lemondásával zúdított rájuk?

Lady Sunderbund temploma most nagyon távolinak és ködszerűnek tűnt fel előtte, míg a szegénység nem látszott olyan feketének, mint az ifjú halál feketesége.

Vajjon, hisz-e Istenben? Ismét ez az alapvető kérdés meredt eléje.

Mozdulatlanul ült a nyugodt alkonyatban és szemét a víz acélos tükrére szögezte. A nagy kérdés, mintha várakozóan töltötte volna be az egész tájképet s úgy tetszett, hogy a víz, az ég és a mozdulatlan fák is erre a feleletre vártak volna...

És ekkor észrevehetetlen fokozatokban az a meggyőződés ébredt föl Scropeban, hogy érzi az élő Isten jelenlétét. Ezúttal sem angyalok, sem csillagok látomása nem jelent meg előtte. Ijghúrok sem pattantak, szíve nem dobogott a szokottnál hevesebben, a szintér nem változott meg és a függöny nem húzódott el varázslatos és melodramatikus módon a rejtélyek elől. A víz és a híd, a rügyező fekete fák s egy távoli csónak, amely az ezüstös nyugalmat fekete gyűrűzéssel törte meg, változatlanul mind előtte voltak. De jelen volt Isten is. Mindenütt körülötte volt. Ez a meggyőződés lebegett fölötte és körülötte. Oltalmazó kupola volt a feje fölött. Erő az idegeiben. Béke a szívében. Túláradó szépség volt és legteljesebb meggyőződés... Ez volt Isten eljövetele, igazi eljövetele. Scrope első ízben érezte tökéletes bizonyossággal, hogy életének hátralévő részében Isten többé nem hagyja el őt. Minden, ami bonyolultnak tűnt fel, egyszerre megtisztulni látszott. A zavaró kérdések úgy heverték e tökéletes felismerés lábánál, mint ahogy a por és az elszáradt levelek tömege hever a naptól megvilágított, hótól fehér hegylánc előterében.

Szinte hihetetlennek tűnt fel előtte, hogy valaha egyáltalán kételkedett.

11. §.

Ez az állapot a határtalan szellemi tisztánlátás állapota volt. A jelenségek egész tömege, amelyek eddig kuszáltak, ellentmondók és összefüggéstelenek voltak lelkében, most nyilvánvalóvá, világossá, teljessé és biztossá váltak. Mindent tisztán kezdett látni, mint ahogy az ember a déli nap fényében a mozdulatlan, csendes víz fenekén teljesen tisztán látja a tárgyakat. Istenben való kételyei, az Istenről való megfélemlkezés és nemtörődés időszakai, a mindennapi élet ösztöneinek, szokásainak és vonzalmainak Isten szolgálatával való összeütközése, elvesztették a zavaró összeférhetetlenség jellegét és szükségszerű, érthető jelenségei lettek az életnek.

Többé nem volt rejtély, hogy az aprólékos és közvetlen ügyek nagyobb jelentőségűeknek tetszenek, mint a nagy és végső ügyek. Az ember olyan teremtmény, aki az állati létből tör magának utat az istenség és az egyéni vakságból a közös cél megismerése felé. Egyéni életünk kötelékeibe mélyen belemerülve tekintünk fel Istenre és csak az emelkedettség pillanataiban tudjuk felérezni, hogy csak Isten által tudjuk felszabadítani, irányítani és megváltoztatni egyéni életünknek az egész világra kiterjedő rendszerét. Csak a megvilágosodottság időszakaiban tudjuk megismerni az ember kezeügyében levő alkotó erőket. A személyes vonzalom, a közvetlen kötelezettség, a becsvágy, az önzés lényeges és olyannyira bensőséges jelenségei egyéni életünknek, mint az ősi szenvedélyek és szükségletek. Isten, az igaz Isten csak későbbi felismerés, újabb és kevésbé természetes dolog bennünk. Még mindig távoleső, bizonytalan és babonával kevert tudat. Még mindig olyan megérzés, amely a félelem barbár hagyományával, szertartásos kuruzslásokkal, véráldozatokkal és a gondolatok legesztelenebb barbárságaival van átszőve. Még csak a legkezdetén vagyunk annak a felismerésnek, hogy *Isten jelen van*. Saját lelkünket illetőleg nincs állandóan jelen, mert csak néha-néha látjuk s azután ismét vakok vagyunk vele szemben. Isten a legvégső jelensége az emberi élet betetőződésének. A legtöbb ember számára élete egész folyamán megfoghatatlan, a legtöbben oly kevésbé ismerik Istent, mint ahogy a vadak nem ismerik az elektromos hullámokat, amelyek pedig időtlen-idők óta rezegnek át a naptól mihozzánk.

Mindez most oly tisztán és olyan szükségszerűen jelent meg Scrope előtt, hogy szinte csodálkoznia kellett rajta, hogy e nyilvánvaló jelenségekben valaha ellentmondást volt képes feltételezni.

Az eddig sohasem tapasztalt megvilágosodottság állapotában Scrope tiszta és egyszerű szükségyszerűség gyanánt látta, hogy Isten állandóan élő jelenléte nem lehetséges a mi életünkben. Ez észszerűtlen kívánság volna. Ellentétes az élet természetével. Istent épp úgy nem lehet a nap mind a huszonnégy óráján keresztül tevőlegesen hinni és érezni, mint ahogy nem lehet napról-napra állandóan ébren tölteni a nappalokat és éjszakákat. Ha lehetséges volna Istent ilyen szüntelenül átérteni, az élet vallásos rajongásban olvadna fel. Még nem volt emberi lény, aki az érzéki élet függönyét állandóan félre tudta volna vonni és Isten világosságát állandóan meg tudta volna őrizni. Úgy kell előre haladnunk, hogy közben biztonságunk pillanataira emlékezzünk vissza. Még Jézus is, aki pedig mindazok vezére volt, akik Isten országának eljövételét hirdették, így kiáltott föl a kereszten: «Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?» A földi életet és magát az életet az ilyen közvetlen meggyőződésektől függöny választja el. Ez az élet szerkezete. Hitünk rendes állapota, még ha mentek vagyunk is a kételkedéstől, szükségképpen nagyon távol áll a látás és hallás ösztönszerű biztosságától. Meggyőződés, de távolról sem érzéki megismerés...

- Tudásunk nem közvetlen, - szólt Scrope önmagához, miközben olyan kézmozdulatot tett, mintha gondolatainak sorát befejezte volna. - Nem *látunk*. Nem láthatunk. A pillanatnyi megnyilatkozásokra kell visszaemlékeznünk, érveinkre kell áttérnünk.

Minthogy pedig Isten egy függöny pillanatnyi félrelebbbenésének formájában nyilatkozik meg, nyilvánvaló az is, hogy miért jelenik meg néha az egyik, néha a másik embernek, de sohasem állandóan ugyanannak. Ezért függ Isten fölfogása a meglátók képességétől és személyiségétől. Ezért van az, hogy az intellektuális ember előtt Isten szükségképpen formula, a cselekvő ember előtt akarat és parancs, az érzelmes ember előtt szeretet. Ezért nem lehet hitvallás, amely minden ember számára egyformán határozza meg őt. Ezért nem lehet rituálé, vagy különleges istentiszteleti forma, amely egy külön papi rendet igazol.

- Isten, Isten, - suttogta Scrope önmagában s ez a szó úgy hangzott most, mint a teljesen kielégítő hit felfedezése. Isten önmagának meghatározása s más meghatározása nem lehet. Azelőtt Scrope végtelen érvek sorával gyötörte magát, azt kérdezte, hogy személy-e Isten, hogy vannak-e személyi vonatkozásai, hogy szeret-e és hogy véges-e? Most tudta, hogy mindennek alig volt több észszerűsége, mintha azt kérdezte volna, hogy Isten béka-e, fa-e, vagy szikla? Istent az ifjúság és fiatalság alakjának képzelte el s vezéri mivoltának fényében naphoz hasonlóan látta ragyogni. Az izgatószerzőtől felajzott lelkének látomása csak szimbolizálta azt, amit másként nem lehetett kifejezni. Most már ezt teljesen tisztán látta. Nem látta a láthatatlant, csak jelét és látható hasonlóságát. Tudta, hogy minden ilyen jelenés igaz és egyúttal minden ilyen jelenés hamis. Isten épen annyira és épen oly kevésbé volt a távoli csónak hullámgyűrűinek feketén és ragyogón váltakozó köreiből s a sötétben vöröslő, alkonyodó égtől elváló fák leveleinek és gallyainak sötét szépségében. A mélységek rejtélyei túlesnek a mindennapi élet körén. Túlesnek a mindennapi élet szükségletein. Íme, ő maga sem egyéb kicsiny földi parazitánál, aki tétlenül ül az alkonyatban és a kisebb bolygók egyikén és most végtelenül kis jelentőségű hivatásának megértését keresi. Isten, a földi élet körzetében, annak mértékeihez alkalmazkodva nyilatkozott meg. Az ember élete a földön küzdés volt a lelki egységért és a maga fajtájából valóknak egységéért. Isten egyetlen megnyilatkozása, amely az emberek szempontjából lényeges volt, országának mindent egyesítő uralma a lelkeken belül és a lelkeken kívül. Mióta az ember emberré lett, így látta Istent. A hegygerincen csak akkor lehet túltekinteni, ha az ember feljut rá. Ilyen Isten is, mindig ilyen volt. Minthogy küzdünk, ő vezeti küzdelmeinket. Minthogy végesek és halandók vagyunk, ő tűzött ki célt elénk. Az ő személyisége volt felelet a mi személyiségünkre; de Isten, *kivéve, amennyiben bennünk is lakozott*, átragyogva a szépségen, átragyogva a kutatáson, időnél és térnél hatalmasabban, jó és gonosz, fájdalom és gyönyör fölött, megközelíthetetlen, megmagyarázhatatlan és csodás maradt.

12. §.

Scrope lelke Isten jelenlétének megérzésével úgy el volt telve, mint soha azelőtt. Szinte lebegett ebben a felismerésben. Nem annyira gondolkozott, mint inkább erősen társalgott a beszélő isteni személlyel, aki mindent betöltött, belátott agyába és megvilágosította annak minden zugát. Feltárta gondolatait, hogy ez a jelenlevő valaki megbírálja őket. Felsorakoztatta véleményeit és magyarázatait, hogy ez a világosság megítélje őket.

Lelkében két előző látomásának lényegéhez tért vissza. Bizonyos kölcsönösség nyilatkozott meg bennük, megmagyarázták egymást és az előtte levő rejtélyt. Az első Istennek személyes és emberi voltát tárta elé és Isten mint a seregek közös ura jelent meg előtte, aki szolgálatára szólítja az embereket. A másik a szolgálat színpadát mutatta be az emberi nem sorsának színjátékában. Látta az emberi lelkek nagy sokaságát, amint számtalan helyen az isteni vezetés alatt álló faji egység tudatára ébrednek. Látta az emberi nemzedéket Isten országának hajnalhasadásánál.

- De ez nem oldja meg a rejtélyeket, - suttogta, miközben megmarkolta a padot és sötétben nézett a tó vizére. - A rejtély rejtély marad... De mi akkor a vallás lényege? És most, most hol van az én helyem? Mit kell cselekednem? Erre a kérdésre kerestem állandóan a választ. Erre kell megfelelni ennek a pillanatnak. Mit kell cselekednem?...

Isten az egész emberiség életébe mint a seregek ura és királya lesz eljövendő. Az emberiség kormányainak, szövetségeinek, tartozásainak, igényeinek és birtokainak háttérbe kell szorulniok a világköztársaság előtt, amely Isten uralma alatt fog állani. Öt nehéz esztendőn át állott

szemtől-szemben a vallással és most látta csak meg, hogy a vallás csak *ezt* jelentheti. Ha mást jelent, akkor nem egyéb fetisizmusnál, orphikus misztériumoknál, Demeter-szertartásoknál, a szellemi sötétség emlékének és az emberi fejlődés mesterkelt, félelemtől gyötört, majom-emberszerű szakasza öncsonkításának és babonás szertartásainak leülepedésénél. De a vallás *ezt* jelenti. Ezt és mindenkit, aki így érti, ez a megértés Isten országának szolgálatára szólítja. Élni és Isten országát szolgálni a földön, segíteni létrejöttét, hirdetni gondolatát, megteremteni rendszerét, növekvő megvalósulásába mindent beleilleszteni, amit ember valaha cselekedett, vagy alkotott - igen, csakis ez lehet az az élet, melyet élni szabad annak, aki egyszer Istent megismerte.

Scrope kezét térdére szorítva ült a helyén, mintha bele akart volna kapaszkodni ebbe a gondolatba.

- És most, mi az én hivatásom? - suttogta összeráncolt szemöldökkel. - Most mi az én hivatásom?

Mióta konfirmációs beszédeit megtartotta, tisztán állott előtte, hogy a feladata, vagy legalább is a feladatának jelentékeny része abban áll, hogy az emberi élet és emberi társadalom célja és iránya gyanánt Istenben való hitét és szolgálatának felfogását hirdesse. De mostanáig reménytelenül erőlködött, hogy a módszert és Isten hirdetésének eszközeit megtalálja. Úgy érezte, hogy ezt még ki kell gondolnia. Nem lehet végigrohanni a világon és kiáltozni: «Közeleg Istennek országa!» Az emberek lelke még annyira tele van tömve régi teológiai képzetekkel, hogy a legtöbben e kifejezésen az angyalok eljövételét, tüzes szekerek és ítéletek mondásának vízióját képzelnek, sokan pedig az igehirdető józan eszét vonnák kétségbe és megvetően fordulnak el tőle. Istent nem szabad úgy hirdetni, hogy megzavarja, hanem úgy, hogy meggyőzze az emberi lelkeket. Ez és lelkesi hivatásának megszokása vonzotta őt a szószék felé. Ott nyílt volna alkalmá elmélkedésre és magyarázatra. Lady Sunderbund dekoratív egyénisége azonban nagy és csillogó lehetetlenséggé változtatta ezt a szándékot.

Az az érzés, hogy Isten szeme láttára nyíltan tud gondolkozni, lehetővé tette, hogy illúzió és szegyenkezes nélkül vegye szemügyre a Sunderbund-kalandot. Egyidejűleg becsületesnek és őszinteség nélkülinek és két cél között megoszlottnak látta magát. Már nem kételkedett az ösvényben, melyet követnie kell. Egy nála erősebb ember, akinek állandóan világos céljai vannak, Lady Sunderbundot talán kínáló alkalmat gyanánt tudná kihasználni, talán arra tudná készíteni, hogy felállítsa a szószéket, melyre neki szüksége van. De neki, óh, nagyon jól tudta magáról, hogy neki sem a szükséges ereje, sem pedig tisztánlátása nincs meg ehhez. Az asszony belefullasztaná őt a díszítésekbe és a festőiség iránti makacs állhatatosságával fölébe kerülne. Lehet, hogy nevetséges, ha megfut előle, de szükséges. És most az is nyilvánvalóvá lett előtte, hogy az ő számára nem lehet szó sem szószékről, sem bárminő állandó küldetésről. Az intellektuális hangulatváltozásoknak volt az embere, akiben, amint felismerte, csak néha van meg az igazság sugallata. Ilyen bizonytalan lökések és megvillanások között kell élnie, mert ha életének ilyen «hivatást» kölcsönözne, akkor ma lélekkel és alvó hittel, egyszerűen csak «folytatná a mesterséget».

Erről az állandó elhatározásról gondolatai ismét általános dolgokra siklottak át. *Van-e egyáltalán szüksége Istennek szervezett papságra?* És vajjon az utolsó háromezer év óta nem ez-e a vallás lényegbevágó kérdése.

Látomásai és Isten megközelítésének érzése új bátorságot kölcsönöztek a lelkének. A megvilágosodottságnak ez állapotában a földet gondolatban átfogható gömbnek, a történelmet pedig érthető drámának látta. Azelőtt mindig a megértés szélén volt, de most megértette azt a két különböző és ellentétes fonalat, mely a modern vallás sodrott zsinórjában fonódik össze:

az egyik a papság régi fonala, a véráldozat és a visszataszító rítusok fetisisztikus eleme, a rituálénak és hagyománynak, a kultusznak, a kasztnak, a választott törzsnek eleme, amellyel minden meglevő vallásban majdnem elválaszthatatlanul összefonódik az új irány, a próféták vallása, az egy igaz Istennek bálványozás nélküli egyetemes imádata. A papi vallás antitézise a próféták vallásának. Scrope belátta, hogy a föld összes nagy vallásalapítói ép úgy, mint ő, a vallás régi formáiból egy újba emelkedtek föl. A különbség csak az, hogy ő gyenge, köznapi és teremtő erő nélküli ember, míg azok rendkívüli kezdeményező erejű, nagy emberek voltak s nem törődtek a meghatározásokkal. A héber próféták, Jézus, akit, mikor Pilátus meg akarta menteni, a papok öltek meg, Mohamed, Buddha megegyeztek vele abban, hogy az embereket a templomi imáktól, a bálványimádástól, a rítusoktól és szertartásoktól, a papok uralmától, az ünnepek és szentségek rendszerétől Isten egyszerűségéhez való közvetlen és egyszerű viszonyba akarták kalauzolni. A vallásos fejlődés mindig a felszabadulásban és egyszerűsítésben jelentkezett. Az emberek rendszerező véralkata, a dogmatizáló elmélkedésekre való hajlamuk, az öregség bölcsességének bizalmatlankodása a fiatalok meglátásával szemben, a fegyelmezetlenségtől való félelem, mely a hadviselésben teljesen jogos, de borzasztóan ostoba a nevelésben, az áldozati hagyomány rettenetes ereje, minden új evangéliumot mindig megragadott és megnyomorított, mielőtt néhány esztendő megért volna. Jézus például nem adott az emberiségnek sem teológiát, sem egyházi szervezetet. Szentsége a megemlékezés ártatlan ünnepe volt, de a félős, korlátolt és csak utánzásra képes emberek, akikre munkájának folytatását bízta, csakhamar visszaállították az elavult vallás három borzalmát, a teológiát, a papi szervezetet és az áldozatot. Az pedig, hogy Jézust az aratási ünnep áldozatával azonosították s az egyszerű tanítómestert a test és vér vételének tárgyává tették, a véletlen ironiájának legfelső foka...

- Különös, hogy miként sodródok vissza Jézushoz, - mondotta Scrope. - Amíg el nem távolodtam az egyháztól, sohasem láttam, hogy mennyi igazság és jóság van tanításában és nem láttam őt tisztán... Azt hiszem, ha tovább úgy haladok, ahogy megkezdtem, mint nazarénus fogom végezni...

Tovább gondolkozott. Úgy tetszett neki, hogy Isten megfontolt bátorságot adott neki mindahhoz, amit azelőtt vakmerőségnek tartott.

Az átszellemültség hangulatában majdnem ugyanazt mondta el konfirmációs beszédében, mint amire most elmélkedése folyamán jutott, sőt tulajdonképpen most értette meg csak teljesen, hogy mi volt az, amit akkor mondott. Az egy igaz Istennek nem lehetnek papjai és hivatásszerű szolgálói, mert kell, hogy tehetségének mértékéhez képest minden ember Isten papja és szolgálója legyen. Vannak dolgok, melyeket szakembereknek kell ellátni. Ilyen például a gyógykezelés, a közigazgatás és kémia, de saját bölcséleti rendszerét és saját vallását minden ember maga tartozik kigondolni. Hitét egyik ember közölheti a másikkal, de rá nem kényszerítheti. Valakinek szüksége lehet villamos szerelőre, kertészre, vagy valamely mesteremberre, de Isten színe előtt mindenkinek személyesen kell megjelenni. Ott sem pap, sem király nem helyettesítheti. Minden más egyéb esetleges, de az ember, mint olyan, Isten és Istennek országa számára van rendelve.

- Ez az igazság, - mondotta Scrope, megszakítva elmélkedéseit. - Hirdetnem kell Istent, de nem pap vagy lelkipásztor módjára, írnom és beszélnem kell felőle, ahogy lehet. Még meg is élhetek az írásból és beszédeimből, ha ez egyébként nem gátolja a hivatásomat, de emelvénnyre nincs szükségem, nincs szükségem szervezett gyülekezetre. Kezdem látni az utat, melyet követnem kell...

Az est sötétedni és hűvösödni kezdett. Az ég peremén, ahol eltűnt a nap, sötétkék és violaszín sávok húzódtak végig. A fák sötétek és komorak voltak, de Scrope végleg felismerte saját helyzetét és kötelességét.

- Kötelességem az, hogy tanúságot tegyek Isten országa mellett és szolgáljam őt. Ez annyira világos, hogy még feleségem és gyermekeim kényelmének és biztonságának szükségessége kedvéért sem téríttetem el magamat tőle. *Isten az első...* Ők sem állhatnak közém és Isten közé... De még több is van ebben...

A hosszú köríven át, mely a lelki megismeréshez vezetett, ismét az alapvető problémához tért vissza. Komoran ült a helyen és önmagával küzdött.

- Velük szemben sem játszhatom a papot, vagy a gondviselést, - mondotta végül. - Én sem állhatok közéjük és Isten közé.

Most már látta, hogy mit kell cselekednie. Látta, hogy családját hitének hiányossága miatt nem merte Istenre bízni. Látta, hogy ez a bizalmatlanság nem volt egyéb, mint összes eddigi vallásos rendszerek hitének hiányossága...

13. §.

Ama különös lelki utazás folyamán, amely most vége felé közeledett és amelyben Scrope az otthoni paplak zavaros és elemzés nélkül elfogadott formuláitól, feltevéseitől és bonyodalmaiktól Isten mostani erős és egyszerű megismeréséhez jutott, időről-időre személyének nagyon jelentős azonosításaira nyílt alkalmak. Természeténél fogva nagyon hajlandó volt az analógiákra. Lelkében a gondolatok minden áramlata párhuzamos áramlásokat váltott ki. Isten angyalával folytatott második képzeletbeli találkozásában például majd az anglikán egyházzal, majd pedig az egész kereszténységgel hasonlította össze magát, míg most az emberiségnek még sokkal nagyobb közületével társította saját személyét. Az emberiség múltjában, majdnem mindazoknál kimutatható a nagymérvű lelki aggodalom, akiknek Isten látomása megjelent. Az a nagymérvű aggodalom, hogy másokat saját megpróbáltatásaiktól és szorongatásaiktól megmentsenek és hogy a nekik jutott megnyilatkozást változatlan formájában másokra is rákényszerítsék, volt eredete a másokat megnyomorító tévelygéseknek, lelki zsarnokságoknak, dogmatizmusoknak, egyenlenségeknek és hiábavalóságoknak. Ez a mondat: «Engedjétek hozzám jönni a kisdedeket», a mélységes igazság érzésével ötlött Scrope eszébe. Valahányszor a nálunk fiatalabb és gyengébb lelkekre gondolunk, mindig a szülő szokott felébredni bennünk. Elrejtjük előlük a nehézségeket, meg akarjuk óvni őket a lángoktól, amelyek a szellemet hevítik és óvjuk az igazság éleitől és szögleitől, melyek a lelket formálják. A keresztény lélek mindig azt szeretné, ha családja számára fogatot küldenének a mennyi városból. Azt szoktuk kérdezni, hogy miért bolyonganak a mieink veszedelmek közepette azokban az ingoványokban, amelyekből mi kimenekültünk, vagy hogy miért kóboroljanak ők is azokban az erdőségekben, melyekben mi eltévedtünk. Ezért akarjuk megkaparintani és megmenteni és a mennyekbe vezérelni a fiatal lelkeket, mielőtt még létüknek tudomására ébredtek volna. Olyan katekizmussal oltjuk be őket, amelyet sohasem érthetnek meg és a nyugalomba akarjuk beleringatni őket. Az ösztön ugyanolyan hamis játékot űz itt velünk, mint a vad törzsek anyáival, akik lázas gyermeküket kiragadják az orvos kezéből. A hit utolsó cselekedete, hogy bízzuk Istenre azokat, akiket szeretünk.

Scrope eddig úgy ítélte meg a teológiai túlzások és dogmák hálóját, amely az emberiséget Istentől elválasztja, mintha az csak az emberben működő ördögi ösztönnek, a hivatkozásnak, a túlkapaszkodásnak, a mások lelkén és agyán való hatalmaskodásnak és uralkodni vágyásnak következménye lett volna. Csak most látta, hogy Isten országától való húzódozásban mekkora szerepe van az idősebbek részéről jelentkező szeretetnek a szülői vonzalomnak, a derék férfiak és nők aggodalmaskodásának és lármás aggódásának. Ő maga a hitetlenség vadonjában, a kétely és töprengés veszélyes helyein bolyongott, de feleségét és gyermekeit épen és védetten hagyta vissza az orthodoxia lelket kielégítő nyugalmaiban. Eleanort kivéve, egész családjából senkivel sem beszélt őszintén és szabadon a vallásos igazság felismeréséről és még Eleanorral is csak a leány kezdeményezésére tette. Most azonban Scrope úgy érezte, mintha e hallgatásban valami becstelenség és árulás lett volna. Különösen a válság ideje alatt működött erősen lelkében az a hajlandóság, hogy a tőle függőknek kényelmet és földi jólétet biztosítson, ha kell, még saját lelki sértetlensége árán is. Egyáltalán nem beszélte meg velük e kérdéseket... Mialatt mindannyian családjuk kicsinyes jólétéért sürgölődve tesznek-vesznek, hogy gyermekeiket fölneveljék, ruhájukat megszerezzék, szórakozásukat biztosítsuk és mialatt belenyugszunk ebbe az igazságtalanságba és alkalmazkodunk ahhoz a tisztességtelen szokáshoz, amely rövidlátóan jóindulatúvá, az alapvető kérdésekben azonban álnokká tesz bennünket, felhalmozódott ostobaságunk a katasztrófát idézi elő. Nem annyira az emberi gonoszság, mint inkább az emberi gyarlóság volt az, amely a vérnek, sárnak és tűznek poklát teremtetten meg az ifjú nemzedékek számára. Az igazi biztonságnak, a gyermekek és emberek igazi jólétének egyetlen útja csak az, amely Isten országa felé vezet...

Ami történt, nem volt becsületes a gyermekekkel szemben. Hogy mennyire nem volt becsületes, azt csak most, abban a felvillanásban látta tisztán, amely először 1914. augusztusában világított rá az európai életre, mikor a fegyveres béke hosszú időszaka véget ért. Mindaddig szokásban volt elrejteni a halált az ifjúságtól és távoltartani tőle a szegénységet és szükségét. Most azonban már nem tudjuk óvni fiatalságunkat. Akárhogy vigyáztunk rájuk, bármily gyöngéden gondoskodtunk róla, rája tört a halál... Scrope szeme keletnek fordult, ahol a félhomály elnyelte leánya és választottja alakját.

Az alkonyat közben lezuhanni látszó ég, a kék színek összezsugorodása, a hideg lámpafények fellángolása, a háború nagy zűrzavarának képét idézte fel lelkében. Egész fiatalságunknak el kellett merülni e rettenetes és romboló zűrzavarban, a királyok, egyházak és nacionalizmusok miatt, amelyeket keményebb lelkű emberek félretoltak volna.

Minden élesen és tisztán állott Scrope lelki szemei előtt s végeredményben Eleanor volt az, aki a megoldást meghozta neki.

Egy darabig még ülve maradt a padon, azután felállt és északnak fordult, Notting Hill felé.

Az örök bezárták a Kensington Garden kapuit. Meg kellett kerülni a parkot a Victoria Gate felé, hogy a Bayswater Roadon át jusson haza.

14. §.

Menetközben agyában újból rendezgetni kezdte azt az előre megtervezett védőbeszédet, melyet családja előtt akart elmondani. Senki sem volt, aki félbeszakította és semmi sem, ami zavarta volna, így aztán mindent nagyon világosan és meggyőző módon ki tudott gondolni. Volt ugyan benne némi hajlandóság, hogy másodrendű magyarázatokra is alaposan kitérjen, mint például a szentségek kérdése s azon kapta rajta magát, hogy Frazernek a Chasters-eset kapcsán olvasott «Aranygally» című könyvét kezdi magában kivonatolni. Eközben azt ma-

gyarázgatta, hogy a megváltás folyamatában mennyire jelentőség nélküli dolog a halhatatlanság. A valóságban magyarázatai nagyon eltértek mindattól, amit előzetes tépelődéseiben kigondolt.

Mire hazaért, a család már túl volt a teán s már le is hordták az edényeket s az ebédlőben mindenki neki látott különböző esti foglalkozásának. Phoebe az asztalnál ült és valami számtani feladványon dolgozott, Clementina állát tenyerébe támasztva és homlokát összeráncolva olvasott, Lady Ella, Miriam és Daphne a sebesültek számára kötéseket készítettek. Ezt a megbízást Lady Ella kapta a Vöröskeresztnek a Burlington Houseban székelő központjától. Az egész család a földszinten volt az ebédlőben, mert az est hűvös volt és nem fűtöttek sem az emeleten, sem pedig a nappali szobában. Scrope belépett és üdvözölte Lady Ellát. Azután egy ideig megállt s a gyermekeket nézte. Feltűnt neki, hogy Phoebe arca kissé ki van pirulva. A leány örömmel végezte munkáját. Ő hasonlított legjobban Eleanorhoz. Miriam nagy ügyességgel kötött. Clementina arca szintén figyelmet árult el. Scrope most a mellékasztalon heverő durva kötések egyikét felemelve, azt kérdezte, hogy mennyit lehet készíteni egy óra alatt, majd nyilvánvalóan fölösleges módon az iránt kérdezősködött, hogy be van-e fűtve az emeleti szobákban. Clementina akaratlan mozdulatot tett, mert a kérdezősködés zavarta az olvasásban. Scrope még egy pillanatig tétozott. Szerette volna, ha felesége tekintete találkozott volna az övével és ha vele beszélhetett volna először. Az asszony feltekintett, de mielőtt férje jelezhetne volna, hogy négy szemközt szeretne vele beszélni, rámosolygott és ismét munkája fölé hajolt.

Scrope a hátsó kis dolgozószobába ment és meggyújtotta a gázkandallót. Máskor a gáz mindig nagyot robbant, ezúttal azonban Scrope vigyázott és a gyufát már előre meggyújtotta, még mielőtt a gázt felcsavarta volna, így csak gyenge sistergés volt hallható. Meggyújtotta az íróasztalán lévő lámpáját és miután egy darabig szemben a megvilágított vegytisztító telepet nézegette, lebocsátotta a függönyöket. Utána elgondolkozva ült le a tűz elé s várta, hogy bejőjön a felesége, hogy beszélhessen vele. Jó darabig várt így, miközben tétován és összefüggéstelenül gondolkodott, azután türelmetlenkedni kezdett s azt gondolta, vajjon beszélítsa-e a feleségét?

Azt szerette volna, ha beszélgetésük magától indult volna meg. Nem akart fontoskodni, hogy «beszélni óhajt» és nem akarta behívni feleségét. Eközben Clementina felment az emeletre s a könyv, amelyet olvasott, becsukva a pohárszéken maradt. Scrope megnézte. Chasters egyik könyve volt «Az igazi kereszténység lényegé»-ről. Ok nélkül ütközött meg azon a gondolaton, hogy Clementina ezt a könyvet olvassa. A rettentő változás dacára, amely benne végbement, még mindig nem módosította azt a felfogását, hogy a vitatkozó Chasters káros befolyást gyakorol vallási szempontból. Azzal az ürüggyel, hogy a ceruzáját elvesztette, a kandalló mellé hívta feleségét. Ezalatt Clementina ismét lejtett s valami tépésnek való vásznat hozott magával, melyet darabokra vagdosott. Scrope úgy nézett egy darabig feleségére, mintha annak meg *kellett volna* érteni, hogy beszélni óhajt vele. Azután megint Chasters könyvét vette a kezébe.

- Kell most valakinek ez a könyv? - kérdezte.

- Nem, ha később visszakaphatom, - egyezett bele Clementina.

Scrope magával vitte a könyvet és a jól ismert polemikus lapokat kezdte olvasni. Majdnem egy óra hosszat lapozgatott benne, mindaddig, míg a gáz nagyon nem kezdte melegíteni a lábát. Mily különös tárgy volt! Hogy érvelt és vitatkozott! Vajjon vallásos ember volt-e ez a Chasters? Miért írta ezeket a könyveket? Vajjon csakugyan az igazság szenvedélye dolgozott-e benne, vagy csak a gyengelelkű emberek Swift-szerű gyűlölete? Alapjában véve egyik köny-

vének tárgya sem volt helytelen, föltéve, hogy vallásos lélek sugalmazta. Egyik-másik valószínűleg destruktív módon volt felvilágosító hatással olvasójára s szinte világosságot árasztott mindenfelé. Minél tovább olvasta valaki ezt a könyvet, annál igazabbnak tűntek fel maró sorai... És mégis, valami gyűlöletes volt ennek az embernek a hangjában.

Scrope letette a könyvet és elgondolkozott. Chasterst két-három ízben láthatta. Olyanfajta arca, olyan hangja és olyan modora volt, hogy el lehetett róla képzelni, hogy egyszerre nyersen és örvendezve megszólal: «Őn még nagyobb bolond!» Mindazonáltal Scrope most mintha azt fedezte volna föl, hogy a benne kialakult új hit vezető gondolatait Chasterstől kapta. Ez volt az anyag, amelyből gondolatai kialakultak s már elfelejtette, hogy mennyit vett át belőle. A gyötrelmes hónapok alatt, melyek alatt rettegvé a Chasters ellen megindítandó eljárástól, könyveit tanulmányozta, lelkében szinte tudattalanul elsajátította Chasters elméletének minden elsajátítható elemét. Vagy elsajátította és saját lelki alchémiájának megfelelően alakította át, vagy pedig épen ellenkezőleg reagálva igyekezett kitölteni Chasters hézagait és hiányosságait. Mintha Chasters lett volna, aki utat tört a szentek szentélyébe és mégis félt, hogy belépjen. Mégis, minden nyersesége, az aljasság és rosszindulat különös légköre mellett is, az igazság szelleme beszélt Chastersből. Igen, Isten a bárdolatlan szolgákat is tudja használni. Egyik emberben Isten a szívet világosítja meg, a másikban az ész válik emésztő tűzzé. Isten mindenütt megtalálja, ami az övé. Nem szorítkozik csupán a finom emberekre. A bizonyítás és érvelés terén Chasters megvetette a kellemeteskedő, erkölcstelen megalkuvásokat s úgy szolgálta Istent, ahogy Scrope nem remélhette, hogy valaha is szolgálni fogja. Scrope új hite is talán teljesen lehetetlen lett volna, ha agyán nem szánt végig a Chasters ügy.

Egy ideig Scrope ezen a fontos felismerésen tépelődött, azután tovább lapozva, tekintete egy modortalanul és kegyetlenül szarkasztikus kitétlen akadt meg, mely főként az öreg Likeman ellen irányult!...

Miféle véleményt alkothatott magának, mindebből egy olyan leány, mint Clementina? Honnan kaphatta ezt a könyvet? Talán Eleanortól? Eleanornak ez a könyv nem volt ártalmára, ő ki tudta választani Chasters tanításából a jót és el tudta dobni belőle mindazt, ami szellemében káros volt...

Scrope Eleanorra gondolt, aki bátran dolgozott saját boldogságán. A világ gyorsan haladt a nagy szabadság korszaka felé, - a fiatalok és bátrak számára... Scrope-nak tetszett a fiú...

Gondolatai arra tértek vissza, hogy beszélni kellene feleségével. Az est már elsiklóban volt s neki még rendkívül fontos közlendői voltak. Felkelt és hevesen nyitotta ki az ajtót.

- Ella! - mondotta.

- Kívánsz valamit?

- Azonnal szeretném...

Az asszony liberális módon értelmezte az «azonnal» kifejezést, úgy, hogy Scrope, miután véleménye szerint már hosszú időköz telt el, újra hívta:

- Ella!

- Azonnal, egy pillanat... - felelt az asszony.

15. §.

Lady Ella úgyszólván féllábbal a másik szobában, belépett urához.

- Légy szíves, csukd be az ajtót, - mondta Scrope, de érezte, hogy ámbár el akarja kerülni, hangjából mégis kiérzik a fontoskodás.

- Mi történt? - kérdezte Lady Ella.

- Különböző dolgokról szerettem volna beszélni veled. Ma valami nagyon komoly dolog történt velem s fontos elhatározásra jutottam.

Az asszony arca aggodást árult el.

- Miről van szó? - kérdezte.

- Sohasem hittem, - kezdte Scrope a kandalló párkányára támaszkodva és belebámulva a gázlángba, - hogy mindnyájatoknak sokáig kell élni ebben a túlzsúfolt lakásban.

- Mindnyájunknak! - kiáltott fel az asszony, olyan hangon, hogy Scrope hirtelen ránézett. - Csak nem akarsz elmenni, Ted?

- Óh nem, de azt hittem, hogy rövidesen mindnyájan elköltözünk innét. Nem így történt.

- Sohasem értettem, hogy miért remélted ezt?

- Megvolt rá az okom.

- Hogyan?

- Azt hittem, hogy akad valami, ami jobb életmódot tesz lehetővé számunkra. Megvolt a tervem.

- Miféle terv?

- Már megghiúsult.

- De miféle terv volt?

- Azt hittem, hogy egy nagyobb fajta kápolnát építhetek. Igéretem volt rá.

Az asszony méltatlankodó hangon kérdezte:

- És ő megcsalt?

- Nem, - felelte a püspök. - Én csaltam meg őt.

Lady Ella arcán vegyes érzések tükröződtek. Scrope összeráncolta homlokát.

- Nem mehetek bele abba a kápolna-ügybe, - mondotta. - Mindnyájatokat cserben kellett hagynom. Nem segíthettem. Ez nem az én utam. Semmi közöm sem lehet Lady Sunderbundhoz és kápolnájához.

- De? - kérdezte Lady Ella még mindig zavartan.

- Túlságosan nagy áldozatot kellett volna hoznom.

- A mi részünkről?

- Nem, a magam részéről. Nem foglalhatom el az ő szószékét és nem tehetem azt, amit ő akar, ha meg akarom őrizni lelkiismeretemet. Borzalmas dilemma volt számomra. Azt jelenti ugyan, hogy kellemes élet helyett mindnyájatokat szegénységbe taszítalak, mégsem dolgozhatom vele együtt, Ella. Lehetetlen nő.

- Azt akarod mondani, hogy szakítottál Lady Sunderbunddal?

- Meg kell tennem.

- De hát akkor Teddy, - kereste az asszony elviselhetetlen rejtélyek között a világosságot, - akkor miért hagytad el az egyházat?

- Mert megszűntem hinni...

- És Lady Sunderbundnak semmi köze sem volt lemondásodhoz?

Scrope csodálkozva nézett a feleségére.

- Eszerint csak arról van szó, hogy szakítasz azzal az asszonnyal... - mondta Lady Ella.

- Azt akarod-e mondani, - kérdezte ezúttal Scrope, mintha első ízben értette volna meg a feleségét, - hogy nem törödsz a szegénységgel?

- A szegénységgel? - kiáltotta az asszony. - Semmivel sem törődtem, csak a szégyennel.

- A szégyennel?

- Ne haragudj, Ted! Ha nem úgy történt, ha csak képzelődtem...

Ahelyett, hogy egy szomorú asszonyt látott volna maga előtt, aki most életfogytiglan szegénységre van ítélve, Lady Ella arca úgy ragyogott föl, mintha kitűnő híreket mondott volna neki valaki.

E pillanatban valaki zörgetett a ház ajtaján. Az egyik leány kinyitotta az ajtót, az előszobában egy pillanatig zaj hallatszott, azután a tolóajtón valaki bekiáltotta:

- Eleanor!

- Eleanor jött haza, - mondta Scrope, akinek csak most jutott eszébe, hogy feleségének még nem is szólt a Hyde Parkban történt találkozásról.

Eleanor csengő hangja behallatszott a szobába.

- Hol van anyus? Vagy atyus?... Most nem maradhatok. Hol van anyus, vagy atyus?

- Elfeledtem megmondani, - szólalt meg Scrope hirtelen, - hogy a parkban Eleanorral találkoztam. Véletlenül. Egészen váratlanul jött oda. Egy fiúval akart találkozni, aki most megy a frontra. Nagyon kedves fiú. Riverton doktor fia. A távozás előtt megértették egymást. Teljesen rendjén van, Ella. Kissé szokatlan, de az életemmel mernék kezeskedni a fiúért. Nagyon boldognak látszik.

Eleanor most megjelent az ajtóban. Egyenesen a tárgyra tért.

- Megígértem neked, hogy hazajövök vacsorára, atyus, - mondotta. - De még sem akarnék itthon vacsorázni. Kint akarnám tölteni az estét.

Látta, hogy anyja megdöbbenve néz rá.

- Hát nem szólt neked atyus?

- Hol van a fiatal Riverton?

- Odakint vár.

Eleanor észrevette a széles nyílást a tolóajtón, amely az ebédlőt auditóriummá változtatta a társalgásuk számára. Hirtelen becsukta az ajtót.

- Megmondtam anyádnak, - magyarázta Scrope. - Hozd el őt vacsorára. Szeretnénk őt látni.

Eleanor habozott. Nővéreire mutatott, akik a másik szobában voltak.

- Valamennyien csak bennünket bámulnának anyus, - mondotta. - Kellemetlen volna. Azonkívül...
- De egyedül nem mehetsz vacsorázni vele!
- De anyuskám! Az egyetlen alkalom...
- A szokások megváltoznak, - mondta Scrope.
- Hát megtehetik? - kérdezte Lady Ella.
- Miért ne tehetnék?

Lady Ella még kételkedett ugyan, de ma esti hangulata nem engedte, hogy férjével ellenkezzék.

- Egészen kivételes eset, - mondta Scrope.

Eleanor tudta, hogy nyert ügye van. Arca felragyogott.

- Szóval mehetek? - kérdezte.

Scrope szó nélkül nyújtotta át neki a kapukulcsot.

- Óh, milyen drágák vagytok, - mondta Eleanor és az ajtó felé indult, de aztán visszatért és megcsókolta atyját. Utána az édesanyját.

- Nagyon köszönöm nektek, - mondta és távozott.

Szülei a kérdezősködések ostromát hallgatták az ebédlőből.

- Három hónap előtt még megrémített volna, - mondta Lady Ella.

- Te nem ismered a fiút, - mondta Scrope.

- De a látszat!

- Hát nem szakítottunk-e már a látszatokkal? - kérdezte Scrope.

- Holnap elmegy... és talán elesik, - tette azután hozzá. - Még majdnem iskolás fiú. Fiatal jószág... Azért, mert mi papok és oktatók eltűrtük, hogy a politikai örökség foglalja el Isten országának helyét és mert megengedtük, hogy Európa hite hazugsággá váljék, mert senki sem beszélt Isten országáról. Mondom neked, ha látom őket, kettejüket, a két huszonegy éves gyereket, akiket egy rettenetes tragédia kerget szét... akik búcsúzással kezdik... Mintha késsel hasítanák szét a látszatokat és takargatásokat. Gondolj arra, mikor *mi* ketten megszerettük egymást.

A külső ajtó becsapódott.

Scrope arra gondolt, hogy a félbeszakadt beszélgetést folytassa, de szórakozott volt.

- Már negyed nyolc, - mondta magyarázó hangon.

- A vacsora után kell néznem, - felelte Lady Ella.

16. §.

A vacsora ideje alatt feszült hangulat uralkodott. Mintha az egész család érezte volna, hogy nagyjelentőségű dolgok vannak függőben. Phoebe győzedelmesen került ki a matematikával vívott küzdelméből és jobb étvággal evett, mint ahogy az utóbbi időben szokott. Hideg hús-féle volt vacsorára, mert Lady Ella képtelen volt fenntartani a frissen főzött esti ebéd szokását és csak kedd maradt meg az egyetlen napnak, mikor a Scrope-család tagjai, társadalmi tradíciókhoz híven, átöltöztek és forma szerint ebédeltek. A hét többi napjain csak vacsoráztak. Lady Ella a vacsoránál alig szokott beszélni s ez az est sem volt kivétel. Clementina a londoni

egyetemről és a Bedford-kollégiumról beszélt, ahol vizsgázott, Daphne új iskolájának tanítónőit jellemezte. Az az érzés, hogy mindenki vár valamit, erősen hatott Scrope idegeire. Tompa és idegenszerű hangon csak keveset beszélt és minduntalan elgondolkozó hallgatásba merült. Mikor a vacsora maradványait eltakarították, visszament dolgozószobájába, de aztán ismét bejött az ebédlőbe és megállt a kandalló mellett. Családja tagjai ismét különböző foglalkozások után láttak.

Könnyed és csevegő hangon akart beszélni.

- Szeretnék valamit elmondani nektek, ami ma történt.

Várakozott. Phoebe új lapon kezdte írni a számokat, Miriam jobban a munkája fölé hajolt, mintha sejtette volna, hogy mi következik. Daphne és Clementina egymásra néztek; szemükből ki lehetett olvasni a szót: «Eleanor!»

Scrope sokkal jobban el volt foglalva gondolataival, semhogy észrevette volna e tekinteteket. Csak a felesége nézte őt figyelmesen.

- Olyan ügyről akarok beszélni veletek, amely mindnyájunkat közről érdekel, - mondotta.

Phoebére tekintett. Láta, hogy Lady Ella keze megmozdul és gyengéden megérinti a leány kezét, mintha azt akarná mondani, hogy hagyja abba a munkát. Phoebe alig észrevehetően sóhajtott és engedelmeskedett.

- Azt akartam mondani nektek, hogy ma olyan jövedelmet utasítottam vissza, amely évenként legalább ezeröt száz fontot jelentett volna.

Clementina feltekintett. Nem ezt várta. Kifejezése megdöbbenő érdeklődést árult el.

- Azt akarom, hogy mindnyájan megértsétek, miért cselekedtem így. Meg akarom magyarázni, hogy miért vagyunk ebben a helyzetben és mi vár reánk. Akarom, hogy megtudjátok, mi ment végbe a lelkemben.

A szőnyegre nézett és elméjéből igyekezett kiüldözni a princhesteri gyári lányoknak tartott előadások emlékét, amely most egyszerre reá nehezedett. Iparkodott közvetlenebb hangon beszélni. Kezét nadrágzsebébe mélyesztette.

- Tudjátok, hogy az egyházzal szakítottam. Egész egyszerűen azért, mert egyáltalán nem hittem az orthodox egyházi tanításban. Érzem azonban, hogy ezt sohasem magyaráztam meg nektek kellően és világosan. Most meg akarom magyarázni. Tudom, hogy furcsa dolog, amit mondok, de azt akarom, hogy tudjátok meg: én vallásos ember vagyok. Azt hiszem, hogy Isten nagyobb jelentőségű a gazdagságnál, a kényelemnél, a társadalmi helyzetnél és az emberek megbecsülésénél. Nagyobb jelentőségű még a *ti* kényelmeteknél és jóléteknél is. Ne higgyétek, hogy mindezek a változások csak utólag következtek be és hogy én nem láttam előre a szegénységet, a viszonylagos szegénységet, amelybe kerültünk. Princhesteri lakásunkkal összehasonlítva, ez a lakás sötét, zsúfolt és szegényes. A zsúfoltságot azelőtt sohasem éreztem, de ebben a lakásban valamennyien borzalmasan össze vagytok zsúfolva. A ház majdnem olyan, mintha csakis apró kényelmetlenségek számára találták volna ki. Kívül a szűk bejáró, a szüntelen fel- és lejárás a lépcsőkön és sok más egyéb... Londoni vásárnapjaink üressége... Minek tagadnám? Vigasztalanul üres vásárnapok... Lehetetlen jó cselédeket kapnunk ebbe az oduszerű konyhánkba. Ne higgyétek, hogy e kellemetlen viszonyokkal szemben vak vagyok. Szó sincs róla, de mindez közömbös nekem, mert az elsőnek Isten szolgálatát tartom. Erre az eredményre jutottam, úgy éreztem, hogy mint a magas egyház püspöke, nem szolgálhatom Istent, mert nem hittem, hogy a magas egyház Istent szolgálja. Küzdöttem e meggyőző-

désem ellen. Küzdöttem ellene, főleg a ti jóvoltotokért. De hiábavaló volt. Engednem kellett meggyőződésemenek.

...Ezekről a dolgokról soha sem beszéltem veletek olyan kimerítően, mint ahogy kellett volna, de ez részben azért történt, mert saját lelkem állandóan átalakult, újból meg újból átgondolta ezeket a dolgokat, hol előrehaladt felismerésükben, hol visszatért s ebben a bizonytalan állapotban nem látszott helyesnek, hogy olyan dolgokról beszéljek veletek, melyeket aztán megint helyteleneknek találtam volna. Most azonban érzem, hogy gondolataim elég megállapodottak és gondolkodásom eredménye elég végleges ahhoz, hogy veletek is közöljem.

Szünetet tartott, azután folytatta:

- A körülmények egész sorozata járult hozzá, ama meggyőzések megváltoztatásához, melyekben én is, ti is nevelkedtetek. Princhesterben különböző bajok voltak. Nem említettem őket előttetek, de voltak. Princhester légköre rideg és kegyetlen volt. Ott láttam először, - s a leckét még ma sem tanultam meg teljesen, hogy a gazdagok és munkaadók milyen kíméletlenek és kapzsiak tudnak lenni a szegényekkel és dolgozókkal szemben s hogy egyházunk tehetetlen ezekkel az állapotokkal szemben. Ez hatott rám először, aztán voltak vallásos viták is az egyházkerületben. Azok is hatottak rám. Azt hittem, hogy hitem sziklán épült, pedig csak homokra volt építve. Már a háború előtt lejtőre kerültem, de az utolsó lökést a háború adta meg nekem. A háború előtt a dolgok egész sora csak vígjátéknak, bohózatnak vagy pedig túrt rossz tréfának tetszett Angliában és Európában. Az emberek csak a maguk kis körének civilizált életét akarták megőrizni és félig tudatosan, félig akaratlanul tudomást sem vettek arról, ami történik. A háború lerombolta az elszigeteltségnek minden érzését és a valóság elöl való mindenféle kitérést. A világ Isten igazi országa, de mi ügyeinek intézését királyoknak, császároknak és más hasonló csalóknak, papoknak, nyereséghajhászoknak és kapzsi embereknek engedtuk át. Előkelően elnézők voltunk. A háború véget vetett ennek. Benyomult egész életünkbe. Közvetlen közelünkbe hozta a halált. Tudjátok, hogy két héttel ezelőtt, egy mér-földnyire tőlünk, huszonhét embert öltek meg a Zeppelin-bombák... Mindenki fájlalta valakinek elvesztését... és mindez csak azért van így, mert én és a hozzám hasonlók papi álarcainkban jártunk, lealjasodtunk a királyokhoz és politikusokhoz, ahelyett, hogy fennhangon kiáltottuk volna: «Nem! Nem! nincs becsület a világon és nincs másutt becsületes kormányzat, csak Istennek országában».

Megpihent beszédében és hallgatóira nézett. Mindnyájan figyeltek szavaira, de őt még mindig az az aggodalom üldözte, hogy tulajdonképpen prédikációt mond családjában. Igyekezett tehát visszatérni a társalgásszerű hanghoz.

- Látjátok, hogy mi volt a lelkemben. Ebből kellett kiszabadulnom, hogy Isten országát hirdethessem. Ez volt a gondolatom. Nem akartam rátok erőszakolni, de szeretném, ha megértenétek, hogy miért cselekedtem úgy, amint cselekedtem. Mikor megérett bennem az a végleges elhatározás, hogy az egyházat elhagyom, nem gondoltam, hogy ez egyértelmű lesz azzal az állandó szegénységgel, melyben most élünk... Azt hittem, hogy csak ideiglenesen kerülünk ebbe a nyomorúságba. Volt egy tervem, amely annak idején teljesen helyes és észszerű tervnek tetszett, hogy kápolnát, tiszta egyszerű és felekezethez nem tartozó kápolnát emeltetek Londonban s ott egyszerű szavakkal fogom hirdetni Istennek az egész világra terjedő országát. Volt valaki, aki hajlandónak látszott, hogy egy ilyen kápolnához minden szükséges összeget rendelkezésemre bocsát.

- Lady Sunderbund? - kérdezte Clementina.

Scrope egyszerre megállt.

- Igen, ő, - felelte azután. - Eleinte kecsegtető tervnek tetszett.

- Előttünk gyűlöletes volt, - mondotta Clementina és anyjára pillantott, mintha beleegyezését várta volna. - Mindnyájunk előtt gyűlöletes volt.

- Akárhogyan is, - felelte Scrope, - már lehetlenné vált.

- Óh, ezt egyáltalán nem bánjuk, - mondta Clementina, Daphne pedig sietett hozzájárulni.

- Nem értem, mi szükség van arra, hogy Lady Sunderbunddal szemben ezt az ellenséges hangot használjátok?

Felesége felé fordult s szavait egyenesen hozzá intézte:

- Lady Sunderbund különleges jellemű nő volt. Erősen lelkesedő természetű, határozott és példátlanul áldozatkész...

Daphne megjegyzészerű kis zörejt hallatott.

Scrope hangjában némi keserűség válaszolt rá:

- Nagyon tévedtek, ha azt hiszitek, hogy Lady Sunderbund személyiségének sok köze van az esetemhez. Lehet, hogy egyénisége a helyzet bizonyos oldalait élesebben domborította ki, mint ahogy az más körülmények között történt volna. De ha e kápolnavállalkozás ötletét bármely más személy, férfi vagy bizottság adta volna, végeredményben ugyanarra az elhatározásra jutottam volna, mint így. Lady Sunderbundot tehát hagyjátok ki a játékból, mert bármiféle kápolna lehetlenné vált volna számomra. A specializálódás, az a törekvés, hogy a vallást egy meghatározott emberi típus üzletévé tegyék, hogy meghatározott fajtájú épületekben, meghatározott napokon üzzék, ez a vallás legnagyobb baja. Minden ember, minden épület s minden nap egyformán Istené. Ez az én meggyőződésem. Azt hiszem, hogy a vallásos összejövetelek egyetlen lehetséges fajtája csak olyasvalami lehet, mint amilyenek a quakerek összejövetelei. Azoknál a vallásnak nincsen hivatásos embere, nincs nyomuk a régi istenek tiszteletére hozott áldozatoknak... A hivatásos egyházi emberek számára nincs hely...

Úgy érezte, hogy ez az utolsó érv némileg kisiklott az ajkáról. Akaratlanul nyelt egyet, aztán hozzátette:

- Ezt akartam érthetővé tenni előttetek. Isten nem speciális jellegű. Ő egyetemes.

Elhallgatott. Daphne is, Clementina is, láthatólag arra készült, hogy valamit mondjon, de aztán egyikük sem szólt egy szót sem.

Helyettük Miriam szólalt meg:

- Atyus, - mondotta, - én tudom, hogy nagyon ostoba vagyok... De keresztények vagyunk még mi?

- Azt akarom, hogy a magatok hitéről magatok gondolkodjatok.

- Úgy értem, - mondta Miriam, - hogy most mi olyasfélék vagyunk, mint a quakerek... csak nagy általánosságban keresztények?

- Az ember az, aminek maga akarja. Ha valaki úgy érzi, hogy az egyházban kell maradnia, maradjon az egyházban. Ha úgy érzi, hogy a keresztény hit él benne, akkor bizonyára él is.

- De a hitelvek? - kérdezte Clementina.

Scrope a fejét csóválta.

- Ha a kereszténységet a hitelvek állapítják meg, akkor én nem vagyok keresztény, de ha bárminemű vallásos érzésről van szó, amely tiszteli Jézust és a kereszténységet, akkor kétségtelenül keresztény vagyok. Ennyire az volt Mohamed is. Akarjátok-e tudni, hogy mit hiszek?...

Hiszek Istenben, hiszek Istennek minden emberi életben való jelenlétében, hiszem, hogy életünk rendeltetése, hogy Isten országának szolgáljunk...

- Ez tulajdonképpen ugyanaz, mint amit Chasters is mond «A keresztény hit lényege» című könyvében.

- Te olvastad?

- Eleanor kölcsön adta nekem a könyvet... De Chasters megtartotta állását.

- Én nem vagyok Chasters, - mondta Scrope nyersen, de azután engedékenyen tette hozzá: - Amit ő cselekszik, bizonyára helyes az ő szempontjából, de én az én szempontomból nem úgy cselekszem.

Lady Ella egy ideig egy szót sem szólt.

- Szégyeltem volna magamat, - mondta aztán egyszerre nagyon nyugodtan, - ha nem úgy cselekedtél volna, ahogy cselekedtél. Egyáltalán nem bánt, amit tettél. A leányokat sem bántja... mindaz ami történt... jó... ha értjük az okát, úgy, ahogy most megértettük...

Ékesszólásának ez volt a szélső határa.

- Nem bánt, miután most megértettük, atyus, - mondta Clementina és Lady Sunderbund halvány árnyéka mintha egyszerre elhúzódott és szertefoszlott volna.

Sajátságos kis szünet állott be. Scrope majdnem szomorúságot és zavart érzett, mert a beszélgetés nem egészen úgy fejlődött, ahogy szeretne volna. A személyes vonatkozások irányába tolódva, megromlott. A félszeg hallgatást Phoebe törte meg. Felugrott és atyjához szaladt:

- Drága atyuskám, - mondta és megcsókolta.

- Nem értettünk teljesen, - mondta Clementina olyan hangon, amely most sok mindent megmagyarázott, ami eddig sohasem került szóba...

- Atyuskám, - mondta Miriam sugallatszerűen - játsszak neked valamit?

- De a tűz! - vetette közbe Lady Ella, akinek ez a gondolat jutott az eszébe.

- Azt akarom, hogy mindnyájan megismerjétek a hitet, melyet én vallok, - mondta Scrope.

Csak Daphne maradt ülve az asztalnál.

- És sohase megyünk többet templomba? - kérdezte olyan hangon, mely mintha veszteséget árult volna el.

17. §.

Scrope visszatért dolgozószobájába. Félszegnek és szégyenlősnek érezte magát leányai előtt. Úgy érezte, hogy nehéz lesz visszatérni a mindennapi dolgokra, legalább ezen az estén nehéz, sőt lehetetlen volna. Holnap úgy kell majd megjeleni neki a reggelinél, mintha ez a beszélgetés egyáltalán nem történt volna meg.

Mikor sétájáról hazatérőben azt tervezgette, hogy mit fog mondani, sokkal erősebben kidomborodott benne az, hogy Isten uralma lesz eljövendő a világra és hogy vége szakad a vetélkedő nemzetek és egymással küzdő üzleti érdekek hosszú korának. Hasonló világossággal akart beszélni az emberi élet szenvedélyes alárendeléséről Isten és az emberiség nagy és közös céljával szemben. És íme most mindezekből alig említett valamit szavaiban, mintha az életnek

ez a nagy látóköre elveszett volna a kis szobában, a neki oly kedves családi környezetben, ahol a méreteket a tolóajtós szűk szoba adta meg. A tapétás fal összeszűkítette és elnyomta Isten országát. Családi ügy lett belőle, vacsora utáni csevegés. És elkedvetlenítette az is, hogy Lady Sunderbund és Chasters esetét említették...

Igyekezett megvigasztalni magát szándékának illetően összezsugorodása miatt. Azon elmélkedett, hogy neki őt esztendejébe került, míg Isten valóságos jelenlétének és Isten céljai iránt való személyes alárendeltségi érzésének felismeréséhez eljutott. Különös volna, ha most azt kívánná ezektől a lányoktól, hogy egyszerre megértsék azokat a ködös érzéseket és bizonytalan sejtelmeket, amelyek az ő lelkét hatalmukba ejtették. Mint a szónok, aki szűzbeszédét tartotta, igyekezett pontosan visszaidézni mindazt, amit megmondott és amit elfelejtett megmondani... Ami történt, csak kezdet volt, a kezdet kezdete...

Mikor a leányok lefeküdtek, Lady Ella jött be hozzá. Arca gyengédségtől ragyogott. Ismét oly szeretetteljes volt, mint amilyen azelőtt, amikor az első árnyék még nem vetődött közéjük.

- Oly boldog voltam, hogy beszélte velük, - mondotta. - Talán zavarba ejtetted őket, de derék, jólelkű leányok.

Scrope most világosabban akarta elmondani, hogy mit érez a vallásnak életükben való szerepéről, de az ékesszólása elhagyta.

- Értsd meg, Ella, hogy az élet mindaddig tragédia, még pedig szennyes tragédia marad, amíg nem tudunk eljutni Isten országához... Engem nem agyrémek üldöztek ki az egyházból.

- Tudom, hogy nem, - felelte az asszony lágyan és megnyugtatóan.

- Hogy ezek a még valóságos gyerekek menjenek a legborzasztóbb halálba a lövészárkokban, hogy a halál, a nélkülözés és elválás dühöngjön a világon...

- Nem maradhat így, - mondta Lady Ella.

- Én nagyon jól tudom, drágám, - folytatta Scrope, - hogy a kétkedésnek és változásnak ez az éve borzalmas volt reád nézve.

- Ostobaság volt tőlem, de nagyon boldogtalan voltam, - mondta az asszony. - Már elmúlt, de megvallom, szerencsétlen voltam... És nem volt senki, akinek megmondhattam volna... Imádkoztam... Nem a szegénységtől félttem, hanem a szégyentől. Most... boldog vagyok. Ismét boldog vagyok.

- De milyen messzire jöhetsz velem?

- Veled vagyok.

- De te, - mondta Scrope, - te még mindig papi asszony vagy.

- Nem tudom, - felelte az asszony. - Nem hiszem.

Scrope kutató szemmel nézte.

- Én mindig azt hittem, hogy csak az egyháztól való elválásom bánt.

- Ma mindent másként látok, - mondta az asszony.

Szíve az urához tartozandóság gyengéd érzésében olvadt fel. Lelkében a régi történet régi szavai kezdtek kavarni:

- Követlek minden utadban és cselekedetedben... A te néped legyen az én népem. A te Istened az én Istenem... Az Úr rendelte, hogy csak a halál válasszon el téged és engem.

Szóról-szóra ezeket a szavakat szerette volna Lady Ella mondani, de ilyen ékesszólásra képtelen volt. Csak suttogni tudott:

- Követlek minden utadban. - Aztán nem tudta folytatni.

- Drágám, - mondotta tompán.

18. §.

Hajnali két órakor még ébren volt Scrope. A siető gázkendő előtt ült szobájában s egyáltalán nem gondolt arra, hogy lefeküdjék. Lelkében sokkal erősebb érzések háborogtak, semhogy azt remélhette volna, hogy el tud aludni. Úgy tetszett neki, hogy a tizenkét óra alatt, amióta a parkon áthaladva, a Lady Sunderbunddal való jelentős megbeszélésre sietett, élete túlesett döntő jelentőségű válságán s a döntéshez és bekoronázáshoz jutott el. A lelki utazás, mely őt esztendővel ezelőtt, teológiai lidércnyomások viharos sorozatával kezdődött, végül a kikötőben ért véget. Immár megállapodott Isten valóságának biztos meggyőződésében s eljövételének tudatában, amely egyesíti az emberek életét és megváltja az emberiséget. Ezt a meggyőződést az ingadozások és hangulatváltozás sok ködös fátyola mögött lelkének valamely meg nem figyelhető folyamata váltotta ki. A lelki mű befejeződött. A mai nap tapasztalatai félrevonták a fátyolt és látni engedték Istent, akihez kétség nem férhetett.

Istennek ezt az egyszerű és mindent lenyűgöző tudatát a gyakorlati élet legfőbb jelensége gyanánt állította szembe a bizonytalan és hatékonyság nélküli személlyel, aki az ő anglikán napjainak volt Istene. Valamelyik teológus egy ízben azt a kifejezést használta, hogy Isten «a jelenségek mögötti barátunk». Az a bizonyos anglikán istenség inkább bizonytalan és fakó valami volt az udvar és előkelő társaság, a tekintélyi elv és a kényelmes élet mögött. Mialatt azonban ő ajkával szolgálta ezt a tetszetős kompromisszumot, az igaz Isten jelen volt, várta az ő alattvalói hódolatát és várta, hogy átvehesse az uralmat a tőle elfordult és vérrel áztatott világ fölött. Istennek felfedezése nem egyéb, mint a kötelékek lehullása az ember szeméről. Keressétek és megtaláljátok...

Scrope alig hallhatóan suttogta a szavakat:

- Istennek országa!

Ez lett az a formula, melybe egész életének bele kellett helyeződnie. Az ezüst gömbnek és a tízezer különböző léleknek látomása idéződött föl előtte. Ezeknek útja is ugyanez az elhatározás: amennyire csak bírom, a közjót akarom szolgálni. Az egész emberiség köztársaságának, a hazug királyságok és papságok megszüntetésének és az emberi lélek örök fejlődésének akarok élni...

Nagyon jól tudta, hogy ő is csak annak a nagy hadseregnek egyszerű katonája, amelynek sorozása folyik köröskörül az egész világon. Tudta, hogy nincsen egyedül. Mialatt földi királyok az uralomért harcolnak, azalatt ezek a többiek, akikben él a hit, akik el vannak határozva, hogy véget vetnek a dinasztiák véres krónikáinak és az emberélettel üzérkedő világ nyomorúságainak, állandóan szaporodnak és egymásra találnak. Sokan vannak és különböző nyelveket beszélnek. Ő pedig csak egyike azoknak, akik a világszerte megnyilatkozó sugallatnak engedelmeskednek... Mosolyogni tudott volna azon az ügyetlen hiúságon, amely őt régebbi látomásainak fontosságával szemben vakká tette s azt hitette el vele, hogy ő egyetlen felfedező, hogy új próféta s ami majdnem egy új szektának alapításához sodorta el. Óh, az új hadseregben mindenki csak verbuváló őrmester lehet... Senki sem lehet vezér, mert a vezér csak Isten.

Most már Isten országának megvalósítása lesz hivatása. Mától fogva csak ez lesz élete célja...

Egy időre ködös álmódosításokba merült Istennek földi királyságáról, melynek ő lesz egyik alkotója. Elmosódóan fénylő városoknak, nagy tudományos eredményeknek, egyetemes szépségnek, Isten világosságában élő szép emberiségnek és a csillagok közé emelkedő ragyogó fejlődésnek álma volt. Sem természetes hajlandósága, sem szellemi iskolázása nem vonzotta a mechanikai vagy közigazgatási szakszerűség felé. Álma inkább a belülről megnemesedett és lélekben egyesült emberek látomása volt. Látta, hogy a történelem az észszerűség felé fejlődik, hogy az élet láthatóan nemesedik, amint az emberiség felismeri az isteni célt. A külső béke és rend, a nemesen felfogott anyagi lét gyönyörűsége, a haladás ereje és a nagyobbodó cél csak külső kifejezése és igazolásai Isten lélekben való növekedésének. Akkor majd nemesebb célok számára is nevelhetünk gyermekeket, mint a harcterek vértől átitatott sara számára. Akkor majd az élet nagy láng módjára fog fellobogni.

De a cél felé csak hittel haladhatunk s árat is kell fizetnünk érte. Le kell mondanunk érte a csalóka méltóságokról, a hamis becsületről, a leviták szerinti igaz életről és a földi királyokat cserébe kell adni Istenért...

Scrope körültekintett a nyomorúságos, szegényes szobában. Számbavette részleteit, berendezésének barátságtalan körülményeit és a kényelmetlenségeknek mogorva jelenségeit. Tisztában volt vele, hogy élete végéig ilyen szobákban kell élnie. Ilyen szobákban kell élnie neki, aki pedig egyike volt ama kevés szerencséseknek... Igen, de mások fedezékekben élnek, piszkos lövészárkokban derűsen halnak meg, sokkal csekélyebb célért, mint az övé, feláldozzák tagjaikat, életüket, szemüket, a szabad mozgás gyönyörűségét, a boldogságot és az emberi büszkeséget.

Az emberiségnek végre van egy olyan királya és császára, akit nem kell megvetni, akivel szemben nem kell fellázadni. Van már cél, amelynek kedvéért lehet kovácsolni az acélt, lehet kezelni a boncolókést, lehet írni, festeni, szántani és tanítani. E gondolat jegyében kell megalkotni a jövő életét. Ezen az alapon kell keresnie barátokat és együttműködő társakat. A szegénység és becsületesség napjaiban az összes nagy vallások, a kereszténység és az izlám, mind Isten országának ezt az eljövételét hirdették. Ez a közös sugallat élt bennük. A vallás hivatása akkor szűnik meg, ha lemond a milléniumnak ígéretéről. Scrope azonban felújította önmagában ezt az ősi és halhatatlan reménységet. Minden embernek ezt kell cselekednie és akkor megkezdődik majd Isten uralma...

Scrope önmagában mormolni kezdte hitét:

- Eljön! Biztosan eljövendő lesz. Holnap én is megkezdem munkámat. Többé semmit sem cselekszem, ami nem Isten felé vezet. Az igazságra akarok törekedni.

19. §.

Eleanor hazatérése Scropeot visszavitte családjához. Hallotta a kulcs csikorgását a külső ajtóban, leányának lépteit az előszobában és mozgását a hálósobában. Nem ment ki, hogy beszéljen vele, a leány pedig nem vette észre a fénysávot az ajtó alatt.

Csak később akart vele beszélni, mikor már saját lelke felszabadult a túláradó érzések alól. Visszaidézte maga elé a leány távozó alakját és járását, amint nézi fiatal választottját, amint karja hozzáér, amaz pedig gyengéden hozzásímul...

- Isten áldja meg és tegye boldoggá őket, - suttogta.

Azután Eleanor nővéreire gondolt. Azok csak keveset feleltek az ő fogyatékos magyarázataira. Eszébe jutott, hogy nekik még esztendőkön és tapasztalatokon kell átmenniük, mielőtt teljesen megérthetnék az ő mostani gondolatainak teljességét s ez némileg mérsékelte elkedvetlenségét. Érezte, hogy mindnyájan nemeslelkűek. Ellának és a jó szerencsének köszönhetné, hogy ilyenek voltak. Láta Clementinát, gyors vitázó készségével és Eleanorénál keményebb, de finom lelkű és még függetlenebb egyéniségével. Miriam alapvető vonása a fáradhatatlan gyengédség volt, Phoebe hajlandóságai inkább intellektuális jellegűek, Daphnének pedig veleszületett hajlama van a szolgálatkészségre. De különös volt, hogy mindnyájan úgy fogadták az egyházzal való határozott szakítás bejelentését, mintha parancs volna, amelynek legalább külsőleg engedelmességni kell. Azt várta volna, hogy mélyebben meg lesznek rendülve. Azt hitte, hogy válaszolni kell majd érveikre, hogy meg kell nyerni őket nézetei számára. E helyett különös módon mindenbe belenyugodtak. Belenyugodtak, hogy ő gondolja ki a nagy kérdést és csak az eredményeket közölje velük. És a felesége... A felesége szavai jutottak eszébe: «Követlek minden utadban...»

Ezzel a feltétlen belenyugvással elégedetlen volt. Miért nem talált rá a felesége Istenre épen úgy, mint ahogy ő rátalált? Miért kellett Miriamnak úgy felvetni a fantasztikus kérdést, mintha eldöntése nem őt illethetné: «Keresztények vagyunk mi még?» Követve gondolatok fonalát, azt kérdezte, hogy miért nem tudta Lady Sunderbund megteremteni a saját vallását, a nélkül, hogy papot és prófétát keressen a világban? Undine lakozik-e az asszonyokban, akinek lelkét halandó emberektől kell kapnia? És ki volt, aki kísértésbe vitte a férfit, hogy pappá avassa magát? Az asszony, a tanítvány, a szerető az utolsó, a legveszedelmesebb verem az Istenhez vezető úton.

Scrope imádkozni kezdett s még mindig nem kelt fel ültéből, mialatt imádkozott.

- Istenem, te, aki megnyilatkoztál előttem, - könyörgött, - ne engedd, hogy ismét megfélemlízzem rólad. Óvj meg a feledéstől. Nyilatkozz meg azoknak, akiket szeretek. Nyilatkozzál meg az egész emberiségnek. Rendelkezzél velem, Istenem, rendelkezél velem; de adj éberséget lelkemnek. Óvj meg a feltevéstől, hogy választott szolgád vagyok, óvj meg a tekintély hiúságától... Sugározd fényedet azokra, akik drágák nekem... Óvd meg őket tőlem. Fogadd te az ő hűségüket...

Szünetet tartott. Egy kipirult, gyermekien meggyötört arc, mely a csillogó könnyeken keresztül méltatlankodva tekintett rá, emelkedett fel előtte. Elfeledkezett róla, hogy Istennel társalog.

- Hogy segíthetek rajtad, te *esztelen* kis jószág? - kérdezte. - A lelkemet odaadnám, ha tudnám, hogy Isten békét adott neked. Nem cselekedhettem úgy, amint te akartad. Megsebeztelek!... Magadat sebezted meg. Egész idő alatt engem akadályoztál és akartál kísértetbe vinni - és magadat pusztítottad el. Lehetetlen volt... Pedig te is oly nemes vagy!

Egy más szempont merült fel előtte.

- Ella boldog volt, mert Lady Sunderbundnak fájdalmat okoztam és magára hagytam őt... Mindketten semmiségek kedvéért élnek. Semmiségekért élnek, csak látszólagos módja ez az életnek.

Egy ideig gondolatok nélkül bámult bele az izzó azbeszt között duruzsoló kis kék gázlángokba.

- Értesd meg velük, - mondotta olyan hangon, mintha bizalmas hangon beszélne valamely mellette ülő barátjával valamely kíváncsi és észszerű dologról. - Lásd, mily nehéz a sorsuk, míg nem tudják megérteni. Mindjárt könnyű lesz, mihelyt megértik. Nagyon könnyű.

Néhány pillanatig elmélkedett.

- Mintha csak más meghatározott személyekhez való viszonyban élhetnének. Azt szeretném, hogy ők is, mint most én, Istenhez való viszonyukban élhetnének. Ha Istent ismernék...

Végül ismét magához beszélt.

- Amennyire Istent megismerni lehet, - mondotta.

Egy ideig ismét belemeredt a tűzbe. Azután előre hajolt, lecsavarta a gázt és az olyan embernek a hangulatával kelt fel, aki nehéz feladaton esett át.

- Végesek vagyunk, - mondotta. - Mindenkinek gondolatai véges mivoltunknak korlátai közé esnek. A hit valóságos *tour de force*. A képzelő erőnek hősi cselekedete. Erre vagyunk rendelve. Természetesen, természetesen... Ez pedig a lényegen semmit sem változtat...

-&-